

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště historické sociologie

Bc. Tereza Bendová

Mezigenerační reprodukce životního stylu

Diplomová práce

Vedoucí práce: **PhDr. Jiří Šafr, Ph.D.**

Praha 2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 15. května 2015

Tereza Bendová

Poděkování

Na tomto místě bych především ráda poděkovala zejména vedoucímu této práce, PhDr. Jiřímu Šafrovi, PhD., za jeho cenné rady a připomínky.

ABSTRAKT

Tato práce sleduje diferenciaci v životním stylu se zaměřením na mezigenerační reprodukci při jeho utváření. Působení tohoto procesu zkoumá v kontextu sociální změny, která v naší společnosti proběhla v období mezi 70. a 90. léty 20. století. Životní styl konceptualizuje jako různé sféry trávení volného času (vysokokulturní, aktivně-společenské mimo domov, domácí/pasivní a sledování televize). Na jejich diferenciaci se podílí značné množství faktorů, které lze obecně vymezit jako psychologické a ekonomické. Sekundární analýza dat z reprezentativních výzkumů kohorty třicetiletých v letech 1993 a 2008 se soustředí především na efekty rodinné socializace. Výsledky ukazují, že efekt stejných sfér volnočasových aktivit rodičů v době socializace je téměř dvakrát větší, než efekt vlastní pozice potomka v dospělosti (vyjádřené jeho socioekonomickým statusem, vzděláním a tím, zda sám vychovává dítě), u sféry vysokokulturních aktivit potomka, zhruba 1,5 krát větší u sféry aktivně-společenských činností a dokonce 7 krát větší u domácí/pasivní sféry volného času. V celkovém podílu však všechny zmíněné faktory vysvětlují varianci ve způsobech trávení volného času jen z necelé třetiny – to znamená, že z více jak dvou třetin vysvětlují diferenciaci volnočasových aktivit faktory jiné, jako třeba osobnostní rysy jedince. Proces utváření životního stylu je tedy zčásti vysvětlitelný na základě mechanismu mezigenerační reprodukce, uplatňovaném skrze socializaci v rodině. Tento mechanismus se projevuje s rozdílnou intenzitou u jednotlivých sfér volného času: nejvýrazněji se projevil na vysokokulturní participaci, následně na aktivitách trávených v domácnosti a jako nejslabší se ukázal u sféry aktivně-společenských činností. Komparace tohoto procesu ve dvou obdobích 70. a 90. let, kdy sledované kohorty dospívaly, ukazuje, že tento mechanismus přetrvává i přes měnící se strukturní charakteristiky společnosti, které se ovšem projevují částečným oslabováním vlivu vlastní sociální pozice v dospělosti na diferenciaci životního stylu.

Klíčová slova: životní styl, volný čas, mezigenerační reprodukce

ABSTRACT

This thesis deals with differentiation of lifestyle and especially it focuses on intergenerational reproduction in the process of its creation. This process is pursued within the context of the social change which occurred in Czech society between 70's and 90's. Lifestyle is conceptualised as a differences in spending free time (as high culture, outdoor social-active, household/passive and watching TV). A significant variety of diverse factors, which can be described as psychological and economical, participates in this differentiation. The secondary data analysis of representative sample of people in their thirties in between years 1993 and 2008 is focused on effects of family socialisation. The results leads to the fact that the effect of same sphere of parents leisure time activities in a period of socialisation, is almost two times bigger that the effect of individual position of the adult offspring (expressed by his socioeconomic status, education and the fact that he himself raises a child) in the high culture sphere, almost 1,5 times bigger in the sphere of social activities and more that 7 times bigger in household/passive free time activities sphere. But all the mentioned factors combined explain only about one third of leisure time spend. From which we can deduce that two thirds of leisure time activities differentiation are explained by other factors such as personality of individual. Process of lifestyle formation is partially explainable by the mechanism of intergenerational reproduction happening through family socialisation. This mechanism has a different intensity in particular leisure time spheres. Its most significant manifestation is at high culture participation also on home spend activities and the least on sphere of outdoor social activities. The comparison of this process in two individual periods of time (70's and 90's of 20th century – during which the followed sample grew) shows that its functionality does not cease in spite of the changes in social structural characteristics. These are displayed by fading influence of our own social position in the adulthood, on the differentiation of lifestyle.

Key Words: lifestyle, free time, intergenerational reproduction, socialization

Obsah

1	Úvod.....	8
2	Teoretická část.....	11
2.1	Vymezení pojmů volný čas a životní styl	11
2.2	Proměny životního stylu českého obyvatelstva ve zkoumaném období (60. až 90. léta 20. století) v socio-historickém kontextu	13
2.2.1	Události kolem roku 1968 a jejich dopad na životní styl českého obyvatelstva	14
2.2.2	Životní styl v období normalizace.....	15
2.2.3	Konec 80. let a období revoluce.....	18
2.2.4	90. léta a transformace k tržnímu kapitalismu.....	19
2.3	Teoretická východiska problematiky mezigenerační reprodukce životního stylu	22
2.3.1	Socializace jako mechanismus přenosu aktivit a zájmů z rodičů na děti	23
2.3.2	Kulturní reprodukce a koncept habitu	27
2.3.3	Kulturně-historická podmíněnost mechanismů mezigenerační reprodukce životního stylu 29	
2.3.4	Informační teorie a teorie dosahování statusu	31
2.3.5	Rozvolňování procesů kulturní a sociální reprodukce	33
2.4	Shrnutí teoretických východisek	35
3	Analytická část.....	38
3.1	Výzkumné otázky a hypotézy	39
3.2	Použitá data	41
3.3	Metodologická omezení použitých datových souborů.....	43
3.4	Metody a postup analýz.....	45
3.5	Proměna volnočasových aktivit mezi počátkem 90. let a koncem prvního desetiletí 21. století 46	
3.6	Diferenciace životního stylu a mechanismy jeho mezigenerační reprodukce.....	53
3.6.1	Struktura volnočasových aktivit a konstrukce závislých proměnných.....	56
3.6.2	Konstrukce nezávislých proměnných: rodinné zázemí a socioekonomické charakteristiky	57
3.6.3	Vysokokulturní dimenze způsobu trávení volného času	60

3.6.4	Aktivně-společenská dimenze způsobu trávení volného času.....	63
3.6.5	Domácí/pasivní dimenze způsobu trávení volného času.....	65
3.7	Komparace procesů utváření životního stylu v 70. a 90. letech 20. století	68
3.7.1	Socio-historický kontext zkoumaných věkových skupin.....	69
3.7.2	Standardizace dat ke komparaci v čase	70
3.7.3	Vysokokulturní dimenze volného času: 70. a 90. léta.....	73
3.7.4	Aktivně-společenská dimenze volného času: 70. a 90. léta	76
3.7.5	Sledování televize: 70. a 90. léta.....	77
4	Shrnutí a závěry.....	79
5	Seznam citovaných zdrojů	86
5.1	Elektronické zdroje	89
6	Přílohy	91

1 ÚVOD

Společnost netvoří nediferencovanou homogenní masu, jedinci mají tendenci hledat odlišnosti, chtějí být jiní než ostatní a svou výlučnost si rádi hýčkají. Na straně druhé vyhledávají sobě podobné, chtějí něco sdílet, být součástí určité komunity. Na základě této lidské vlastnosti se společnost diferencuje, vznikají v ní skupiny lidí sdílející určité charakteristiky, a skupiny jiné, sdílející charakteristiky odlišné. Každá taková sociální skupina pak vytváří a následně také reprodukuje nějaký sobě vlastní systém norem. Na základě osvojení si různých hodnotových systémů se vytváří specifické životní styly. Odlišné způsoby života tyto normy vyjadřují, do určité míry jsou ale formovány také normami a strukturami obecně sdílenými. Předpoklad k tíhnutí k nějakému životnímu stylu může vznikat již v normativně-strukturním prostředí rodiny, avšak samotný proces jeho postupného utváření je živou a proměnlivou složkou, která v sobě zahrnuje nespočet faktorů a mechanismů.

Životní styl je jedním z diferencujících momentů, vymezujících naše postavení v rámci sekundárních skupin i obecně v rámci celé společnosti. Dává smysl našemu jednání jak pro ostatní, tak pro nás samotné. Jedním z projevů životního stylu je vedle hodnotových preferencí také to, k jakému způsobu trávení volného času lidé směřují. Náš volný čas nám dává možnost se seberealizovat a sebeidentifikovat, a tak způsob jeho vyplnění do určité míry vypovídá o tom, jací jsme, a jak žijeme. Pochopitelně, že možnosti trávit volný čas jsou do značné míry limitovány naším disponibilním příjmem, tj. ekonomickým kapitálem. Nejsou jím však determinovány zcela, a proto můžeme v kontextu způsobů trávení volného času mluvit také o prvku svobodné volby. Tuto volbu však vědomě či nevědomě činíme vždy v určitém sociálním kontextu. Sociální okolí, v němž se pohybujeme, vytváří na jedné straně příležitosti a na straně druhé také určitá omezení. Hodnoty, normy (a tedy i životní styly), které zastávají lidé nám blízcí, či více vzdálení, nás ovlivňují buď přímo, nebo nepřímo (skrze dostupné informace). Obecně lze říci, že nám nabízejí dostupné repertoáry jednání. Prostředím, které má na jedince, tedy alespoň v dětství a ranné adolescenci, vliv největší, je rodina.

Ve své práci se zaměřuji na způsoby utváření životního stylu. Konkrétně na způsob, jakým vznikají předpoklady k participaci v různých dimenzích volného času. Volnočasové aktivity považuji za nejdůležitější aspekt životního stylu. Jak je naznačeno výše, rodina je základním zprostředkovatelem hodnot, postojů a zájmů během vývoje jedince směřujícího k

začlenění do společnosti. V rámci rodiny dochází k předání všech důležitých norem, jejichž znalost nám pomáhá být součástí určité sociální skupiny. Součástí těchto norem jsou také kulturní předpoklady, které se mohou projevat mimo jiné ve volbách týkajících se trávení volného času nejen v dětství a adolescenci, ale také do určité míry přetrvávají až do dospělosti.

Cílem práce je za prvé odhalit principy mechanismu mezigeneračního přenosu životního stylu, vyjádřeného skrze participaci na různých dimenzích volnočasových aktivit. Tyto mechanismy jsou různé – v rámci rodinné socializace můžeme sledovat vlivy psychologické, způsobené přímou (intencionální) výchovou, tedy cíleným vedením k nějakým aktivitám, nebo vyvolané nepřímým působením rodičů, skrze to, čemu se věnují mimo své výchovné záměry. Vlivy ekonomické jsou vyjádřené materiálním či socioekonomickým zázemím rodiny, které může buď podněcovat, či omezovat možnosti volnočasového využití.

Prostřednictvím působení rodiny v dětství tedy může docházet k mechanismu reprodukce, to znamená předání určitých latentních předpokladů, které se v budoucnu mohou nebo nemusí projevit ve formě podobného životního stylu, jaký zastávali rodiče. Je však třeba mít na paměti, že proces utváření životního stylu se neomezuje pouze na mechanismy vyvolané působením rodiny, ale je podmíněn také mnoha individualizovanými faktory, projevujícími se nejvíce v období emancipace od rodiny. Mezi ně patří mimo jiné také osobnostní rysy jedince, jeho životní a rodinná situace a mnoho dalších faktorů, jejichž působení lze jen těžko, nebo vůbec, zachytit. Ve své práci budu řešit především otázku možnosti a míry mezigenerační reprodukce životního stylu, a na základě této míry se pokusím odhadnout možný prostor pro působení ostatních vlivů, podílejících se na jeho utváření.

Mechanismus reprodukce budu zkoumat nikoli s předpokladem silné vazby mezi procesy reprodukce kulturního kapitálu a reprodukce třídního postavení [Bourdieu 1973], zaměřím se spíše na širší koncept procesu přenosu vybraných sfér trávení volného času z rodičů na potomky. Tedy nejen na reprodukci vysokokulturní participace, ale také na mezigenerační přenos ostatních dimenzí volného času. Samozřejmě je třeba v rámci tohoto přenosu zohlednit určitou míru vlivu jak socioekonomického postavení rodičů, tak také dospělého potomka. Středem mého zájmu však budou ty procesy, které se odehrávají nad rámec této vazby. Sledovat budu „běžné“ formy životního stylu, nikoli jeho alternativní projevy (jako například životní styl subkultur), které se cíleně vymaňují z působení většinové kultury. Participují-li rodiče na určitých typech vysoké či nízké (masové) kultury,

reprezentovaných různými druhy volnočasových aktivit, přejímají jejich zájem o tyto aktivity také jejich děti? Projevuje se tento proces nad rámec socioekonomického postavení rodiny?

Dalším cílem je sledování dynamiky tohoto procesu, konkrétně jeho proměny mezi sedmdesátými a devadesátými léty minulého století – v odstupu sice pouhých patnácti let, které však v české společnosti představují významný společenský předěl. Vycházím přitom z předpokladu podmíněnosti způsobů trávení volného času různými kulturně-spoločenskými kontexty. Pokusím se identifikovat změny (pokud nějaké nastaly) v procesu utváření způsobů trávení volného času mezi dvěma generačními skupinami rodičů a jejich potomků, z nichž u každé probíhalo období rodinné socializace v rámci jiného společenského kontextu. V prvním případě šlo o jedince, kteří dospívali v průběhu sedmdesátých a na přelomu osmdesátých let minulého století (narození v letech 1958 až 1964) tedy v nesvobodném socialistickém režimu, ve druhém případě jde o generaci, která prožila adolescenci na počátku 90. let (narození 1974–78), tj. na prahu svobodné demokracie, nástupu tržního systému a společenské individualizace. Prostřednictvím porovnání (zjednodušeného) modelu utváření životního stylu třicátníků z let 1993 a 2008 se pokusím odpovědět na otázku, zda a jak se kulturní a sociální změna, kterou naše společnost na začátku devadesátých let prošla, promítla do mechanismů mezigeneračního přenosu životního stylu.

Práce je strukturována do dvou částí. V teoretické části se zaměřím na vymezení klíčových pojmů, nastíním socio-historický kontext zkoumaného období a proměny životního stylu českého obyvatelstva, které se v rámci něj odehrály. Nakonec popíši teoretická východiska zkoumání životního stylu, především jeho utváření, se zaměřením na mezigenerační reprodukci. Ve druhé, analytické části práce, nejprve vymezím výzkumné otázky a hypotézy, následně představím použité datové soubory a jejich metodologická omezení. Dále popíši změnu struktury participace na vybraných volnočasových aktivitách a v poslední kapitole se budu zabývat diferenciací životního stylu se zaměřením na odlišné mechanismy jeho mezigenerační reprodukce. A konečně v poslední části se zaměřím na komparaci tohoto procesu v kontextu různých kulturně-spoločenských systémů, reprezentovaných generacemi, dospívajícími v 70. a v 90. letech.

2 TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Vymezení pojmů volný čas a životní styl

Životní styl je v různých výzkumech, mé práce nevyjímaje, zkoumán skrze škálu aktivit, jakým se jedinec věnuje ve svém volném čase. Předpokládá se, že specifické způsoby trávení volného času odpovídají nějakému specifickému způsobu života, který jedinec uznává a praktikuje. Díky tomu je možné odvodit od preferencí určitých činností vykonávaných ve volném čase, a tedy (do určité míry) na základě svobodné volby, to, jaký životní styl se k tomu kterému člověku váže. V následující kapitole se na pojmy životního stylu a volného času zaměřím blíže a pokusím se jejich vztah lépe identifikovat.

Životní styl lze definovat, kromě pojmu volného času, také pomocí několika dalších pojmů, které s ním souvisí. Jde o pojem kultury a spotřeby. Různé životní styly jsou kulturně podmíněny. Jde o soustavy praktik a postojů, které dávají smysl pouze v určitých společenských kontextech – dávají smysl tomu, co lidé dělají a proč to dělají. Podle Davida Chaneyho je smysl lidského jednání, zprostředkovaný životním stylem, reakcí na ztrátu smyslu, jež dříve poskytovalo náboženství. Je tedy funkční odpovědí na modernitu a dává nový význam každodennímu životu [Chaney 1996]. Zárodky různých životních stylů se dříve v kontextu norem sociální skupiny, třídy a společnosti, ve které se jedinec vyskytuje. Jakmile si jedinec tyto normy osvojí, může se ztotožnit také s určitou realizací sebe sama (tedy životním stylem), která do těchto norem zapadá a je tedy nejvíce adaptovaná na fungování v dané společnosti [Dumazedier 1962]. V poslední době však potřeba sebeidentifikace s nějakou sociální třídou slábne [Pakulski, Waters 1996]. Kulturní podmíněnost životního stylu také způsobuje proměnlivost jeho obsahu v závislosti na sociální změně, a tedy změně celospolečenského kontextu, do něž jsou různé životní styly zasazeny.

Náš životní styl je prezentován skrze naše názory, náš vkus a činnosti, kterým se s oblibou věnujeme. Volba těchto prvků je pak zásadní pro vnímání vlastní identity a promítá se do různých aspektů našeho každodenního života. Jedním z těchto aspektů je náš volný čas a způsob, jakým jej trávíme. Různí autoři definují volný čas jako takový čas, který jedinci zůstává po naplnění všech osobních potřeb a splnění všech závazků a povinností a zahrnuje aktivity, které si lidé svobodně vyberou, aby tento čas zaplnili [Rojek 2006, Kelly 1975, Filipcová 1965]. Volný čas tak bývá často jednodušeji definován jako protiklad času, stráveného v práci – volnočasové aktivity se většinou odehrávají mimo pracovní dobu. Volný

čas ve smyslu mimopracovních aktivit, které je možné oddělit od aktivit pracovních, se však podle některých autorů objevuje až po nástupu průmyslové revoluce [Dumazedier 1966; Clark, Critcher 1985]. Průmyslová společnost funguje na principu jasně vymezené pracovní doby a předem určené náplně práce. Na rozdíl od společností předprůmyslových (zemědělských) se tedy práce neřídí rytmem přírody, ale umělým rytmem továrny. Ten umožňuje vytyčit hranici mezi prací a mimopracovní dobou [Dumazedier 1966]. V poslední době se však kategorie práce a volného času rozpadají (především v souvislosti s globalizací) a rozdíl mezi nimi jsou de-diferencované [Rojek 2006]. Životní styl také nelze jednoznačně rozdělit na pracovní a mimopracovní aktivity, protože lidé si často vybírají práci na základě toho, co se shoduje s hodnotami jejich životního stylu [Chaney 1996]. Abychom tedy mohli rozlišit aktivity, které jsou volnočasové, je potřeba znát kontext, ve kterém jsou prováděny. Rojek uvádí několik podmínek, které charakterizují různé aktivity jako volnočasové: za první, pojem „volnočasový“ se vztahuje k nějaké aktivitě tím spíše, čím méně se tato aktivita týká zajištění základních životních potřeb. Za druhé, volnočasový charakter činností je vždy závislý na sociální pozici toho, kdo tyto činnosti vykonává, a tedy nepřímo na sociálních změnách, které mají dopad na obsah a distribuci sociálních pozic. A za třetí, protože lidé tráví svůj volný čas více či méně na základě svých vlastních přání, můžeme v této volbě rozeznat něco z jejich ideálů [Rojek 2006: 101 – 103]. Volný čas lze dále rozdělit na dva druhy. Tzv. seriózní volný čas tvoří systematické sledování amatérské, zájmové nebo dobrovolné aktivity, která je pro člověka natolik podstatná, že zahájí kariéru zaměřenou na vyjádření speciálních vědomostí, dovedností a zkušeností, které získá na základě provozování této činnosti. Druhý typ, kterým je neseriózní, neboli přirozený volný čas, je pak nějaká relativně krátkodobá radostná aktivita, která nevyžaduje žádný trénink k tomu, abychom ji mohli provozovat – jde o hry, relaxaci (sezení či polehávání), pasivní zábavu (sledování televize, četba knih či poslech hudby doma), aktivní zábavu (společenské hry, párty), společenskou konverzaci a stimulaci smyslů (sex, dobré jídlo a pití) [Stebbins 1992, Rojek 2006]. Stejně jako širší kontext životního stylu, je i volný čas a způsob jeho vyplnění kulturně podmíněn. Výběr volnočasových aktivit, jimž se lidé věnují, je v současnosti chápán jako prostředek reprezentace kulturních hodnot a jejich šíření.

Chaney i Rojek spojují životní styl a volný čas se spotřebou, konkrétně s rozvíjející se konzumní kulturou a komercí. Masovější nástup konzumu v oblasti volnočasových aktivit nastal po plošném zkrácení pracovní doby, kdy se výsada vlastnictví volného času rozšířila mezi široké vrstvy obyvatelstva. Komercializace volného času se projevila především ve sportu a kultuře. Spolu s rostoucím standardem života v moderní společnosti jsou aktivity

vztahující se ke spotřebě společensky relevantnější než aktivity, vztahující se k produkci. Zatímco role třídní pozice při utváření postojů a chování slábne, role sebeidentifikace a diferenciací na základě rozdílných životních stylů nabývá na významu [Pakulski, Waters 1996]. Formy a praktiky volného času pak fungují v dynamickém napětí se zájmy a potřebami komerce [Crompton 1998: 140 (in Rojek 2006: 282)]. Chaney se odvolává na Webera při svém tvrzení, že praktiky životního stylu jsou obrazem schopnosti konzumovat. Weber rozlišil hierarchie, které se spíše než na základě třídní stratifikace (která je založena na procesech produkce), rozvíjí na základě statusových rozdílů, jež jsou výsledkem spotřeby [Chaney, 1996]. Konzumní kultura se nejdynamičtěji vyvíjí spolu s rozvojem marketingu a masové reklamy v posledních desetiletích. U nás pak tento boom nastal po pádu komunistického režimu v roce 1989, kdy k nám konzumní kultura začala hromadně proudit díky otevření hranic se Západem a přijetím kapitalistického tržního systému.

Životní styl je komplexní pojem, zahrnující mnoho různých aspektů lidského jednání. Obraz našeho životního stylu se pak nejvíce projevuje v případě volby – volby toho, co řekneme, co uděláme, nebo čemu se budeme věnovat ve volném čase. Životní styl, existující v nějakém společenském kontextu, pak dává této volbě smysl. Tedy také naše rozhodnutí, jak naložit s volným časem, to, jaké činnosti ve volném čase vykonáváme, je odrazem našeho životního stylu. Životní styly a trávení volného času jsou podmíněny kulturně-společenským kontextem, v jakém se vyskytují. V následující kapitole se proto budu věnovat právě českému kontextu zkoumaného období, a jeho vlivu na volný čas a životní styl.

2.2 Proměny životního stylu českého obyvatelstva ve zkoumaném období (60. až 90. léta 20. století) v socio-historickém kontextu

Zkoumané období je vymezeno na základě generačních skupin, jejichž volnočasové zájmy (a jejich přenos v rámci rodiny) budu ve druhé části práce analyzovat. První generací jsou lidé, kteří se narodili v 60. letech 20. století a dospívali během let 70., druhá zkoumaná generace nastupuje zhruba o patnáct let později – jde o ty, kteří se narodili ve druhé polovině 70. let a dospívali v letech devadesátých. Během tohoto historického období se v českém kontextu (a nejen v něm) odehrála jedna z nejvýznamnějších událostí konce tisíciletí: pád komunistického

režimu a přechod ke svobodnému kapitalismu. To, jaký životní styl lidé uznávají, a jaké volnočasové aktivity si vybírají, souvisí úzce s kulturně-spoločenským prostředím, ve kterém se pohybují. Životní styly a obecně přístup k volnému času se tedy může měnit v souvislosti se změnami tohoto prostředí. Právě české kulturně-spoločenské prostředí bylo v daném období na změny velmi bohaté. V této kapitole přiblížím kulturně-spoločenské klima, které panovalo od 60. – 70. let až po léta devadesátá a dále v duchu politicko-hospodářské transformace a nastupující globalizace, a proměny životního stylu českého obyvatelstva v kontextu společenských změn a procesů transformace.

2.2.1 Události kolem roku 1968 a jejich dopad na životní styl českého obyvatelstva

Pomyslná „startovní čára“ historického období, v němž se ve své práci pohybují, začíná v 60. letech 20. století a týká se těch, kteří se v této době narodili. Tato generace byla svědkem zásadních přerodů tehdejšího režimu, jako byly reformy konce 60. let, sovětská okupace a následná normalizace, snažící se nastolit původní totalitní režim sovětského typu. Jaké tedy byly nálady ve společnosti, které vedly k reformnímu konci 60. let a následné okupaci našeho území sovětskými vojsky?

Vpád sovětských vojsk v srpnu 1968 byl reakcí hlavních představitelů socialistických zemí na uvolněnou atmosféru v Československu, která vykryštovala během událostí Pražského jara roku 1968. V této době vrcholily reformní snahy tajemníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka, který reprezentoval tzv. „socialismus s lidskou tvář“ – tedy takovou podobu režimu, která by se alespoň přiblížila západnímu životnímu stylu a byla by tak pro obyvatele Československa snesitelnější. „Lidská tvář“ reform spočívala mimo jiné v rozšíření svobody tisku a omezení cenzury a kladení většího důrazu na spotřební zboží. Takové snahy však byly v rozporu s konzervativní stalinistickou ideologií Sovětského svazu, která za pomoci vojenské síly převzala nad Československem dohled a reformy anulovala.

Samotné reformní snahy konce 60. let měly původ v hlubší systémové krizi, kterou Československo zažívalo začátkem této dekády. Návrhy prosazované Dubčekem měly tuto krizi vyřešit za pomoci liberalizace režimu, která by uspokojila touhy společnosti po větší svobodě a širšímu spektru možností. Tyto touhy byly nejsilnější především u generace mladých lidí, studentů, kteří byli nejviditelnější skupinou období Pražského jara. Šedesátá léta představovala nové naděje a možnosti pro celé rodiny – ze západu k nám pronikaly některé aspekty modernizace, mající vliv na široké vrstvy společnosti. Jednou z nich bylo postupné

zkracování pracovní doby. To započalo již v roce 1956 vymezením osmihodinové pracovní doby a pokračovalo v roce 1968, kdy byly definitivně zavedeny také volné soboty. Možnosti trávení nově nabytého času rozšířil nástup a rozmach televizního vysílání, nebo také zvyšující se míra motorizace [Franc, Knapík 2013; Kalinová 2012]. Tyto novinky umožňovaly pestřejší využití volného času a větší diferenciaci volnočasových aktivit.

Společenské rozvolnění konce šedesátých let a Dubčekovy liberální reformy ale nekorespondovaly s programem a cíli konzervativní socialistické ideologie, prosazované sovětským vedením. Původní stalinistický režim měl ambice zasahovat do všech oblastí lidského života, včetně té privátní, která zahrnovala i způsoby trávení volného času. „Kromě podpory aktivit, které režim považoval za žádoucí, se naopak snažil potlačovat jevy, které vnímal jako nevhodné. Toto úsilí zesílilo mj. na přelomu 50. a 60. let v souvislosti s kampaní za ‚dovršení kulturní revoluce‘ a kultivaci ‚nového socialistického člověka‘. [...] Tehdejší propaganda hlásala, že socialistický člověk se měl od svého západního protějšku lišit v mnoha věcech, včetně způsobů prožívání volného času.“ [Franc, Knapík 2013: 10]. Ještě před změkčením režimu v šedesátých letech byl v souvislosti s dohledem nad životy obyvatel Československa vládnoucí stranou vytvořen jakýsi koncept tzv. „socialistického životního stylu“, který zahrnoval oblast volného času, kultury, vzdělávání a společenského života. Ve všech těchto oblastech se vláda snažila život lidí aktivně ovlivňovat. Nejvíce žádoucím bylo tzv. kulturní trávení volného času, což zahrnovalo jak sebevzdělávání, tak aktivní odpočinek – tedy sport nebo turistiku. Prosazováno bylo také trávení volného času formou „dobrovolné“ zájmové činnosti, která měla za cíl spojit individuální zájmy jednotlivce a potřeby společnosti, což bylo hlavním kritériem představ stranických orgánů o „socialistickém životním stylu“. Veškeré volnočasové aktivity tak byly organizovány různými institucemi a svazy, aby se zajistila jejich kontrola [Franc, Knapík 2013].

Narůstající svoboda a otevřené projevy odporu ze strany lidu tyto snahy o absolutní dohled zásadním způsobem narušovaly, proto se sovětské vedení rozhodlo k radikálnímu kroku a za pomoci vojenské síly se jalo znovu nastolit „pořádek“. V srpnu roku 1968 obsadila vojska Varšavské smlouvy území Československa a nastalo období normalizace.

2.2.2 Životní styl v období normalizace

Doba postupného znovunastolení původní totalitní podoby režimu, známá jako období normalizace, s sebou nesla tvrdé represe, politické perzekuce a rozsáhlé čistky [Otáhal (in Tůma a Vilímek) 2012]. Na kulturní úroveň společnosti pak měla negativní důsledky

především výměna elit, kdy lidé činní v reformách druhé poloviny 60. let museli odejít do ústraní. Na jejich místo byli narychlo dosazeni mnohdy nekompetentní lidé, kteří projevovali sounáležitost s oficiální stranickou ideologií a byli tak při svých pravomocech politicky „neškodní“. Největší škody toto opatření napáchalo v oblasti médií, školství, kulturní obce a v oblasti vědy a výzkumu [Kalinová 2012]. Cílem nově ustanovené vlády byla restaurace původních režimních idejí. Dobová literatura uvádí: „Nedílnou součástí výstavby rozvinuté socialistické společnosti je formování, prohlubování a upevňování socialistického způsobu života. Budovat rozvinutou socialistickou společnost znamená řešit tři vzájemně spjaté a vzájemně podmíněné úkoly: vytvářet odpovídající materiálně-technickou základnu, rozvíjet socialistické společenské vztahy, formovat a vychovávat nového socialistického člověka.“ [Hrzal a kol. 1978: 5]. Rigidita a uzavřenost režimu však byla i přes omezení a zákazy narušována tendencemi sílící výměny informací mezi domácím opozičním hnutím a západními informačními kanály [Kalinová 2012]. Přestože se vládní aparát snažil od 70. let prosadit původní striktní podobu režimu, jaká panovala v letech 50., klima uvolněných šedesátých let v lidech zanechalo nesmazatelnou stopu – byli zbaveni iluzí o dokonalosti a výlučnosti systému, ve kterém žijí, a chovali se pragmaticky. Kromě pár pravověrných sympatizantů s oficiální ideologií dokázali vládní představitelé přimhouřit oko nad některými prosazujícími se trendy. „Pokud mladí lidé nespolupracovali s disidentským hnutím, režim v tichosti připouštěl sice pod kontrolou, ale nebránil napodobování západních vzorů v hudbě, zábavě a oblékání.“ [Kalinová 2012: 196]¹. Rozpor mezi tím, co režim od lidí očekával a tím, co sami lidé skutečně chtěli dělat, se v období normalizace projevil krizí hodnot a útekem do individuální sféry. Tyto tendence se odrážely mimo jiné v nárůstu chataření – osobní prostředí chalupy, odtržené od běžných povinností a především od organizovaného kolektivního trávení volného času, poskytovalo jedinečnou příležitost, jak trávit čas sám se sebou a se svou rodinou.

Spektrum volnočasových aktivit rozšířil rozmach televizního vysílání a vzrůstající počet televizních přijímačů v rodinách. Na denní úrovni vysílala Česká televize již od roku 1958, sedmdesátá léta však přinesla průlom zaprvé spuštěním vysílání na druhém programu v roce 1970 (do té doby byl k dispozici pouze jeden program), a o tři roky později také spuštěním barevného vysílání na druhém programu. V roce 1975 už se vysílalo v barvě na

¹ Jakmile však projevy mladického vzdoru nabraly kontury politického protestu, byly intenzivně potlačeny. Příkladem jsou postihy členů kapely *The Plastic People of The Universe*, kteří byli za svou samizdatovou činnost souzeni a někteří také vězněni.

obou programech². Počet vydaných televizních koncesí závratným způsobem rostl: zatímco v roce 1960 bylo v Československu téměř 800 tisíc majitelů televizních koncesí, roku 1969 dosáhl tento počet třech milionů³. Sledování televize se tak stávalo stále oblíbenější volnočasovou činností, a postupně nabývalo masových rozměrů. V období normalizace však i televize, jakožto veřejné médium, podléhala oficiální propagandě. Přestože televizní vysílání podléhalo cenzuře normalizační ideologie, na oblíbenosti jeho sledování to nikterak neubralo. Velké popularity se těšily především sportovní přenosy a také normalizační seriály, z nichž nejznámější byly „Nemocnice na kraji města“, „Žena za pultem“, či „Synové a dcery Jakuba Skláře“. Mnohé z těchto seriálů jsou pro velkou oblibu u starších generací v reprízách vysílány dodnes, „Nemocnice na kraji města“ se dokonce dočkala pokračování v podobě „Nemocnice na kraji města po 20 letech“, které vysílala od roku 2003 Česká televize.

Postupující míra individualismu a úniky od společných aktivit a povinností souvisely také s nastupující krizí socialistické ekonomiky. Kvůli umělému řízení ekonomiky a technickému zaostávání nefungoval přirozený princip nabídky a poptávky – peněz měl každý dostatek, ale neměl za ně co koupit. Zboží bylo málo a k některým statkům bylo téměř nemožné se dostat. Státní aparát se snažil rigiditu ekonomického systému a celkovou nesvobodu vyvážit zajištěním ekonomických jistot pro své obyvatele (systém umístěnek do prvního zaměstnání a prakticky bezkonkurenční prostředí), ani to však nestačilo zvrátit frustraci mnoha jedinců a rodin ze všeobecného nedostatku. V důsledku toho si lidé vynahrazovali nemožnost dostatečně využívat spotřební zboží a služby, jichž se nedostávalo [Kalinová 2012]. Původní idea socialismu, tedy prosazování společného prospěchu na úkor maximalizace prospěchu vlastního, se zhroutila. Rodiny začaly v atmosféře nedostatku sledovat pouze vlastní zájmy⁴ a ideál všeobecné solidarity přestal fungovat [Možný 2009]. Na základě toho se měnilo také rodinné chování. Zatímco v 70. letech zažívala společnost tzv. babyboom (na základě propopulačních opatření, jako bylo prodloužení mateřské dovolené a zavedení rodinných příspěvků), v letech 80. se první známkou krize rodiny stala snižující se sňatečnost i porodnost, prodloužení věku vstupu do manželství a zvyšující se rozvodovost [Kalinová 2012]. Tyto nálady společně s nefunkční a nekonkurenceschopnou ekonomikou dovedly Československo až k revolučnímu roku 1989.

² Zdroj: <http://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/historie/ceskoslovenska-televize/cst-v-datech/>

³ Zdroj: https://is.muni.cz/th/145605/ff_b/MUNI_BcIV_Krumpar_final.txt

⁴ Tyto tendence vyjadřovalo v kostce dobové heslo „Kdo nekrade, okrádá rodinu“.

2.2.3 Konec 80. let a období revoluce

Skepsa vůči fungování režimu a obecná nespokojenost se projevily vzestupem opoziční aktivity a postupným přerůstáním v občanské hnutí⁵. Myšlenky na demokracii, které zakořenily v roce 68, se plnou silou opět probudily k životu a poháněly své nositele k nové vlně odporu, jež vyvrcholila masovými demonstracemi v letech 1988 a 1989.

Piotr Sztompka řadí revoluci roku 1989 po bok tzv. „velkých revolucí“, jakými byly revoluce britská, americká, francouzská, ruská a čínská [Sztompka 1996]. Sovětský svaz, který byl po dlouhých sedmdesát let jednou ze světových velmocí, se mezi lety 1989 a 1991 postupně rozpadl, a vláda jedné totalitní strany byla svržena. Asi nejobtížnějším úkolem pro společnost, které tuto radikální změnu prožívaly (a nesly nemalý podíl na jejím zinscenování), bylo vyrovnat se se změnou systému. Ta totiž zahrnovala celé široké spektrum prvků – od politického zřízení přes instituce, principy trhu a státního hospodářství, až po nárazový příliv technických a jiných vymožeností ze zemí Západu. V obecnějším měřítku byly spuštěny dva procesy, které veškeré tyto změny zahrnovaly: vznik politické demokracie a růst tržního hospodářství [Sztompka 1996]. Sztompka však popisuje ještě další, méně zjevné procesy, které mají svůj původ v tlaku zdola. Jde o procesy kulturní, které zahrnují nepsaná společenská pravidla, hodnoty a normy. Kultura je „produktem, vytvořeným z tlaku institucí, zděděné tradice a vlivných externích kultur“. Budování kultury pak neprobíhá záměrně, ale jako „reakce na podmínky, v nichž lidé žijí, na celkový kontext jejich „životního stylu“.“ [Sztompka 1996: 9, 7]. Revoluci roku 1989 přirovnává k zásadnímu civilizačnímu zlomu, během kterého byl nastartován proces tvorby nové postkomunistické kultury a civilizace. Šlo o opouštění „blokové kultury“, kterou charakterizuje jako upozadění individualismu ve prospěch závislosti, kolektivismu a konformity [Sztompka 1996: 10].

Základní jednotkou tohoto kulturního podhoubí je rodina, v rámci které se nový člen společnosti poprvé seznamuje s pravidly, hodnotami, normami a očekáváními druhých. Právě rodinné důvody Sametové revoluce popisuje Ivo Možný. Kromě širších makroekonomických příčin, jako výše zmíněný pokles ceny peněz, vidí Možný jako původce pádu režimu krizi důvěry na úrovni společenských vztahů. V samém závěru existence minulého režimu se důvěra udržovala pouze na úrovni rodiny [Možný 2009]. Jak je tedy možné, že i přes tyto hluboké trhliny ve fungování společnosti proběhla revoluce tak hladce, doslova „sametově“? Důvodem byl kolaps komunistického režimu na všech úrovních: na úrovni ekonomické,

⁵ Organizovanou opoziční aktivitu v širším měřítku započala Charta 77, vedle které se v 80. letech začaly vynořovat další občanské iniciativy jako Demokratická iniciativa a Iniciativa kulturních pracovníků.

politické i individuální. Režim totiž v závěru své existence už nebyl vhodný pro nikoho – ani pro své občany, ani pro vládnoucí představitele [Možný 2009]. Jedním z posledních záchvěvů stranického aparátu byl nyní již kultovní projev Milouše Jakeše na Červeném Hrádku v červnu roku 1989. Samotný projev a také ohlas, jaký vzbudil, pouze potvrdil hluboký rozklad politického vedení konce 80. let. Následné vzednutí občanské iniciativy a série protestů ze strany lidu byly už víceméně symbolickým ukončením déletrvající bezradnosti politických představitelů komunismu.

2.2.490. léta a transformace k tržnímu kapitalismu

Po pádu komunistického režimu musela česká společnost projít zásadní transformací tržního, politického i sociálního systému směrem ke svobodnému kapitalismu. Tento přechod probíhal v několika fázích. Některé byly rychlé, jiné pomalejší, a další trvají dodnes. Kapitalistická revoluce a postkomunistická transformace se odehrávaly na pozadí ekonomicky, politicky i sociálně nefunkčního socialistického režimu – šlo tedy o důležitý krok dopředu ve vývoji středoevropských zemí a jejich přiblížení se k vyspělejším zemím Západu.

Transformace byla součástí modernizačního procesu České republiky a ostatních zemí v okolí, jež byly také součástí sovětského impéria. Dle Miloše Havelky a Karla Müllera je modernizace specifickým směrem změn hodnot, struktur i chování. Transformace má krátkodobější a intenzivnější charakter: „Transformace je taky sociální změna, ale taková, v níž dochází k proměně jednoho, relativně silně stabilizovaného a problémově jednoznačně identifikovaného stavu společnosti do stavu jiného, v zásadě kvalitativně odlišného.“ [Havelka, Müller 1996: 146]. Oproti transformaci je modernizace procesem „bez určení cílového stavu, tedy otevřený, permanentní a v zásadě zevnitř neukončitelný.“ [Havelka, Müller 1996: 146]. Průběh restrukturalizace režimu jakožto modernizačního vlivu v kontextu pádu komunismu v zemích střední Evropy pak vykazuje oproti modernizačnímu procesu v rámci nekomunistických zemí některé zvláštní charakteristiky. Ty se týkají především toho, že politické a ekonomické změny se odehrávají souběžně, a také toho, že v postkomunistických zemích je oslabena kulturní racionalizace, zejména v oblastech vzdělání, vědy, politiky, soudnictví a médií [Havelka, Müller 1996: 150]. V souvislosti s druhým bodem můžeme mluvit o upozadění úlohy jednak vědění a jeho růstu, jednak odborné kompetence vůbec.

Za minulého režimu byl v rámci pracovního procesu a pracovní morálky upřednostňován rutinní postup bez jakýchkoli invencí ze strany zaměstnanců, a nebylo ani

vyžadováno přebírání zodpovědnosti za vykonanou práci [Večerník 1997]. Ideálním zaměstnancem tak byl někdo, čí pozice by se dala popsat jako „kolečko v systému“, tedy člověk, dělající svou práci bez zbytečného přemýšlení, bez individuality a bez kreativity. Neoliberální politika, prosazovaná novým ekonomickým vedením státu po převratu, však předpokládala zcela odlišný přístup. Zodpovědnost za vykonanou práci byla požadována po každém jednotlivci, který sledováním vlastního blahobytu přispívá k blahobytu celé společnosti [Večerník 1997]. Není divu, že takovéto zásadní přehodnocení pracovní morálky a obecně norem v ekonomickém chování nebylo záležitostí několika málo let. Proces transformace zasahuje hluboké zvyky a hodnoty společnosti a jejich změna je tedy dlouhodobým historickým procesem. Na úrovni jedinců a rodin však nebyla komunistická snaha o beztvorost a uniformitu úspěšná stoprocentně. Některé návyky, nekorespondující s totalitními očekáváními a požadavky, dopomohly k hladšímu průběhu procesu ekonomické transformace. Večerník zmiňuje mimo jiné alternativní strategie přežití, uplatňované rodinami za cílem „přilepšení si“, tedy zkvalitněním jejich ekonomické situace [Večerník 1997: 262]. Brzké kariérní úspěchy, které tržní kapitalismus umožňoval, se postupně staly pro mladé lidi samozřejmostí. V bývalých zemích Sovětského svazu lidé předpokládali úspěšnou kariéru ve svých dvaceti, zatímco v západním světě bylo běžné, že lidé ve třiceti stále studovali [Allaste 2013: 18].

Snaha o homogenitu socialistické společnosti se podepsala také na životním stylu národa. Ve společnosti, kde byly režimem prosazovány jednotné kolektivní volnočasové aktivity, se najednou naskytla možnost využívat globálního trhu statků, služeb a zábavy. Stejně jako transformace politická a ekonomická, proběhly také tyto proměny životního stylu velice rychlým tempem. Na rozdíl od západních kapitalistických společností, kde bylo zavedení plurality životních stylů dlouhodobým procesem (který výrazně „popohnala“ uvolněná atmosféra šedesátých let), pronikl tento koncept do postsocialistických zemí až během posledních dvou desetiletí [Allaste 2013]. Náhlý a v podstatě neomezený přístup k západní kultuře způsoboval euforii – vše, co přicházelo ze západu, bylo oslavováno. V devadesátých letech sice stále panovaly omezené materiální možnosti, avšak ekonomický růst, který přišel na přelomu nového tisíciletí, rozšířil spotřební příležitosti a volby životního stylu novou měrou. Kromě širší nabídky spotřebního zboží se obohatila také nabídka médií. Postupně rostl počet televizních programů a v roce 1994 se poprvé objevila také druhá televizní stanice TV Nova. Revolucí v informačních technologiích pak byl nástup internetu na úrovni českých domácností, který se projevil na přelomu tisíciletí a představoval novou dimenzi zábavy, získávání informací a komunikace. Nové možnosti na trhu statků a služeb

způsobily to, že bývalá socialistická společnost nedostatku se postupně stala kapitalistickou společností konzumu.

Kromě změn politické, ekonomické a kulturní struktury předpokládá transformace také změnu sociálních struktur. Nejvýraznějším prvkem této změny byl návrat středních tříd na společenskou scénu. Za minulého režimu byla ekonomickým a politickým hegemonem dělnická třída, která měla legitimizovat myšlenky komunistického režimu [Večerník 1997]. Přejít ke kapitalistickému systému se však neodehrál v prostředí beztřídní, proletářské společnosti, jak bylo předpokládáno socialistickou ideologií. Protože byla „betrídnost“ prosazována shora, z donucení vládnoucích představitelů, a nešlo tedy o přirozený stav společnosti, mnoho málo viditelných rozdílů se projevovalo i přes tuto oficiální propagandu a přetrvávalo až do období transformace. Na konci šedesátých let tak byla „česká společnost ukázána jako společnost s již výraznou a dále krystalizující sociální stratifikací“ [Večerník 1997: 267]. Tyto projevy sice oslabilo znovunastolení striktního stalinistického režimu v období normalizace, přesto však některé rozdíly přetrvávaly. Způsob, jakým se střední vrstvy zpětně prosadily, popisuje Večerník jako souhrn tří revolučních procesů. Za prvé se jedná o kapitalistickou revoluci, způsobenou otevřením cesty k volnému podnikání, za druhé jde o informační revoluci, která otevírá dveře k technologickým inovacím, jejichž principy si postupně osvojují lidé s vysokými odbornými předpoklady. Nakonec expanze sektoru služeb vyrovnává zastaralou ekonomickou strukturu založenou na průmyslu a výrobě a umožňuje ekonomické a společenské prosazení nového typu zaměstnanců [Večerník 1997: 268].

Konec šedesátých let, období normalizace, postupný rozklad komunistického režimu vedoucí k revoluci roku 1989 a následné období transformace, to vše jsou velmi specifické kulturní kontexty, které česká společnost ve vymezeném období zažila. Pro obsah a cíle této práce jsou důležitá především dvě období: období normalizace v 70. letech, ve kterém prožívala dětství první mnou zkoumaná generace, a období let 90., kdy tuto životní fázi prožívala generace druhá. První generace tedy byla socializována ještě v nesvobodných a rigidních podmínkách komunistického režimu, potlačujících individualismus a diferenciaci. Naopak druhá generace, prožívající dětství už po revolučním roku 1989, zažívala nové vlivy způsobené otevřením hranic, trhu a informačních kanálů, a také nástupem svobodné demokratické společnosti, předpokládající výlučnost a individualismus. Principy těchto dvou odlišných společenských systémů pak zasahovaly také do nabídky volnočasových aktivit a způsobu trávení volného času obecně – za minulého režimu bylo téměř vše podřízeno oficiální státní ideologii, a tudíž pod kontrolou stranických aparátů. Z důvodu uzavřených hranic byla nabídka volnočasového vyžití poměrně úzká. Po revoluci a otevření se světu,

především západních zemím, se nabídka postupně rozšiřovala a nabízela novinky v oblasti spotřebního zboží i služeb.

2.3 Teoretická východiska problematiky mezigenerační reprodukce životního stylu

Dosavadní výzkumy mezigenerační reprodukce se soustředí spíše na přenos sociálního statusu v rámci rodiny a s tím související sociální mobilitu, či reprodukci nerovností [Katrňák 2010], případně pracují s vysokokulturním rodinným zázemím a jeho rolí v procesu přenosu sociálního statusu [Bourdieu 1973; Ganzeboom 1982; Šafr 2009; Šafr a kol. 2012].

Existuje však velmi málo studií, které by sledovaly právě mechanismy přenosu kulturních předpokladů a volnočasové participace z rodičů na děti – tedy faktory, které mají na životní styl v dospělosti vliv již od dětství. Mnoho dosavadních studií je orientováno na vysokokulturní participaci (či vysoký kulturní kapitál tak, jak je vymezil Bourdieu [Bourdieu 2010]) [Mohr, DiMaggio 1995; Ganzeboom 1982; Šafr 2009; Bourdieu 2010, 1973]. V rámci zkoumání mezigeneračního transferu životního stylu (který je také do velké míry inspirován Bourdieuho prací) se totiž vychází z předpokladu, že vysokokulturní kapitál je úzce spojen se socioekonomickými charakteristikami jedince, a jde tedy o prvek, jehož předání vlastním potomkům je z hlediska zachování určitého společenského statusu rodiny žádoucí. Výsledky dalšího zkoumání principů procesu mezigeneračního přenosu kulturního kapitálu z rodičů na děti však tento předpoklad nepotvrzují, a spíše formují novou teorii o „rozvolněnosti“ (respektive nepřímém vztahu) mezi procesy reprodukce kulturního kapitálu a socioekonomického statusu mezi generacemi [Kraaykamp, Nieuwbeerta 2000; Mohr, DiMaggio 1995]. Tato teorie se více blíží přístupu Bernarda Lahira, který Bourdieumu vytýkal právě příliš rigidní spojení mezi kulturním habitem a sociální skupinou, reprezentovanou určitým socioekonomickým statusem [Gaboriau, Gaboriau 2006]. Volnější vztah mezi reprodukcí životního stylu (skrže socializaci v rodině) a reprodukcí sociálního statusu se pak projevuje také u jiných druhů životního stylu, reprezentovaných různými způsoby trávení volného času. Pokud je socializace v rodině zaměřená na nějaký druh aktivit (například kulturních, sportovních, či pasivních, jako je sledování televize), pak je pravděpodobné, že potomek bude v dospělosti ve svém volném čase také praktikovat podobný druh činností [Šafr a kol. 2012].

2.3.1 Socializace jako mechanismus přenosu aktivit a zájmů z rodičů na děti

Socializace – jak plyne už ze samotného významu slova – je „zespolečenšťování“, tedy proces, během kterého je člověk postupně seznamován s fungováním společnosti, do které se narodil, a jehož cílem je z tohoto člověka udělat plnohodnotného člena společnosti. Jde o „proces osvojování pravidel chování a systému hodnot a postojů společnosti“ [Hewston, Stroebe 2006: 79]. Tento proces je pak rozdělen na určité fáze, které jsou vymezeny tím, kdo má na vyrůstajícího jedince vliv (mezi jakými lidmi se pohybuje). V podstatě by se tento proces dal rozdělit na socializaci v raném dětství v rodině a socializaci během školní docházky mezi vrstevníky [Zeijl, te Poel, du Bois-Reymond a kol. 2000; Simpkins, Vest, Delgado a kol. 2012]. Někteří autoři se pak shodují na tom, že právě rodinná socializace je tou, která nejvíce poznamená hodnoty, postoje a zájmy jedince, které si s sebou nese až do dospělosti či stáří [Kelly 1975; Jaspers, Lubbers, de Vries 2008]. Součástí primární socializace v rodině je také, kromě předávání systému hodnot a postojů, předávání určitých zvyků, návyků a zájmů. V této kapitole se zaměřím na vybrané koncepty teorie socializace, které jsou relevantní pro výzkum mezigenerační reprodukce životního stylu, a pro různé socio-historické kontexty, ve kterých se socializace odehrává.

Jeffrey J. Arnett ve své studii *Broad and Narrow Socialization: The Family in The Context of Cultural Theory* rozvinul teorii dvou druhů socializace v závislosti na kulturním kontextu, ve kterém se odehrává. Tyto dva druhy pojmenoval jako obsáhlou (*broad*) a povrchní (*narrow*) socializaci [Arnett 1995: 617]. Liší se od sebe v hodnotách, které jsou u socializovaného jedince preferovány. Obsáhlá socializace vede ke vštípení nezávislosti, individualismu a sebevyjádření, povrchní socializace naopak upřednostňuje hodnoty jako je poslušnost či konformita. To, jaký druh socializace ve společnosti převládne, závisí na kulturním prostředí, které v ní panuje. Pojmy „povrchní“ a „obsáhlý“ se potom vztahují k míře, ve které jsou ve společnosti akceptovány individuální odlišnosti. Jestliže daná společnost vyžaduje od těch, kteří v ní žijí, disciplínu, bude v ní pravděpodobně uplatňována povrchní socializace. Ve společnosti liberální uznávající individualismus pak bude mít převahu socializace obsáhlá.

Podstatou socializace jsou tedy podle autora omezení, která nastavují různé kultury v procesu vývoje individuů. Tato kulturní omezení pak nejsou na jedince přenášena pouze skrze přímou socializaci, ale také pomocí ne tolik explicitní síly, kterou je očekávání druhých, podmíněné kulturním prostředím. Autor píše, že děti začínají tato omezení vnímat již v raném

dětství, a že společenská síla tohoto vědomí přetrvává i v dospělém životě (přestože se povaha těchto vnímaných očekávání může měnit). Už jen to, že jsme si těchto očekávání vědomi, jim dává společenskou normativní sílu [Arnett 1995: 618]. Samotná socializace a také očekávání druhých tak nastavují určitý kulturní standard, kterým by se měl jedinec pro své úspěšné fungování v dané společnosti řídit.

Arnett se zaměřuje na zasazení teorie dvojí povahy socializace pro kultury různých zemí (jako příklad země, ve které převládá socializace povrchní, uvádí autor Saudskou Arábii, naopak obsáhlá socializace je typická především pro moderní západní země jako je Amerika) [Arnett 1995: 621, 623]. Jestliže se však teorie dvou druhů socializace odvíjí od kulturních omezení a míře, v jaké tato omezení různé společnosti uplatňují, je možné její aplikovatelnost předpokládat také u měnících se kulturních kontextů a od nich se odvíjejících požadavků v rámci jedné a téže společnosti. Vhodným příkladem by pak mohly být bývalé země Sovětského svazu, které zažily čtyřicet let panující totalitní systém, který se na přelomu osmdesátých a devadesátých 20. století let zhroutil a na jeho místo nastoupil systém liberálně-demokratický. Obě tyto epochy, reprezentované přítomností jednoho ze systémů, pak svou kulturně-společenskou povahou odpovídají Arnettovu vymezení podmínek, určujících převahu jednoho z dvou daných druhů socializace. Tedy povrchní socializace, probíhající v totalitní společnosti, která vyžaduje poslušnost a konformitu, a socializace obsáhlá pro společnost liberálně-demokratickou, uznávající individualismus a nezávislost.

Socialistický režim se vyznačuje totalitní povahou vlády jedné strany, která zasahuje i do každodenních činností občanů. Zde si dovoluji opět odkázat na citaci z knihy z roku 1978, kterou jsem uváděla v kapitole 2.1 a která hovoří o „formování a upevňování socialistického způsobu života“, které je důležité pro „výstavbu rozvinuté socialistické společnosti“. Všimněme si zde výrazu „formovat“. Někoho formovat znamená tvarovat jeho osobnost tak, aby odpovídala ideálům (v tomto případě socialistické společnosti). Toto slovo je v textu použito ještě jednou, a to ve spojení „formovat a vychovávat nového socialistického člověka“, což je míněno jako úkol, který má vést k úspěšnému budování socialistické společnosti [Hrzal a kol. 1978: 5]. Pro socialistický režim je typické umělé udržování obyvatel ve vědomí výlučnosti a vysokých kvalit systému, ve kterém žijí, a to po stránce sociální i hospodářské. Takový systém vyžaduje od svých obyvatel co největší disciplinovanost, oddanost a konformitu. Jde o systém, který je uzavřený před systémy alternativními a neprostupnost svých hranic vykupuje držení všech jedinců v něm žijících tzv. „na uzdě“ – nepodporuje individualismus ani svobodnou tvorbu názorů. Pro udržení totalitního systému je tedy třeba, aby nastávající generace uznávaly stejné hodnoty a byly stejně „smířené“ jako generace

předcházející. Zde nastupuje právě model povrchní socializace, která silně omezuje individuální odlišnosti mezi jednotlivci. Člověk vyrůstající v takovém prostředí není veden k tvorbě vlastního názoru a je učen chovat se tak, jak po něm společnost žádá. Pevné základy socialismu tvoří unifikovaná masa lidí, kde nikdo nevybočuje z řady, nikde nejsou patrné výrazné rozdíly a všichni jsou si „rovni“.

Naopak systém kapitalistický, který je založen na svobodném trhu a v moderní západní Evropě také na demokracii, funguje na principu přílišného nezasahování státu jak do hospodářství, tak do aktivit občanů. Kapitalismus tedy vyžaduje velkou míru individuality především v tržním rozhodování a spotřebním chování. Staví na myšlence, že jedná-li všichni členové společnosti ve jménu svých vlastních zájmů, při nichž se řídí principem směny, která je výhodná pro obě strany, pak v souhrnu fungují ve prospěch blaha celé společnosti. Takový systém tedy vyžaduje velkou míru diferenciací mezi jednotlivci tak, aby byl princip konkurence uplatňován na co nejrozmanitějším vzorku potřeb a zájmů.

Toto je samozřejmě teoretické vymezení ideálních obrazů dvou zmíněných společenských systémů, od něhož je praxe vždy více či méně odchýlená. Ovšem v obecném měřítku lze předpokládat, že v kontextu tolik odlišných kulturně-sociálních rámců bude také socializace probíhat rozdílně.

Jiná typologie socializace nabízí rozdělení tohoto procesu z hlediska způsobů, jakými její ovlivňující aktéři (tedy rodiče, případně vrstevníci) předávají systémy hodnot a postojů aktérům ovlivňovaným (potomkům). Toto předání může, především ze strany rodičů, probíhat buď přímo, nebo nepřímo [Shannon, Shaw 2008; Mohr, DiMaggio 1995]. Autorky Charlene S. Shannon a Susan M. Shaw, které zkoumaly mechanismy mezigenerační reprodukce životního stylu, odehrávající se v rámci socializační interakce matek s dcerami, pojmenovaly tyto dva způsoby socializace jako formální a neformální [Shannon, Shaw 2008]. Autorky vycházely z předpokladu, že matky jsou těmi osobami v rodině, které s dítětem tráví nejvíce času, a mají tak největší potenciál ovlivňovat (ať už záměrně či nezáměrně) jeho hodnoty a preference, také co se trávení volného času týče. Při interakcích s dcerami pak tento vliv považují za intenzivnější. Formální socializace je v podstatě přímá výchova rodičů – tedy to, co si rodiče přejí dítěti vštípit: jak by se mělo/nemělo chovat, jaké sporty by mělo provozovat a na jaký hudební nástroj by mělo hrát. Neformální socializace je vliv toho, co dělají sami rodiče – například jak mluví a čemu se věnují při trávení času s dítětem. Dítě samozřejmě jejich projevy vnímá a může se snažit je napodobovat. Důležitost nezáměrného vlivu rodičů (matek) na děti autorky zdůrazňují na základě studií kanadského psychologa Alberta Bandury, který dokonce tvrdí, že v rámci vývojové perspektivy je napodobování považováno za

„nejúčinnější prostředek přenosu hodnot, postojů a vzorců myšlení a chování.“ [Bandura 1986: 47 (in Shannon, Shaw 2008: 4)]. Tyto mechanismy zkoumaly autorky pomocí hloubkových rozhovorů s dvanácti matkami a jejich dospělými dcerami. Výsledky analýzy těchto rozhovorů ukázaly, že matky s dospělými dcerami sdílí spoustu zájmů a dovedností. Během výchovy učily některé matky své dcery ty aktivity, kterým se samy věnovaly, jiné matky se zase svým dcerám snažily vštěpovat oblibu aktivit, které se ony samy nikdy neměly příležitost naučit. Ne vždy byly tyto snahy efektivní. Ukázalo se však, že dcery si v dospělosti uvědomují důležitou roli, kterou hrály jejich matky při vlivu na to, jakým volnočasovým aktivitám se právě v dospělém životě budou věnovat. Autorky zjistily, že tento vliv se přenášel spíše skrze to, čemu se matky v době dětství jejich dcer samy věnovaly, než skrze to, co dcerám říkaly [Shannon, Shaw 2008: 12]. Studie tedy dokazuje významnost nejen formální rodičovské výchovy, ale také neformálních mechanismů socializace. Neformální socializace, tedy nápodoba aktivit rodičů dítětem je nezanedbatelným prvkem, hrajícím roli v mezigeneračním přenosu životního stylu.

Jaký vliv má však socializace na jedince z dlouhodobého hlediska? Zastává člověk ty hodnoty a postoje, které jsou mu předány v dětství, také v dospělém věku? Trvanlivostí přejatých vzorců životního stylu a volnočasových zálib během životní dráhy jedince se zabývají David Scott a Fern K. Willits [Scott, Willits 1998]. Ve své studii *Adolescent and Adult Leisure Patterns: A Reassessment* ukazují, že ty volnočasové praktiky a zájmy, které si osvojíme během dospívání (kdy navštěvujeme střední školu), přetrvávají v našich preferencích až do dospělosti (do období raných padesátí) a dokonce i déle (do raných šedesátí). Tohoto závěru autoři dosáhli na základě panelové studie, probíhající v Pensylvánii v letech 1947, 1984 a 1992 na stejném vzorku lidí. Volnočasové preference zkoumali pomocí pěti tematických baterií otázek, které rozdělili na společenské aktivity, tvůrčí/umělecké aktivity, intelektuální aktivity, sportovní aktivity a participaci ve formálních organizacích [Scott, Willits 1998: 323]. Samozřejmě něco jiného jsou volnočasové preference a něco jiného je to, čemu se ve skutečnosti věnovat můžeme a máme na to kapacitu. Během různých životních fází se proto frekvence vykonávání oblíbených volnočasových aktivit mění spolu s tím, jak se mění naše časové a finanční prostředky. Asi nejzásadnější životní změnou z hlediska reorientace časových a finančních možností je pořízení dítěte. Lidé, kteří se věnují péči o dítě, pak mají méně času především na volnočasové aktivity společenského rázu [Kelly 1975]. Přesto je však rodinné zázemí, ve kterém jedinec vyrůstal, považováno za výchozí bod krystalizace jeho pozdějších zájmů. Dlouhodobý efekt zastávání hodnot a postojů, přejatých během rané socializace byl předmětem zájmu také trojice holandských autorů Evy Jaspers,

Marcela Lubberse a Jannese de Vries. Zkoumali přetrvávání přejatých názorů na homosexualitu, eutanázii a na přítomnost etnických minorit. Závěry jejich výzkumu ukazují, že také hodnoty a postoje, přejaté v období socializace v rodině (nehledě na to, zda přímým či nepřímým efektem socializace), zastávají jedinci i v dospělosti [Jaspers, Lubbers, de Vries 2008]. Ať už se tedy jedná o volnočasové zájmy, postoje či hodnoty, všechny tyto prvky životního stylu jsou jedinci předávány primárně v období raného dětství. Právě tento vliv, tedy vliv hodnot, postojů a zájmů rodičů, je nejsilnějším prostředkem v procesu mezigenerační reprodukce životního stylu.

2.3.2 Kulturní reprodukce a koncept habitu

Koncepce životního stylu jako něčeho přenositelného ve formě zájmů, postojů, hodnot a vkusu, jako souboru latentních vlastností a předpokladů k tomu, co se nám bude líbit a co ne, nebo čím se budeme zabývat ve svém volném čase, je těžko uchopitelnou veličinou. Životní styl je proto lépe zachytitelný, pokud je vnesen do souvislosti s nějakou další, lépe „měřitelnou“ společenskou charakteristikou. Takovou charakteristikou často bývá společenské postavení jedince. Na různé životní styly je v této perspektivě nahlíženo jako na něco, co je spojeno s konkrétními společenskými skupinami, jež se od sebe odlišují právě svým postavením na společenském žebříčku, které je identifikováno na základě socioekonomického statusu nebo typu zaměstnání, které člověk vykonává. Asi nejvlivnějším dílem tohoto přístupu k problematice je práce francouzského sociologa Pierra Bourdieu. Jeho výzkumy vztahu kulturní reprodukce a reprodukce sociálních nerovností jsou předobrazem zkoumání vztahu latentních charakteristik životního stylu a konkrétních socioekonomických faktorů jako je vzdělání, příjem a druh zaměstnání. Bourdieu tyto latentní charakteristiky životního stylu označil pojmem *habitus* [Bourdieu 2010].

Habitus je jakýsi skupinový „úzus“, sjednocující prvek zálib a vkusu, který je spjatý s určitou sociální skupinou. „Habitus je generativní a jednotící princip, který z charakteristických vztahových rysů, vlastních určitému postavení, vytváří jednotný životní styl, to jest celek, v němž se sjednocuje volba osob, statků i praktických činností.“ [Bourdieu 1998: 16]. Pro určité sociální postavení je tedy typická určitá dispozice (*habitus*), která je vytvářena na základě vztahové sítě tohoto sociálního okruhu, a která má vliv na to, jaké postoje jedinec v rámci této sociální skupiny a vůči skupinám ostatním zaujímá. Kromě jiného určuje náš získaný *habitus* také to, na jakém typu kultury budeme participovat, zda na kultuře vysoké (tedy kultivované), nebo nízké (masové, populární). Rozdíly mezi jednotlivými *habitusy*

(tedy mezi vysoko a nízkokulturními) různých sociálních skupin jsou pak v praxi sociálního pole vyjadřovány pomocí distinkce [Bourdieu 2010]. Distinkce se projevuje jako negace masové kultury, tedy nejčastěji ze strany příslušníků kultivované části společnosti. Bourdieu uvádí příklad tohoto negativního vymezení se vůči odlišné kultuře na základě výzkumu sestávajícího se z třiceti hloubkových rozhovorů. Z této studie vyplynulo, že čím více je například nějaký zpěvák preferován méně kultivovanými lidmi, tím více je odmítán těmi nejvíce kultivovanými [Bourdieu 2010]. Habitus je důležitým pojmem v rámci procesu mezigenerační reprodukce: habitus jakožto předpoklad k osvojení nějakého životního stylu totiž jedinec získává během socializace, kdy jej skrze výchovu v rodině přijme v podobě určitého kulturního základu⁶, který mu následně pomůže při dosahování školních výsledků⁷, a tedy zvyšuje šanci na jeho dobré profesní uplatnění, čímž je právě skrze habitus nakonec reprodukována také sociální pozice rodiny [Bourdieu 1973]. Habitus je tedy generován prostřednictvím sociální pozice, kde slouží jako nástroj identifikace, a zároveň v podobě získané predispozice v dětství pomáhá tuto sociální pozici reprodukovat. Ale co když habitus oddálíme od snáze měřitelného a definovatelného konceptu sociální pozice, a pokusíme se na něj nahlížet jako na individuální latentní předpoklad, který přenášejí rodiče na děti – ať už vědomě (tedy v podobě jejich představy „správné výchovy“) či nevědomě (prostřednictvím jimi praktikovaných životních stylů, které dítě vstřebává na základě nápodoby)?

Odpovědi na tuto otázku se ve své práci dotknul jiný francouzský sociolog Bernard Lahire, který Bourdieuho teorii habitů a kulturní reprodukce kriticky zhodnotil. Jeho kritika se týká především úzkého propojení konceptu kulturního habitů (jakožto koherentního systému dispozic) s konceptem sociální třídy či skupiny. Dle Lahira nevznikají sociální diference pouze mezi třídami, ale také na úrovni jednotlivce, jehož působení v sociálním poli je determinováno sociálními zkušenostmi, které jej ovlivňují v průběhu celého jeho života [Lahire 2005; Gaboriau, Gaboriau 2006]. Moderní západní společnosti jsou vysoce diferencované a charakterizované velkou konkurencí mezi různými socializačními instancemi a také množstvím kontaktů jejich jednotlivých členů se společenskými rámci, normami a socializačními principy, které jsou kulturně heterogenní. V takto spleťtém systému tedy interakce mezi jednotlivými kulturami neprobíhají pouze na úrovni komplexnějších společenských celků, jako jsou relativně uzavřené sociální třídy, ale také na úrovni jednotlivců. Stejně tak se na úrovni individualit odehrává symbolické soupeření o monopol na

⁶ Například když rodiče s dítětem čtou, berou je na různé výstavy a do muzeí, nebo je vedou ke hře na hudební nástroj.

⁷ Dítě, které více čte a má díky výchově větší kulturní přehled, uspěje už při prvotním studiu lépe než jeho vrstevníci, kteří tyto předpoklady nemají.

legitimní definici vkusu a kulturních praktik. Lahire dokonce mluví také o soupeření „uvnitř“ jednotlivce (*la lutte de soi contre soi*⁸) – v každém z nás probíhá jakýsi mentální souboj mezi tím, co bychom chtěli dělat a tím, co děláme ve skutečnosti. Jednotlivci stejně tak, jako odsuzují „nízkou úroveň“ a „všednost“ druhých (ve smyslu jejich participace na masové kultuře), bojují tímto způsobem i sami se sebou (tento boj se většinou odehrává mezi naším „starým“ a „současným“ já, a to ve stylu: „Dříve jsem uznával spíše komerční, populární a povrchní věci, teď jsem více vyspělý“ [Lahire 2005: 140]). Definici pojmu distinkce⁹ pak Lahire rozšiřuje o význam vlastního pohledu na věc, který může být uplatňován při rozlišování všech typů objektů, situací, praktik a jedinců (tedy v rámci všech sociálních tříd) [Lahire 2005]. Lahire tedy ukazuje alternativní podobu habitu a distinkce, než jakou nabízí Bourdieu. V této podobě jsou pojmy uznány jako individuální charakteristiky jednotlivce, nikoli jako koncept, který je neoddelitelný od konceptu sociálních skupin tak, jak jej definoval Bourdieu. Proces reprodukce životního stylu, a tedy reprodukce určitého habitu, může tedy dle této reinterpretace Bourdieuovy teorie probíhat relativně nezávisle na procesu reprodukce sociálního statusu.

2.3.3 Kulturně-historická podmíněnost mechanismů mezigenerační reprodukce životního stylu

John Mohr a Paul DiMaggio ve své studii týkající se mezigeneračního přenosu kulturního kapitálu [Mohr, DiMaggio 1995] vycházejí při rozlišení tohoto typu kapitálu taktéž z Bourdieua. Kulturní kapitál chápou jako „prestižní druhy vkusu, objektů nebo stylů, které jsou schváleny a podporovány centry kulturní autority, která zachovává a dále šíří společenské hodnotové standardy, a která všeobecně slouží k objasnění povahy dostupného kulturního kapitálu a jeho pravidelné revizi.“¹⁰ [Mohr, DiMaggio 1995: 168]. Ve vyvinutých průmyslových demokraciích tuto roli kulturní autority zastávají univerzity, v jiných typech společností pak masové strany či etablované církve. Svůj výzkum založili autoři na rozsáhlé studii mladých Američanů (kterým bylo v době výzkumu mezi 16 a 17 lety) z šedesátých let. Výsledky ukazují, že kulturní reprodukce je mnohem volnějším procesem, než předpokládal právě Bourdieu. Rodiny sledují různé strategie kulturní mobility či kulturní reprodukce, a tyto

⁸ Souboj sama se sebou.

⁹ Tedy distinkce mezi opozicemi vysoké/nízké, ojedinělé/běžné, komplexní/jednoduché kultury tak, jak ji vymezil Bourdieu.

¹⁰ „By cultural capital, we refer to prestigious tastes, objects or styles validated by centres of cultural authority, which maintain and disseminate societal standards of value and serve collectively to clarify and periodically revise the cultural currency.“ [Mohr, DiMaggio 1995: 168]

strategie jsou sice socioekonomickými zdroji omezeny, avšak nejsou jimi determinovány. Autoři došli k závěru, že vzdělání rodičů, jejich zaměstnání a příjem mají na kulturní kapitál dítěte vliv, avšak tento vliv je nepřímý a projevuje se skrze kulturní klima domácnosti. Kulturní kapitál ale není v rámci rodiny předáván rovnoměrně. Existuje silná genderová podmíněnost principů tohoto přenosu. Souvislost kulturního kapitálu potomka a zaměstnanecké pozice rodiče se více projevuje ve vztahu otec-syn. Autoři zjistili, že mezi kulturním kapitálem dcer otců, kteří vykonávají různá povolání, se velké rozdíly nevyskytují, zatímco u kulturních kapitálů synů těchto otců ano. U matek se pak projevoval spíše vliv vzdělání jakožto prostředku přenosu kulturního kapitálu [Mohr, DiMaggio 1995: 181, 185]. Podstatná je teze autorů o reflexi historického vývoje a sociálních změn v kontextu vztahu kulturního kapitálu a socioekonomického zázemí. Při formulaci této teze vychází z díla Maxe Webera a jeho myšlenky, že moderní tržní kultura je determinována principy spotřeby, nikoli principy produkce [Mohr, DiMaggio 1995]. Na základě toho je nyní uplatňována logika tržního soupeření, na rozdíl od logiky uzavřeného elitního statusu, která působila před nástupem moderního tržního kapitalismu. Reflexí tohoto předělu potom bylo částečné oddělení kulturního kapitálu od socioekonomického zázemí. V prostředí tržního soupeření se tak vlivem diferenciací sociálních sítí funkce elitního statusu rozptýlila a nebylo ji možné redukovat na nějakou společenskou pozici nebo účast ve skupině. Elitní status se pak stal proměnlivým kulturním procesem, vyvíjejícím se na základě interakcí mezi jednotlivými zástupci sociálních sítí, tedy nikoli uzavřeným v konkrétní sociální skupině [Mohr, DiMaggio 1995]. To, jaký je kulturní kontext mezigenerační transmise kulturního kapitálu, popisují autoři na zkoumané generaci, kterou tvořili teenageři vyrůstající v 60. letech v USA. Jde o generaci, která se narodila v době poválečného amerického baby boomu a dospívala ve specifickém období šedesátých let. To bylo v americkém kulturním kontextu výjimečné z několika důvodů: šlo o první „televizní“ generaci, a také o první generaci, která byla součástí distinktivní mladistvé kultury, která rebelovala proti autoritě generace rodičů. Jejich mládí tak bylo ovlivněno uvolňující se atmosférou, studentskými nepokoji a ženským hnutím. Do té doby totiž v americké mentalitě stále přežívalo rigidní genderové dělení jak v oblasti kultury, tak v oblasti trhu práce. V pomalém doznívání tohoto přístupu vidí autoři důvod, proč se v jejich výzkumu ukázal přenos kulturního kapitálu tak silně genderově rozlišený. Předpokládají, že toto genderové rozlišení by bylo slabší v následujících dekádách, které byly charakteristické přílivem žen ze středních tříd na trh práce. Dále uvádějí, že celkové „uvolnění mravů“ v 60. letech v USA mohlo vést také ke změnám ve vnímání dosavadní legitimní

kultury a s ní spojených kulturních autorit, které v tomto období změn postupně ztrácely na významu [Mohr, DiMaggio 1995].

Na základě předpokladu o kulturní a historické podmíněnosti procesů přenosu kulturního kapitálu a vysokokulturní participace založili svůj výzkum také holandsští autoři Gerbert Kraaykamp a Paul Nieuwbeerta. Sledovali vliv rodinného zázemí na diferenciaci životního stylu, a to na případu pěti postsovětských zemí: Bulharska, České republiky, Maďarska, Polska a Slovenska [Kraaykamp, Nieuwbeerta 2000]. Impulzem ke zkoumání této problematiky jim byl předpoklad, že v důsledku destratifikační politiky uplatňované v socialistických zemích východní Evropy panovaly velmi nepříznivé podmínky v oblasti reprodukce sociálního zázemí rodiny, tím pádem bylo rodičům znemožněno poskytnout svým dětem příznivé podmínky pro úspěšný život. Protože rodičům nebylo umožněno vybavit své potomky do budoucího života materiálními prostředky, uchýlovali se k alternativním zdrojům přenosu skrze kulturní kapitál. Jestliže se tento princip skutečně uplatňoval, pak by rodičovské sociální zázemí nemělo mít významný vliv na vysokokulturní participaci a materiální bohatství potomka v dospělosti. Svou hypotézu autoři potvrdili tím, že se kulturní zázemí rodiny ukázalo jako faktor, mající na kulturní participaci potomka významnější vliv nežli materiální rodinné zázemí. Oproti velmi podobnému výsledku Mohrova a DiMaggiova výzkumu rozšiřuje studie holandských autorů obzory problematiky také o aspekt trvanlivosti tohoto vlivu během životní dráhy jedince. Kraaykamp s Nieuwbeertou zkoumali vlivy rodinného zázemí na dospělé populaci, což značí předpoklad širšího působení mezigeneračního přenosu životního stylu a kulturního kapitálu z hlediska životní dráhy potomka: při vlivu vysokokulturního zázemí rodiny původu v dětství si potomek tento „návyk“ nese až do dospělosti, což se projeví v podobě vysokokulturní participace.

2.3.4 Informační teorie a teorie dosahování statusu

V Bourdieuho teorii jsou koncepty kulturního předpokladu (habitu), kulturního kapitálu (participace na vysoké kultuře) a sociální třídy vzájemně propojeny. Alternativní teorie Bernarda Lahira však vychází z předpokladu možné dekompozice těchto konceptů, především konceptu sociální třídy a kulturního habitu. Předpokládá tedy, že případné kulturní zdroje se nemusí vyskytovat pouze u příslušníků nějaké společenské třídy, ale mohou vznikat a měnit se také na individuální úrovni. Podobným způsobem pak ke zkoumání příčin diferenciaci kulturní participace přistupuje také Harry B. G. Ganzeboom. Vznik diferenciaci v kulturní participaci vysvětluje na základě dvou odlišných teoretických rámců: prvním je informační

teorie a druhým je teorie dosahování statusu [Ganzeboom 1982]. Informační teorie říká, že diferencovaná míra participace na vysokokulturních činnostech je vysvětlitelná rozdílnými kapacitami jednotlivých lidí ke zpracování informací. Vysoká kultura, jako jsou například umělecká díla, se vyznačuje obsahem komplexní informace, kterou je třeba dokázat rozpoznat, abychom tento druh kultury dokázali ocenit. Různí lidé pak mají rozdílné kapacity k tomu, aby tuto informaci dokázali vstřebat. Ganzeboom tuto schopnost vnímání komplexních informací nazývá kognitivní inteligencí, kterou si jedinec osvojuje v období socializace – prvotně se s ní tedy setká v rámci rodiny. V procesu vzdělávání jsou pak rekrutováni lidé s vysokou kognitivní inteligencí, tudíž by vzdělání mělo vysoce korelovat s vysokokulturní spotřebou. Druhá teorie, teorie dosahování statusu skrze kulturní spotřebu, pak spojuje participaci na vysokokulturních aktivitách s funkcí statusu, kterého by jedinec chtěl dosáhnout. Protože jsou vysokokulturní aktivity spojeny s vyšším společenským statutem, je pro příslušníky tohoto statusu kulturní aktivita společenskou normou. Obě teorie se prolínají v předpokladu spojení vysokokulturní participace s vyšším socioekonomickým statutem. Informační teorie však vznik tohoto spojení předpokládá již v období rané kulturní socializace, která podněcuje kulturní vědomosti a vede k vyššímu vzdělání a tedy vyššímu společenskému statusu, zatímco statusová teorie považuje kulturní vědomosti za efekt participace na vysoké kultuře, nikoli její příčinu [Ganzeboom 1982]. U statusové teorie není impulzem k vysokokulturní participaci potřeba ukojení získané touhy po nových kulturních vědomostech vyvolaná vyšší kognitivní inteligencí, ale potřeba zařazení se do vyšší společenské třídy, která zpětně vyžaduje nabytí kulturních vědomostí. Výsledky Ganzeboomova zkoumání na vzorku populace Utrechtu pak směřují ve prospěch informační teorie: kulturní socializace má významný vliv na kulturní spotřebu potomka v dospělosti. To vede k závěru, že raná zkušenost hraje hlavní roli v tom, že je člověk později aktivní v kulturních činnostech [Ganzeboom 1982]. Předpoklad dlouhodobých efektů rané socializace na diferenciaci volného času poté potvrdily také studie dalších autorů [Scott, Willits 1998; Shannon, Shaw 2008].

V souvislosti s Bourdieuho teorií kulturní a sociální reprodukce a Lahirovou alternativní teorií o „rozvolněnosti“ vztahu těchto procesů je však tento závěr nejednoznačný, tedy nelze jej vztáhnout buď k jednomu, či ke druhému přístupu. Ve smyslu Lahirovy teze je možné interpretovat předávanou kognitivní inteligenci jako individualizovanou formu kulturního habitusu, která velkou měrou přispívá k úspěšnému absolvování vzdělávacího procesu a tedy k dosažení vyššího statusu sociálního. Vyšší sociální status je v rámci informační teorie chápán spíše jako produkt kulturní reprodukce. Naopak teorie dosahování

statusu není založena na psychologickém předpokladu získání kognitivní inteligence v raném dětství (a tedy schopnosti vstřebat a ocenit různé formy vysoké kultury), jejíž osvojení či neosvojení je zárodkem pozdější diferenciaci ve vysokokulturní spotřebě, ale považuje za primární snahu o reprodukci sociálního statusu, jehož dosažení s sebou nese „nutnost“ participace na vysoké kultuře, protože ta je společenskou normou vyšších tříd.

2.3.5 Rozvolňování procesů kulturní a sociální reprodukce

V českém prostředí zkoumá mechanismy mezigenerační reprodukce životního stylu Jiří Šafr. Středem jeho zájmu je přenos nerovností v oblasti sociální struktury a kulturní spotřeby a způsoby, jakými je tento přenos uplatňován. Po vzoru Bourdieho předpokládá reprodukci sociálních nerovností skrze kulturní kapitál rodiny, který dítěti usnadní dosahování školních výsledků, což v dospělosti vede k vyššímu předpokladu k získání lepší pracovní pozice, a tedy vyššího sociálního postavení [Šafr 2009]. Bourdieho teorie sociálního a kulturního kapitálu předkládá úzkou souvislost mezi vysokým sociálním statusem a vysokokulturní participací, kdy reprodukce sociálního statusu rodiny původu probíhá skrze její kulturní kapitál předaný dítěti ve formě habitů. Předpokladem takové reprodukce je tedy vliv jak faktoru socioekonomického statusu rodiny původu, tak také vliv faktoru kulturního zázemí rodiny během procesu reprodukce životního stylu.¹¹ Výsledky zkoumání vlivu socioekonomického a kulturního zázemí rodiny na míru vysokokulturní participace potomka však tuto teorii souvislosti procesů přenosu socioekonomického statusu a kulturního kapitálu z rodičů na děti poněkud rozměňují. Socioekonomický status potomka je sice na socioekonomickém statusu rodiny původu závislý (což vede k teorii statusové reprodukce), avšak vysokokulturní kapitál potomka, měřený v dospělosti, je na socioekonomickém zázemí rodičů závislý jen málo, zatímco silná závislost se prokázala s vysokokulturním zázemím rodiny původu. V rámci mezigeneračního přenosu kulturní participace se tedy projevují malé rozdíly mezi statusovými skupinami, což dle Šafra vede k mechanismu kulturní mobility (tedy, že jednotlivé třídy nejsou kulturně homogenní, a že participace na vysoké kultuře nutně nesouvisí s konkrétní sociální třídou). Teorie kulturní mobility říká, že pokud je kulturní kapitál přítomen v rodinách s nižším socioekonomickým statusem, pak přenos tohoto kulturního kapitálu z rodičů na děti má pro potomky v procesu dosažení vyššího socioekonomického statusu větší důležitost a vliv, nežli má vliv reprodukce tohoto kapitálu na reprodukci společenského statusu. Toto zvýhodnění pak probíhá skrze proces vzdělávání. Teorie kulturní mobility tak

¹¹ Reprezentovaného v tomto případě vysokokulturní participací.

má poměrně blízko k informační teorii, kterou definoval Ganzeboom. Přenos kulturního kapitálu probíhá během socializace v dětství prostřednictvím podněcování kognitivních schopností dítěte, na základě kterých má oproti takto „nevybaveným“ dětem výhodu v procesu vzdělávání a tedy možnost pozdějšího sociálního vzestupu [Šafr 2009].

Bourdieuho teorie mluví o reprodukci sociálního statusu skrze kulturní kapitál. Rodiče, kteří jsou příslušníky vyšší třídy (a tudíž si přivlastnili také habitus dané třídy, vyjádřený symbolickou dimenzí statusu v podobě vysokokulturní participace a určitého vkusu a preferencí), zvýhodní své dítě v procesu vzdělání díky předání svého kulturního kapitálu. Dítě s lepšími kulturními předpoklady je poté v rámci procesu vzdělávání upřednostňováno, dosahuje lepších výsledků a má tak v dospělém životě lepší předpoklady k získání vyššího postavení. Tímto mechanismem je tedy reprodukován jak sociální status, tak také kulturní kapitál (jehož reprodukce probíhá díky předání rodičovského habitu dítěti v procesu socializace). Nejde však o dva procesy paralelní, ale spíše procesy protínající se v momentě dosažení určitého sociálního statusu potomkem. Na vyšší sociální status potomek dosáhne díky kulturnímu habitu, který mu předali rodiče, a který uplatní už v procesu vzdělávání. Spolu s kulturním habitem tak potomek získá také předpoklad k dosažení vyššího vzdělání a následně také vyššího sociálního statusu – jakmile tohoto statusu dosáhne, stane se příslušníkem vyšší společenské vrstvy, ve které je dle Bourdieuho kulturní habitus normativně zakořeněn. Habitus získaný se tak stane habitem předávaným a proces reprodukce pokračuje v další generaci. Teorie kulturní mobility však zohledňuje také možnost, že potomek může v dospělosti získat vyšší socioekonomický status než jeho rodiče, a to v případě, že jej rodiče v době jeho dětství vybaví v rámci procesu socializace kulturními předpoklady (pokud jsou tyto předpoklady v rodině původu přítomny). Ty se pak mohou během získávání vzdělání projevit jako zvýhodňující, a skrze vyšší vzdělání tak mohou zlepšit jeho sociální postavení oproti postavení jeho rodičů. Procesy kulturní a sociální reprodukce spolu tedy nemusí nutně souviset, jak předpokládal Bourdieu.

Opět se tak vracíme k významu Lahirovy kritiky Bourdieuho teorie: ta zpochybňuje bezvýhradné spojení konceptu kulturního habitu s konceptem sociální třídy či skupiny, a nastiňuje význam procesu, který by se dal nazvat jako „rozvolněnost“ vztahu mezi kulturní a sociální reprodukcí. Ta se projevuje především individuálním charakterem reprodukce habitu, který bychom zde mohli chápat jako jakýsi předpoklad pro praktikování určitého životního stylu. Tato „rozvolněnost“ se potom může při zkoumání kulturní a sociální reprodukce projevit buď jako upozadění socioekonomického rodinného zázemí při procesu přenosu kulturního kapitálu, při současném silném vlivu kulturního zázemí rodičů [Mohr, DiMaggio

1995; Šafr 2012]. Volnější vztah mezi procesy kulturní a sociální reprodukce zčásti předpokládá také informační teorie, která zdůrazňuje důležitou funkci rodičovského kulturního zázemí, které, pokud je dítěti předáno ve formě kognitivní inteligence, reprodukuje kulturní kapitál z rodičů na děti, přičemž reprodukce kulturního kapitálu skrze kognitivní inteligenci nesleduje primárně cíl dosažení určitého socioekonomického statusu [Ganzeboom 1982]. Diferenciace na poli vysokokulturní participace je potom způsobena spíše individuálními schopnostmi se na vysokokulturní participaci podílet, nikoli však identifikací s nějakou sociální třídou, která vysokokulturní participaci předpokládá z důvodu odlišení se od tříd ostatních.

2.4 Shrnutí teoretických východisek

Přenos zvyků, zájmů a latentních návyků mezi rodiči a jejich potomky, které jsou reprezentovány určitými způsoby trávení volného času, a které lze zahrnout pod pojmem životní styl, je procesem, který v sobě nese sociologickou, psychologickou i kulturně-historickou dimenzi. Jde o komplexní mechanismus, jehož průběh ovlivňuje mnoho prvků. Cílem mé práce je upřesnění vybraných mechanismů mezigeneračního přenosu životního stylu z rodičů na jejich potomky, se zaměřením na různé způsoby trávení volného času, a následně podhalení způsobu fungování tohoto procesu v kontextu dvou částečně odlišných kulturně-historických období.

Na mezigenerační reprodukci životního stylu pohlížím jako na princip, který není nezbytně nutně spojen s principem reprodukce sociální, tj. mezigeneračním přenosem třídní pozice. Tedy jako na proces, který neprobíhá výlučně v souvislosti s procesy sociální reprodukce, ale má charakter do značné míry individuální, tj. nezávislý na socioekonomickém statusu (sociální třídě původu). Habitus, chápaný jako latentní předpoklad utváření životního stylu, není nutně spojený s, a nevyhází pouze z konceptu sociální třídy. Není však také zcela individuální, vyvázaný z jakýchkoliv společenských struktur, nýbrž je těmito strukturami stále nezanedbatelně ovlivňován, avšak ne zcela determinován. Jinými slovy, životní styl může být nasměrován rodinou původu, ale jeho podoba není staticky neměnná, mohou ji ovlivňovat také jiné strukturální okolnosti, které na jedince během jeho života působí, ale které už nemusí být spjaté se strukturálním zázemím rodiny původu. Tento předpoklad je založen na zjištění, které je závěrem různých výzkumů, sledujících vztah kulturní a sociální reprodukce: totiž že

tyto dva procesy nejsou nevyhnutelně reciproční [Lahire 2005; Mohr, DiMaggio 1995; Šafr 2009]. Ve své práci se tedy budu snažit o vymezení procesu reprodukce životního stylu z procesu reprodukce sociální, nebudu sledovat vliv reprodukce latentních kulturních předpokladů mezi generacemi na reprodukci třídní pozice potomka, ale zaměřím se na vlivy podílející se na utváření životního stylu, který vyznáváme v dospělosti.

Mechanismy podněcující mezigenerační reprodukci životního stylu můžeme identifikovat jako psychologické a ekonomické. Obojí vychází z rodinného prostředí. Psychologický mechanismus se týká způsobů, jakými probíhá socializace v rámci rodiny. Tyto způsoby jsou:

- a) přímé skrze záměrnou výchovu, vedení k určitým hodnotám, zájmům a aktivitám. Tento druh socializace je efektivní zejména v raném dětství a preadolescenci a tehdy, je-li realizován v interakci s rodiči (společné zážitky rodičů s dítětem, nenucený prožitek),
- b) nepřímé skrze nápodobu aktivit rodičů (byť ta se může projevit až v pozdějším věku).

Mezigenerační přenos životního stylu začíná již v raném dětství v rámci rodiny. Na dítě má velký vliv nejen to, jak jej rodiče vychovávají, tedy k jakým aktivitám, zájmům a hodnotám jej vedou (ať už intencionálně či mimoděk), ale také to, co sami dělají mimo čas, který věnují přímo výchově dítěte. Tyto předpoklady utváří prostor pro nápodobování činnosti rodičů mohou dokonce působit silněji, nežli přímá výchova [Shannon, Shaw 2008]. Zájmy, které si dítě během rodinné socializace osvojí, mají potom tendenci u něj přetrvávat až do období dospělosti – socializace má tedy dlouhodobý charakter [Scott, Willits 1998; Jaspers, Lubbers, de Vries 2008].

Ekonomický aspekt reprodukce však také nelze opomenout, neboť možnosti volnočasových aktivit jak samotných rodičů, tak dětí, umožňuje nebo naopak omezuje ekonomický kapitál rodičů (pokud rodiče nemají na určité aktivity prostředky, pak ani přímé vedení, ale ani nápodoba těchto aktivit není možná). Vliv rodiny může však být i nepřímý, kupříkladu životní styl potomka může být ovlivněn rozpadem rodiny (např. absence autority otce po rozvodu).

Mechanismy přenosu mezi generacemi rodičů a dětí nejsou pochopitelně jediným faktorem utvářejícím podobu životního stylu člověka. Na té se podílí i faktory individualizované, které nejsou v bezprostřední vazbě k rodičům. Mezi ně můžeme zařadit vedle osobnostních rysů potomka také jeho vlastní příjem a vzdělání či sociální okolí (sítě), určující hodnotové prostředí, v němž se odehrávají volby ohledně kulturních preferencí či trávení volného času.

Výše uvedené procesy se ale neodehrávají ve společenském vakuu, téměř vždy jsou zasazeny do kontextu prostoru a doby. Mechanismy reprodukce jsou kulturně podmíněné [Mohr, DiMaggio 1995; Kraaykamp, Nieuwebeerta 2000]. Některé faktory reprodukce a utváření životního stylu mohou mít v odlišném prostředí, resp. jiné historické době, menší nebo naopak větší vliv. V následující analytické části mé práce se budu mezigenerační reprodukci životního stylu věnovat v kontextu dvou historických období reprezentovaných na jedné straně systémem nesvobody a potlačovaného individualismu za éry komunistického režimu a na straně druhé systémem svobodné demokracie a tržního kapitalismu, který se v Česku prosadil po roce 1989. Historicko-kulturních faktorů, o kterých předpokládám, že budou mít na proces mezigenerační reprodukce životního stylu nějaký vliv, je několik. Za prvé jde o období nesvobody, organizovaného řízení všech oblastí lidského života včetně trávení volného času a politiky nivelizace nerovností uplatňované v dobách komunistického režimu. Po revoluci roku 1989 se však situace mění a přichází období společenské transformace, reprezentované změnou politického i hospodářského systému a především nástupem tržního kapitalismu a svobodného přístupu k různým statkům a službám, nabízející také zcela nové spektrum volnočasového vyžití. Tato polistopadová transformace postupně přechází do rozšiřující se globalizace a individualizace. V souvislosti s těmito změnami lze vymezit různé, mnohdy protichůdné perspektivy, mající vliv na mezigenerační reprodukci životního stylu. Během období socialismu znemožňovala destratifikační politika otevřenou třídní diferenciaci a reprodukci sociálního statusu, což by se mělo projevit na posílení reprodukce kulturní, probíhající v 70. letech mezi generací rodičů a jejich potomků, a tedy slabé vazbě mezi socioekonomickým zázemím rodiny a kulturní participací potomka [Kraaykamp, Nieuwebeerta 2000]. Přestože byla otevřená třídní diferenciaci znemožněna, některé hluboké struktury třídní společnosti přetrvaly i přes tato omezení, a kontury stratifikace existovaly také v dobách komunismu. Po revoluci tedy nebylo české obyvatelstvo destratifikovanou masou, která by byla nucena budovat společenskou hierarchii prakticky od nuly, ale díky dědictví alespoň slabě zachované třídní struktury se projevila jako hierarchizovaná [Večerník 1997: 267]. V kombinaci s novými možnostmi tržního kapitalismu, svobodného projevu a postupující individualizace pak mohly mechanismy mezigeneračního přenosu životního stylu čelit různým vlivům. Buď se třídní struktura po revoluci utužila, a utužily se také procesy kulturní a sociální reprodukce, nebo se pestrost spotřební společnosti projevila v diferenciaci sociálních skupin a individualizaci do takové míry, že došlo k rozvolnění vztahu mezi těmito dvěma procesy. V prvním případě by tedy vliv socioekonomického zázemí rodiny v procesu mezigenerační reprodukce životního stylu

posílil, a posílil by také vliv socioekonomických charakteristik potomka, v případě druhém by tyto vlivy oslabily.

Faktorů, majících na utváření životního stylu vliv, je mnoho a mohou se také vzájemně podmiňovat. Mechanismus mezigenerační reprodukce je složitý a komplexní jev, jehož rozklíčování je snad otázkou velmi podrobných, dlouhodobě probíhajících, mezinárodních a multidimenzionálních výzkumů. V následující analýze se tedy zaměřím pouze na některé z těchto faktorů a jejich působení v tomto nejednoduchém procesu a také se pokusím identifikovat případné změny procesu utváření životního stylu v kontextu výše zmíněných období.

3 ANALYTICKÁ ČÁST

K dosažení cílů mé práce využiji v analýze dvou datových souborů z reprezentativních sociologických dotazníkových šetření, v nichž respondenti vedle frekvence vlastních volnočasových aktivit rovněž uváděli informace o rodině původu. Mechanismus mezigeneračního přenosu způsobů trávení volného času budu sledovat ve výpovědích dospělých jedinců ve věku mladší dospělosti (kolem třiceti let), kdy již jejich životní styl je do značné míry vykrystalizován. Tento mechanismus porovnam v kontextu dvou odlišných historických období: období normalizace a období transformace po pádu komunistického režimu. Pro tyto účely jsem vybrala datové soubory z výzkumů Sociální stratifikace ve východní Evropě z roku 1993 a Distinkce a hodnoty z roku 2008 (podrobněji viz dále). Mechanismy mezigenerační reprodukce životního stylu, reprezentovaného latentními dimenzemi způsobů trávení volného času, budu nejprve podrobně zkoumat na datech z roku 2008, neboť jejich struktura umožňuje detailnější zkoumání těchto mechanismů. V další části provedu komparaci dat z roku 1993 a 2008, se zaměřením na generaci respondentů, jimž bylo 14 let v období normalizace a generaci těch, kterým bylo 14 let v období postkomunistické transformace. V obou generacích budu sledovat již zmíněné generační skupiny rodič-potomek s primárním zaměřením na vliv způsobu trávení volného času rodiči v době potomkova dětství na způsob trávení volného času potomka v dospělosti a případné změny tohoto vlivu mezi dvěma zkoumanými obdobími. Do analýzy zahrnu také vlivy socioekonomického

postavení jak rodičů potomka, tak socioekonomické charakteristiky potomka v době výzkumu. Protože je výzkum z roku 2008 prováděn pouze na lidech věkové kategorie 30 – 34 let, vyčlením pokud možno stejnou věkovou skupinu také v datovém souboru z roku 1993. Díky tomu nebudou analýzy zatíženy vlivem životních fází respondenta a umožní mi tak soustředit se především na mechanismus reprodukce životního stylu a jeho projevy v dospělém věku potomka.

3.1 Výzkumné otázky a hypotézy

Na základě teoretických východisek výzkumu mezigenerační reprodukce životního stylu, kterými jsem se zabývala v první části mé práce, jsem zformulovala několik hypotéz, jejichž platnost budu ověřovat v následující části práce. Hypotézy vycházejí z přístupu, který předpokládá dekompozici konceptu kulturní reprodukce a konceptu sociálního postavení při procesu mezigenerační reprodukce životního stylu a sledují kromě obecných mechanismů mezigeneračního přenosu podobných životních stylů z rodičů na potomky, reprezentovaných způsoby trávení volného času, také případné změny v rámci tohoto procesu v kontextu dvou částečně kulturně a sociálně-politicky odlišných období (adekvátní by bylo ověřovat principy utváření životního stylu v prostředí odlišného kulturního okruhu, např. v mezinárodní komparaci). Výzkumné otázky, které si kladu, jsou následující: Participují-li rodiče na určitých typech vysoké či nízké kultury, reprezentovaných volnočasovými aktivitami, přejímají jejich zájem na participaci také jejich děti, a uplatňují pak ve svém dospělém životě podobný životní styl, jako jejich rodiče? Mění se mechanismy mezigenerační reprodukce životního stylu v závislosti na kulturní a sociální změně?

Jelikož strukturuji analýzu na dvě části, rozdělila jsem také hypotézy do dvou pomyslných sad. První část hypotéz se týká obecných principů mezigenerační reprodukce životního stylu. Hypotéza číslo jedna vychází z teoretického předpokladu rozvolněnosti vztahu mezi kulturní a sociální reprodukcí, které jsou reprezentovány přenosem kulturního kapitálu, vyjádřeného vysokokulturní participací, a sociálního kapitálu, vyjádřeného socioekonomickým statutem [Lahire 2005; Mohr, DiMaggio 1995; Šafr 2009].

H1: V rámci procesu mezigenerační reprodukce vysokokulturní participace bude ve vztahu k vysokokulturní participaci potomka v dospělosti převažovat vliv kulturního zázemí rodiny nad vlivem socioekonomického zázemí rodiny, a také nad vlivem socioekonomického postavení potomka. Tato tendence se projeví také u ostatních dimenzí životního stylu.

Socializace v rodině hraje důležitou roli v rámci vlivu na hodnoty, postoje a zájmy potomka, a do určité míry podmiňuje také trvanlivost těchto přejatých vzorců i v jeho dospělém životě [Kelly 1975; Jaspers, Lubbers, de Vries 2008; Shannon, Shaw 2008], předpokládá druhá hypotéza obecnější pole působnosti přenosu způsobů trávení volného času z rodičů na děti, vyjádřeného latentními dimenzemi různých typů volnočasových aktivit. Neomezuje tedy mechanismus mezigeneračního přenosu životního stylu pouze na reprodukci vysokokulturní participace.

H2: Podobný životní styl jako u rodičů, najdeme také u jejich potomků. Reprodukce a utváření způsobů trávení volného času tedy nebude omezena pouze na vysokokulturní aktivity.

Následující hypotéza vychází z teorie formální a neformální socializace [Shannon, Shaw 2008]. Podle ní je vliv neformální socializace v rodině (tedy socializace „nápodobou“ toho, co dělají rodiče) na jeho aktivity v dospělosti silnější nežli vliv socializace formální (tedy cílené vedení dítěte k nějakým aktivitám). Vliv participace rodičů na různých volnočasových aktivitách v období socializace potomka by se tak měl projevit větší měrou, nežli vliv cíleného vedení dítěte k těmto aktivitám, například prostřednictvím kroužků, které dítě navštěvovalo na základní škole, nebo aktivit, které provozovalo spolu s rodiči.

H3: Participace rodičů na nějakém typu volnočasových aktivit bude mít na stejný typ volnočasových aktivit provozovaných potomkem v dospělosti větší vliv, nežli vliv tematicky zaměřených kroužků, které dítě navštěvovalo během docházky na základní škole, a aktivit, které provozovalo spolu s rodiči.

Druhá skupina hypotéz se zaměřuje na komparaci mechanismů mezigenerační reprodukce životního stylu, odehrávajících se v různých socio-historických kontextech, a je zaměřena na reprodukci vysokokulturních aktivit. Teoretickým východiskem těchto hypotéz je předpoklad proměnlivosti mechanismů mezigenerační reprodukce životního stylu v závislosti na kulturně-historickém kontextu, v jakém se odehrávají [Mohr, DiMaggio 1995; Kraaykamp, Nieuwbeerta 2000]. Protože ve sledovaném období se na počátku 90. let rozběhly procesy společenské a kulturní transformace, dá se očekávat, že mechanismus mezigenerační reprodukce vysokokulturní participace bude v obou sledovaných obdobích odlišný.

H4: V závislosti na souvisejících sociokulturních změnách nebude reprodukce životního stylu probíhat v obou zkoumaných obdobích stejně.

H5: Přejít od destratifikační politiky ke svobodné demokracii zaměřené na volný trh se projeví ve větší míře vlivu socioekonomického statusu rodičů.

Je třeba upozornit, že zmíněné hypotézy testují jen některé z výše zmíněných mechanismů utváření životního stylu, které jsem popsala v kapitole 2.4. Mechanismy, jejichž vliv budu v analýze ověřovat, souvisí především s reprodukcí životního stylu, reprezentovaného latentními dimenzemi způsobů trávení volného času, která probíhá v kontextu rodinné socializace. Jedná se o mechanismus reprodukce skrze nápodobu aktivit rodičů dětmi a také skrze přímou socializaci (tedy interakci rodiče a dítěte, případně výběr typu kroužků, které bude dítě navštěvovat na základní škole). Z důvodu metodologických omezení mnou použitých datových souborů, kterým se budu věnovat v následujících kapitolách, ale také z důvodu velkého množství všech možných faktorů, které by pro celistvý popis mechanismů utváření životního stylu bylo třeba zohlednit, je analýza omezena pouze na sledování těchto vybraných mechanismů reprodukce.

3.2 Použitá data

Pro zkoumání mnou vytyčené problematiky je z hlediska pokládání otázek ve vybraných šetřeních zásadní jedna věc, a to škála otázek týkající se volného času rodičů v době, kdy respondent dospíval. Klíčovým požadavkem je možnost zkoumat vliv socializace v rodině, což umožňuje právě takto položená otázka. Datových souborů, vzniklých na základě výzkumů sledujících volný čas je několik – kupříkladu International Social Survey Programme 2007 (ISSP), nebo Třídní a sociální struktura 1984 (TSS). Souborů, které obsahují klíčový ukazatel způsobu trávení volného času rodičů respondenta je o poznání méně. Takových souborů, které jsou zároveň použitelné z hlediska dostatečné šíře zkoumaného vzorku populace, a je (alespoň omezená) možnost výsledky šetření mezi sebou porovnat, je minimum. Tato kritéria splňují v uspokojivé míře pouze soubory Distinkce a hodnoty 2008 a Sociální stratifikace ve východní Evropě po roce 1989 z roku 1993 (dále jen SSVE 1993). Oba totiž obsahují jak škálu otázek sledujících využívání volného času respondentem, tak také škálu otázek (více či méně omezenou – o tom více v následujících kapitolách) sledujících volnočasové aktivity rodičů, a zároveň byly získány na dostatečně velkém vzorku populace.

Data SSVE 1993 pochází z výzkumu Sociální stratifikace ve východní Evropě po roce 1989. Výzkum mapoval situaci pomocí 6 široko-škálových studií provedených v Bulharsku, Česku, Maďarsku, Rusku, Polsku a Slovensku. První sběr dat proběhl v roce 1993, další

následoval o rok později v Polsku – to se nemohlo zúčastnit výzkumu o rok dříve z důvodu nedostatku finančních zdrojů. Pro všechny zúčastněné země byly využity stejné dotazníky. Data byla sbírána pomocí náhodného výběru a počet dotazovaných činil zhruba 5000 dospělých jedinců v každé zemi. V České republice výzkum vedli Pavel Machonin, Petr Matějů a Milan Tuček. Výzkum SSVE byl u nás veden jako paralelní výzkum se statistickou studií Příjmový mikrocensus 1992 a to tak, že byla použita část ze širokého vzorku domácností, oslovených v rámci mikrocenzu¹². Výběrovou jednotkou je tedy domácnost (lidé, žijící spolu v jednom bytě). Domácnosti byly selektovány za použití dvoustupňového náhodného výběru, celkový počet činil 8 316 adres (domácností). V rámci těchto domácností pak byli náhodně vybíráni konkrétní jednotlivci ve věku 20 – 69 let (narozeni mezi lety 1924 a 1973). Sběr dat byl znesnadněn společenským klimatem začátku 90. let, zejména politickou diskuzí kolem lustračního zákona a také diskuzí kolem navrhovaného zákona o zodpovědnosti za zločiny komunismu. Atmosféra ve společnosti nebyla nakloněna sociologickému výzkumu a sběru osobních dat, což se projevilo na poměrně nízké návratnosti dotazníků (nejnižší byla v Praze, kde dosáhla 48%). Očekávaná návratnost byla okolo 84% - tohoto podílu dosáhla návratnost sběru dat pro příjmový mikrocensus¹³. V analýze potom pracuji s celkovým počtem 4 737 případů.

Otázky v dotazníku sledují širokou škálu proměnných od socioekonomického statusu, majetku a rodinné situace přes školní docházku, kariéru a druh zaměstnání, volnočasové aktivity a kulturní spotřebu až po politickou příslušnost a výkon trestu. Pro účely mé práce je klíčové, že tento dotazník obsahuje také retrospektivní otázky na socioekonomický status a životní styl rodičů respondenta – díky tomu mohu zkoumat kulturní reprodukci v rámci rodiny a sledovat také vliv socioekonomického statusu.

Distinkce a hodnoty 2008 je výzkum sociální diference a hodnotových struktur, který realizovalo Centrum sociálních a ekonomických analýz CESES UK a Sociologický ústav Akademie věd ČR (za SOÚ se na jeho přípravě Jiří Šafr ve spolupráci s Ondřejem Špačkem, Kateřinou Vojtíškovou, Milanem Tučkem a Ivo Bayerem). Výzkum byl zacílen na měření procesů reprodukce sociálního statusu a také hodnotových struktur v rámci rodiny původu. Sleduje však také procesy utváření životního stylu a další stránky osobnosti jedince, které klíčí v období primární socializace v rodině. Narozdíl od výzkumu SSVE 1993 byla data ke studii Distinkce a hodnoty 2008 sbírána pomocí kvótního výběru, a to z důvodu poměrně

¹² V rámci výzkumu příjmový mikrocensus 1992 byli lidé dotazováni na celkem 18 598 adresách.

¹³ <http://www.sscnet.ucla.edu/issr/da/SSEE/>

úzkého vymezení zkoumané věkové skupiny, která se sestávala z dospělých ve věku 30 – 34 let (narozenými mezi lety 1974 a 1978). Výběr byl proveden reprezentativně tak, aby zachovával strukturu základního souboru – podle pohlaví, vzdělání, velikosti místa bydliště a regionů (na úrovni NUTS II). Takto úzká věková skupina byla zvolena z důvodu možnosti sledovat výsledný stav procesů mezigenerační reprodukce sociálního statusu, hodnot a životního stylu – v této věkové kategorii už jedinec dosáhne nějakého stupně socioekonomického statusu a vývoj jeho osobnosti je alespoň v základních aspektech uzavřen. Díky tomu pak do analýz nezasahuje vliv věku respondenta, který silně mění jeho hodnoty a preference [Šafr a kol. 2012]. Konečný vzorek čítá 1021 respondentů. Výběr byl dvoukolový: v prvním kole byli dotazováni respondenti z vymezené věkové kategorie, ve druhém kole byl stejný dotazník použit také pro jejich rodiče. Výsledný podíl dotázaných rodičů dosáhl 60%, celkově se jedná o 610 respondentů.

3.3 Metodologická omezení použitých datových souborů

Největší omezením mé práce vyplývá z toho, že se jedná o sekundární analýzu dat a tudíž konceptualizace a operacionalizace životního stylu je zúžena na velmi malý okruh dostupných aktivit volného času, které sledovaly uvedené výzkumy. Po zohlednění průniku proměnných zastoupených v obou výzkumech, je výběr ještě menší. Aktivity spjaté s masovou kulturou a zábavou mimo domov jsou nedostatečně zastoupeny, což platí také pro formy trávení volného času doma (ve výzkumu SSVE 1993 chybí prakticky zcela).

Úskalí v možnosti porovnání mechanismů utváření životního stylu u obou datových souborů tvoří odlišné škály, měřící frekvenci provozování vybraných kulturních aktivit, a bohužel také nezřídka rozdílně formulované položky v rámci baterie otázek po volnočasových činnostech. Původní hodnoty odlišných odpovědních škál u frekvence volnočasových aktivit respondentů i jejich rodičů byly standardizovány pomocí analýzy hlavních komponent (v rámci níž byly vytvořeny latentní proměnné měřící životní styl v dílčích dimenzích standardizované na z-skóry). Podrobnější popis transformace dat uvádím v následujících kapitolách.

Z hlediska zkoumání vlivu rodinného zázemí týkajícího se životního stylu je pak problematické retrospektivní dotazování respondenta na aktivity rodičů v době, kdy mu bylo 14 let. Ve výzkumu Distinkce a hodnoty je tento nedostatek ošetřen díky separátnímu dotazníkovému šetření rodičů respondentů, avšak kvůli nepřítomnosti tohoto prvku v datech

SSVE 1993 je třeba pro komparaci použít výpovědi respondenta. Použití takto zkonstruované proměnné sledující volný čas rodičů v době respondentova dospívání může vyvolat logickou námitku: retrospektivní dotazování zkresluje výpověď už samotnou svojí podstatou (která je založena na vyvolání subjektivních vzpomínek, jež nemusí odpovídat realitě) [Vinopal 2007] a v případě retrospektivního dotazování na činnosti, kterým se věnovali naši blízcí, může být zkreslení reality ještě umocněno. Dá se předpokládat, že jedinec, odpovídající na tento typ otázky, může do volnočasových preferencí svých rodičů promítat své vlastní volnočasové preference – přece jen 16 - 20 let¹⁴ je poměrně dlouhá doba na to, abychom si byli schopni vybavit, čemu se tehdy věnovali naši rodiče ve svém volném čase. Jestliže bychom tento předpoklad považovali za pravdivý, byly by výsledky analýz zkreslené, což by velmi komplikovalo jejich interpretaci. Hledala jsem proto způsoby, jak se s tímto problémem vypořádat. Návod jsem našla ve studii Kraaykampa a Nieuwbeerty z roku 2000, kteří pracovali taktéž s datovým souborem z výzkumu SSVE 1993. Pro obecné dokázání validity výpovědi potomka v retrospektivních výzkumech použili jiný datový soubor, který pocházel z reprezentativního šetření z Holandska, v rámci kterého byli dotazováni také přímo rodiče respondenta. Taková data poskytuje také výzkum Distinkce a hodnoty 2008 - rozhodla jsem se tedy aplikovat stejnou metodu, kterou použili Kraaykamp s Nieuwbeertou. Ta spočívá ve vybudování samostatného regresního modelu, kde jako proměnná závislá figuruje zkoumaná volnočasová aktivita rodičů potomka v době jeho dospívání, zjištěná na základě výpovědi rodičů. Jako dvě nezávislé proměnné jsou do modelu zahrnuty stejná volnočasová aktivita potomka v době dospělosti a stejná volnočasová aktivita jeho rodičů v době jeho dospívání, zjištěná na základě výpovědi potomka. Cílem takto zkonstruovaného modelu je zjistit, zda mají na „skutečné“ aktivity rodičů v době potomkova dospívání (myšleno z výpovědi rodičů) vliv aktivity potomka v době jeho dospělosti, při kontrole vlivu jeho vlastní retrospektivní výpovědi o aktivitách rodičů v době jeho 14 let. Pokud by se vliv činností, které provozuje sám potomek v dospělosti, ukázal jako statisticky významný, pak by platila hypotéza o projekci vlastní volnočasové participace na výpověď o volnočasové participaci rodičů v minulosti. Pokud by se však tento vliv jako statisticky významný neprokázal (při současně prokázané statistické významnosti jeho výpovědi o aktivitách rodičů), mohli bychom konstatovat nezávislost výpovědi potomka o volném čase jeho rodičů na jeho vlastním způsobu trávení volného času, a odpovídající shodu mezi tím, co vypověděl o volnočasových aktivitách rodičů v době jeho dospívání a tím, co o svých volnočasových aktivitách v této

¹⁴ Respondentům je mezi 30 – 34 lety a zmíněné otázky směřují na dobu, kdy jim bylo zhruba 14 let.

době vypověděli sami rodiče. Po aplikaci této metody na data Distinkce a hodnoty 2008 mohu potvrdit hypotézu o nezávislosti volnočasových aktivit provozovaných potomkem na jeho výpověď o volnočasových aktivitách provozovaných rodiči v době jeho dospívání u dimenzí vysokokulturního trávení volného času a trávení volného času v domácnosti¹⁵. U dimenze aktivně-společenského trávení volného času se sice její vliv u potomka v dospělosti ukázal jako statisticky významný, síla tohoto vlivu je však třikrát slabší než síla vlivu jeho výpovědi o volnočasových aktivitách rodičů (Beta = .129 vs Beta = .390)¹⁶. Na základě této analýzy lze označit výpověď potomka o volnočasových aktivitách jeho rodičů v době, kdy vyrůstal, jako validní. U aktivit, které v dětství dělali rodiče spolu s potomkem už takový typ ověření není možný, do určité míry však mohou posloužit jednoduché korelační koeficienty pro výpověď potomka a výpověď rodičů. V obou dimenzích aktivit s rodiči je tento koeficient vysoký: kulturně-aktivní dimenze činností prováděných s rodiči koreluje pro výpověď potomka a výpověď rodiče s hodnotou .637 a u domácí dimenze činí hodnota korelačního koeficientu .522. Také v tomto případě tedy mohu do jisté míry potvrdit shodu výpovědi potomka s výpovědí rodiče.

3.4 Metody a postup analýz

Pro empirické zachycení zkoumané problematiky a dosažení cílů mé práce využiji následujících analytických postupů. Jako první budu sledovat bivariátní vztahy mezi vybranými proměnnými a strukturálními ukazateli pohlaví a vzdělání. Do bivariátní analýzy zahrnu reprezentativní volnočasové aktivity, které jsou porovnatelné v rámci obou datových souborů. Na základě bivariátní analýzy získám lepší přehled o struktuře participace na jednotlivých volnočasových činnostech v obou zkoumaných letech.

Životní styl jsem operacionalizovala jako sféry způsobů trávení volného času. Protože chci zachytit latentní povahu různých druhů trávení volného času, využiji metodu analýzy hlavních komponent (dále PCA¹⁷). Pomocí tohoto analytického nástroje budu moci zkonstruovat závislé proměnné tak, abych s nimi mohla vstoupit do dalších analýz. PCA mi umožní na základě korelační matice vytvořit z širší nabídky proměnných menší počet shluků

¹⁵ V obou případech se neprokázal statisticky významný vliv stejně zaměřené dimenze volnočasových aktivit potomka v době výzkumu ($p \geq 0,05$). Konstrukci těchto dimenzí popisují v následujících kapitolách.

¹⁶ Výsledky regresních analýz jsou uvedeny v přílohách.

¹⁷ Principal Component Analysis

těchto proměnných, které vyvstanou v podobě dimenzí způsobů trávení volného času. Díky PCA budou také škály těchto proměnných standardizované na z-skóry, jejichž průměr leží v hodnotě 0, a které nedeformují vzdálenosti mezi původními hodnotami proměnných. Standardizace hodnot jednotlivých proměnných byla nutná také z důvodu možnosti dalších analýz, především proto, že odpovědní škály byly v obou datových souborech odlišné.

Jako hlavní metodu zjišťování vlivu různých faktorů na jednotlivé dimenze volnočasových aktivit použiji lineární regresní analýzu. Tato metoda umožňuje sledovat změnu vlivu jednotlivých faktorů při přidávání faktorů dalších. Pomocí zahrnutých modelů pak lze sledovat také vliv logicky koherentních shluků ovlivňujících faktorů. Při interpretaci výsledků regresních modelů je třeba sledovat dva ukazatele: hodnotu R^2 , vyjadřující míru podílu vysvětlené variance závislé proměnné. Tzn., kolik procent ze všech možných faktorů, majících na danou závislou proměnnou vliv, zastávají právě vlivy těch faktorů, které jsou do analýzy zahrnuty. Interpretace této míry závisí především na povaze zkoumaného problému, a také počtu faktorů obsažených v analýze. Druhým důležitým ukazatelem je hodnota koeficientu Beta, která určuje míru vlivu jednotlivých faktorů, obsažených v regresních modelech. Díky ní je možné porovnávat, které faktory působí na sledovaný jev výrazněji než jiné. Přestože je regresní analýza metodou vhodnou spíše pro metrické ukazatele, po pečlivé standardizaci je použitelná také pro sledování původně nominálních či kategoriálních proměnných. Jedinou nevýhodou je ochuzení se o možnost využití celého spektra nástrojů této analytické metody. Podrobné postupy v rámci jednotlivých kroků analýzy následují v dalších kapitolách

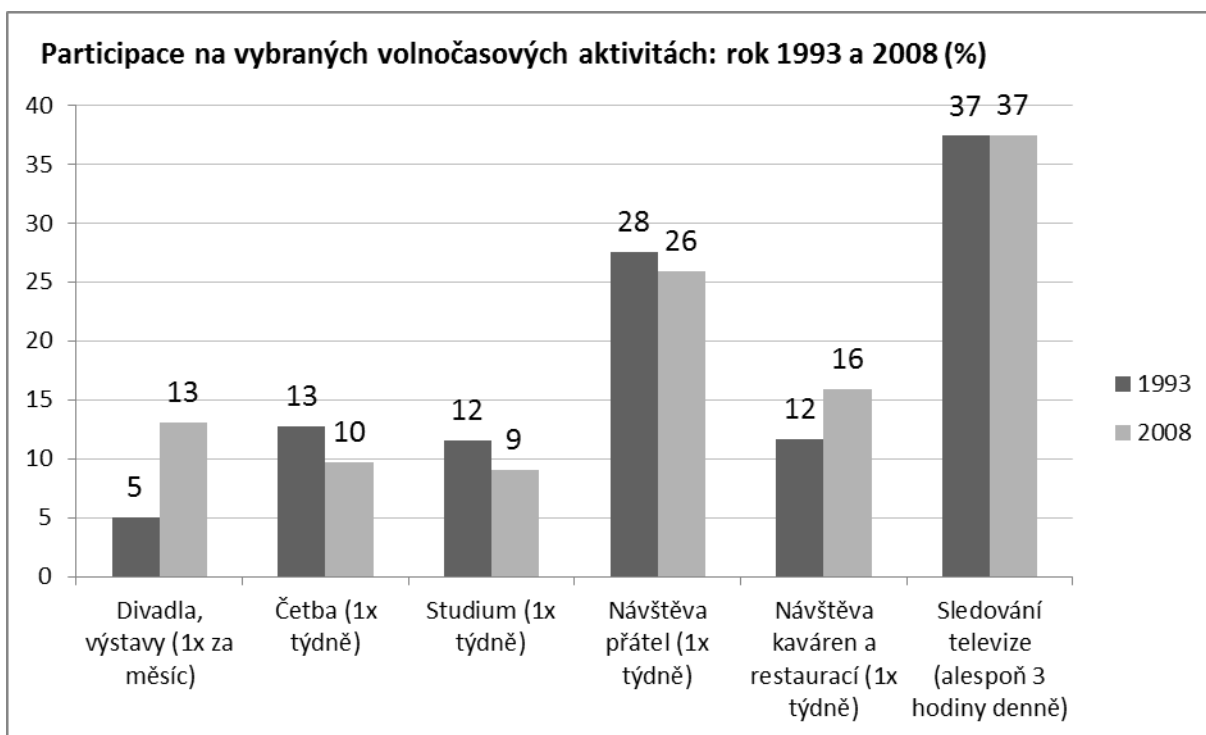
3.5 Proměna volnočasových aktivit mezi počátkem 90. let a koncem prvního desetiletí 21. století

Dříve, nežli začnu zkoumat mechanismy mezigenerační reprodukce životního stylu, se zaměřím na popis struktury participace na vybraných volnočasových aktivitách a případné změny této struktury ve zkoumaném období. Sledovat budu ty volnočasové aktivity, které jsou v rámci obou výzkumů porovnatelné. Jde o návštěvu divadel, koncertů a výstav; četbu knih; studium; návštěvu kaváren, restaurací a tanečních zábav; návštěvu přátel a sledování televize. Jako rozlišující strukturní proměnné jsem zvolila pohlaví a vzdělání dotázaného – třídění podle věku není nutné z důvodu úzké věkové skupiny dotazovaných.

Obecný trend rozdílů v participaci na vybraných volnočasových aktivitách mezi lety 1993 a 2008 ukazuje graf 1. Omezením srovnatelnosti je to, že škály frekvencí v obou datových souborech jsou odlišné, proto jsem se rozhodla srovnávat pouze ty kategorie, které jsou shodné. V obou výzkumech to jsou odpovědi 1x za měsíc a 1x za týden. U proměnné chození do divadel, na koncerty a výstavy porovnávám frekvence participace 1x za měsíc, které v obou případech spadají do hodnot nadprůměrné participace (tedy vyskytujících se ve třetím tercilu hodnot proměnné). U aktivit, jako je četba knih, studium, návštěva přátel a chození do kaváren, restaurací a na taneční zábavy, porovnávám frekvence participace 1x za týden. Stejně jako u předchozí činnosti, spadá i tato hodnota do třetího tercilu u všech zmíněných proměnných, a proto lze provozování těchto činností 1x za týden považovat za nadprůměrnou participaci. Nakonec u proměnné sledování televize srovnávám podíly těch diváků, kteří tráví u obrazovky alespoň 3 hodiny denně. Také tato hodnota se vyskytuje nad průměrem: v průměru totiž v obou letech tráví lidé sledováním televize 2 hodiny denně¹⁸. Je třeba zmínit, že podíly v podskupinách nejsou ani v případě porovnání stejných frekvencí v rámci škál zcela přesné. Různé škály mají při zodpovídání na rozhodování respondenta o tom, která frekvence v nabídce škály je nejbližší realitě, různé efekty dle nabízených možností. Vychýlení způsobené porovnáváním stejných frekvencí, které jsou součástí různých škál, nedovedu určit, je tedy třeba mít alespoň tento fakt na vědomí při interpretaci hodnot podílů.

¹⁸ Viz přílohy.

Graf 1:

Data SSVE 1993: valid N (listwise) = 638, Distinkce a hodnoty 2008: valid N (listwise) = 986

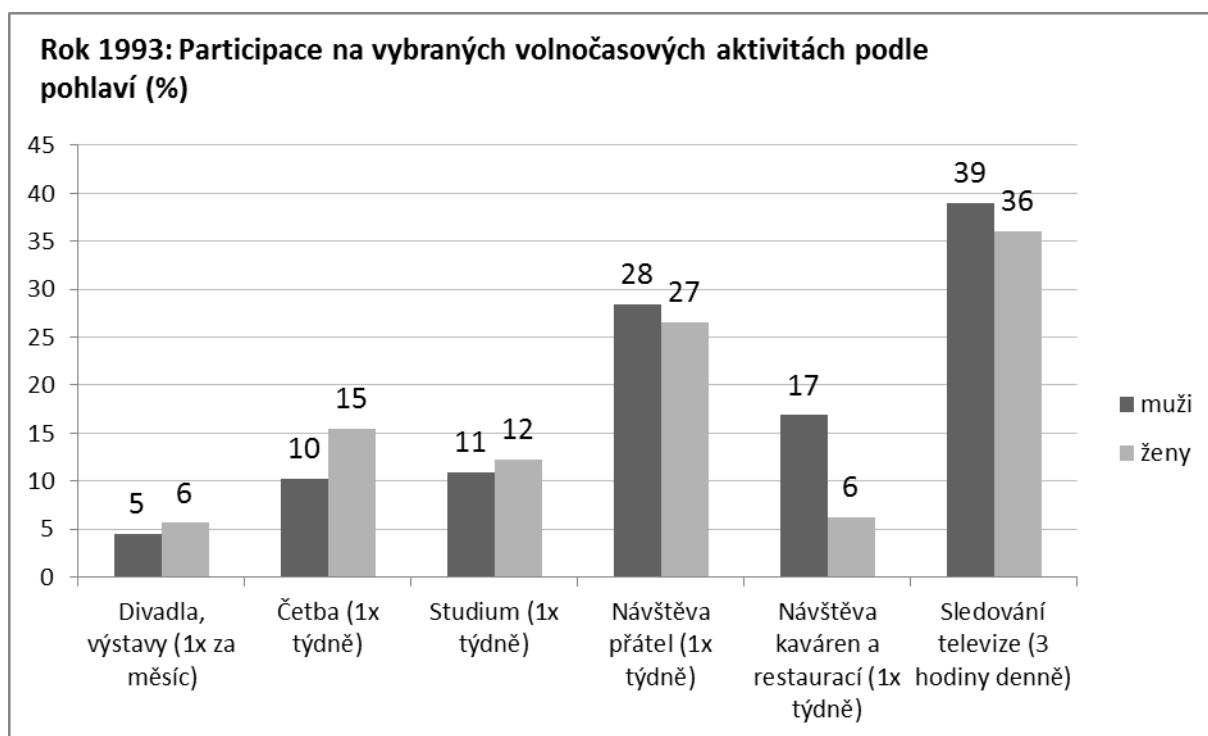
Největší nárůst mezi dvěma zkoumanými lety zaznamenala návštěva divadel, výstav a koncertů jednou do měsíce. Podíl pravidelných návštěvníků vzrostl více než 2,5 krát. Bohužel nelze určit, v rámci kterých konkrétních aktivit se tento nárůst projevil nejvíce, na základě oficiálních statistik však mohu odvodit, že nárůst se netýkal návštěvnosti divadel – celkový počet diváků státních divadel totiž mezi dvěma sledovanými lety poklesl o téměř 600 tisíc (z původních 4 milionů a 260 tisíc na 3 miliony 670 tisíc¹⁹). Pravidelná četba knih, studium a návštěva přátel ve frekvenci jednou za týden mírně poklesly. Naopak návštěvnost kaváren, restaurací a tanečních zábav vzrostla, opět však nelze určit konkrétní podíly pro jednotlivé aktivity. Podíl diváků, sledujících nadprůměrně televizi, pak zůstal v obou letech stejně vysoký, a to i přes rozšíření nabídky televizních stanic.

Strukturu lidí participujících na vybraných volnočasových aktivitách ve dvou zkoumaných letech, rozlišenou podle pohlaví, ukazují grafy 2 a 3:

¹⁹ Zdroj: statistiky ČSÚ, přístupné z:

https://www.czso.cz/documents/10180/20541931/3201814_1209.pdf/3cbdd23a-188c-4539-b24a-f0711461f3cd?version=1.0

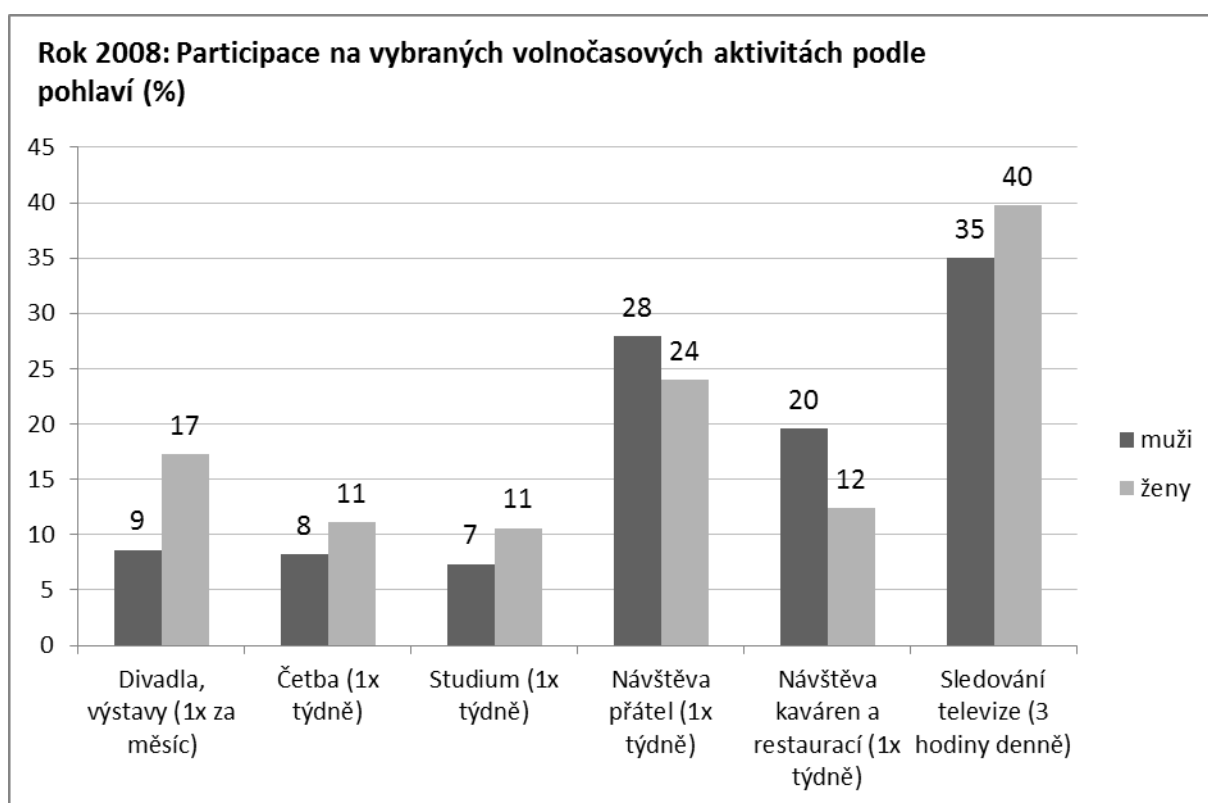
Graf 2:

Data SSVE 1993: valid N (listwise) = 638

Rozdíl mezi pohlavími se v roce 1993 nejvíce projevuje u četby a návštěvnosti kaváren a restaurací. Zatímco většími čtenářkami byly ženy, pravidelné chození do kaváren, restaurací a na taneční zábavy bylo mužskou doménou. Této aktivitě se jednou týdně věnuje o 11 % více mužů, než žen. V rámci ostatních volnočasových aktivit je pak podíl pohlaví téměř vyrovnaný, mezi diváky a divačkami televize pak rozdíl není statisticky významný.

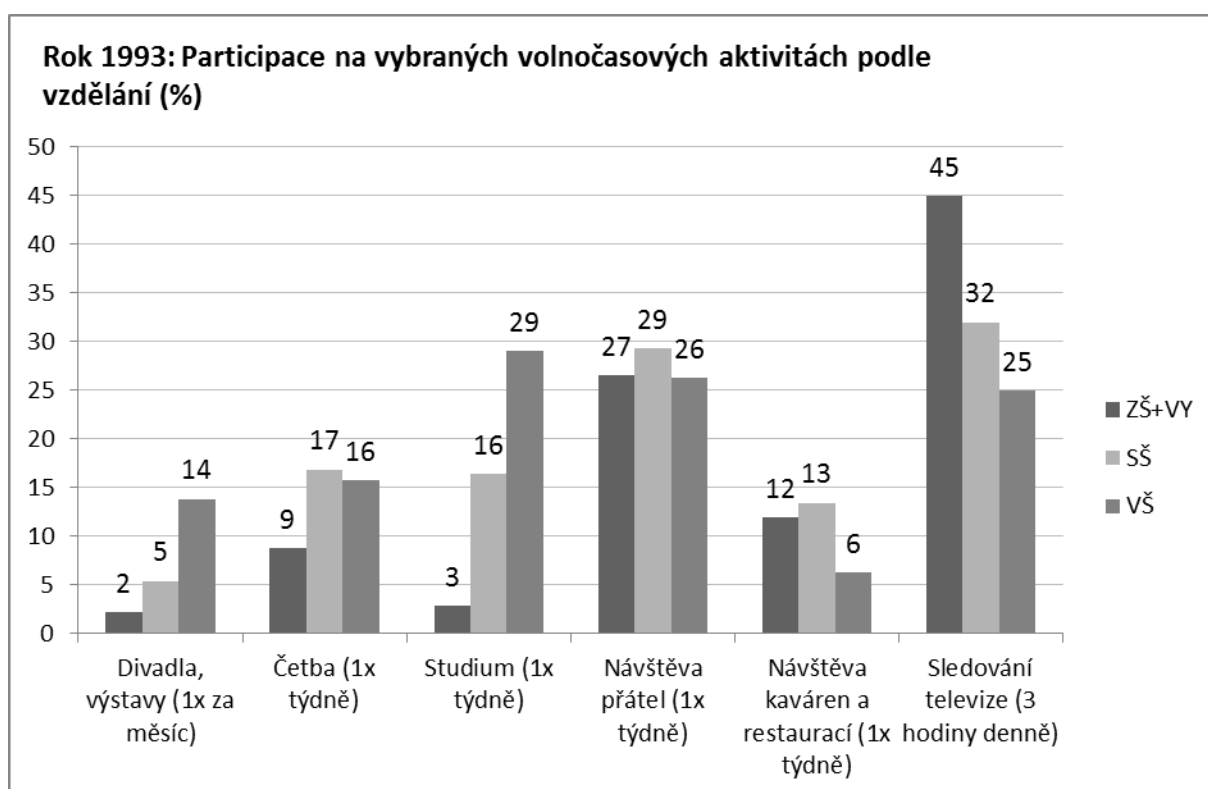
Graf 3:

Data Distinkce a hodnoty 2008: valid N (listwise) = 986

V roce 2008 jsou rozdíly mezi muži a ženami v participaci na všech sledovaných aktivitách výraznější, než o 15 let dříve. Největší změna se projevila mezi návštěvníky divadel, koncertů a výstav – nejenže jejich celkový podíl vzrostl, ale především výrazně vzrostl mezi ženami, jejichž podíl na těchto aktivitách je oproti mužům téměř dvojnásobný. Rozdíl mezi čtenáři a čtenářkami se snížil jen nepatrně, také u návštěvníků kaváren, restaurací a tanečních akcí zůstává téměř stejný. Rozdíl mezi dotázanými muži a ženami, kteří jedenkrát týdně studují, se zvýšil, v rámci populace však není statisticky významný. Také rozdíl mezi muži a ženami, kteří navštěvují přátele, není zobecnitelný na celou populaci. Naopak mezi diváky televize se rozdíl projevil – o něco náruživějšími divačkami jsou ženy. V roce 2008 se oproti roku 1993 ukázala větší diferenciací mezi pohlavími v participaci na vybraných volnočasových aktivitách.

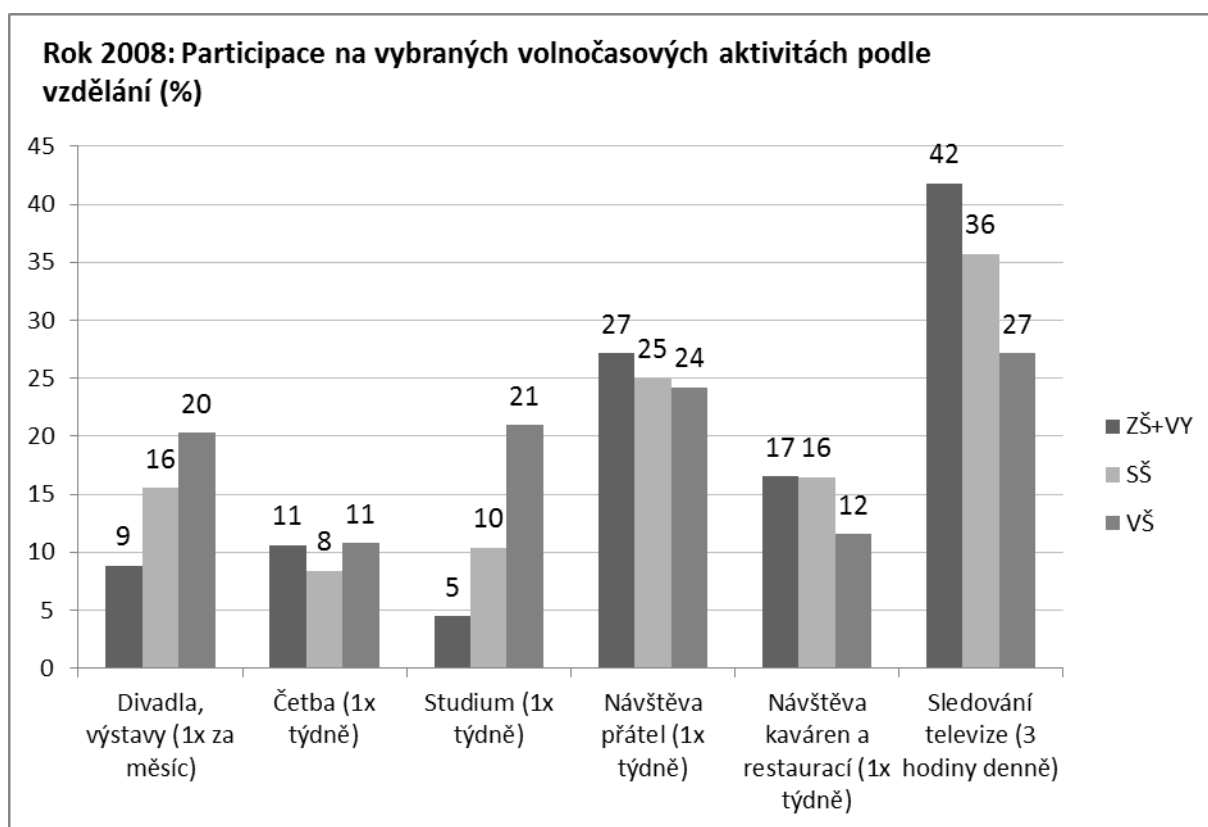
Graf 4:

Data SSVE 1993: valid N (listwise) = 638

Podíly v participaci na jednotlivých volnočasových aktivitách podle vzdělání ukazují poměrně silnou diferenciaci na základě nejvyššího dosaženého vzdělání. Nejvyšších rozdílů dosahovaly v roce 1993 podíly jednotlivých vzdělanostních kategorií u tzv. vysokokulturních aktivit, jako je chození do divadla, na výstavy a na koncerty a také studium, kterým se věnují především vysokoškoláci. U četby potom tento rozdíl není tak výrazný a projevuje se spíše u těch, kteří mají pouze základní vzdělání – jejich podíl činil o 8 % méně, než podíl těch, jež dosáhli alespoň maturity. Oproti studiu a návštěvě divadel, výstav a koncertů je také podíl čtenářů se základním vzděláním zhruba trojnásobný. Opačný trend se projevil u nadprůměrného sledování televize, na kterém se podílelo nejvíce těch, kteří mají základní vzdělání. Podíl málo vzdělaných televizních diváků byl pětkrát vyšší než podíl málo vzdělaných čtenářů, zatímco u vysokoškoláků byl tento rozdíl ani ne dvojnásobný. Na participaci na aktivně-spoločenských činnostech, jako je návštěva přátel či chození do kaváren, restaurací a na taneční zábavy, pak nemá v roce 1993 vzdělání statisticky významný vliv.

Graf 5:

Data Distinkce a hodnoty 2008: valid N (listwise) = 986

Obecný trend výraznější participace vysokoškoláků na vysokokulturních aktivitách se ani v roce 2008 nezměnil. Čtenářů je pak sice celkově méně, zato podíl těch, kteří mají základní vzdělání, a čtou jednou za týden, dosáhl stejné hodnoty jako podíl vysokoškoláků v této kategorii. Zde je však třeba brát v potaz, že v kategorii vícekrát za týden je podíl vysokoškoláků mezi čtenáři výraznější (podíl vzdělanostních kategorií v kategorii více než dvakrát týdně činí 10 % lidí se základním vzděláním, 19 % středoškoláků a 29 % vysokoškoláků²⁰). Obecně však oproti roku 1993 vzrostl podíl lidí se základním vzděláním u všech vysokokulturních činností (návštěvy divadel, koncertů a výstav; četby a studia). Co se týče chození do společnosti, kavárny, restaurace a taneční zábavy navštěvují nejméně vysokoškoláci, jichž se těchto aktivit účastní zhruba o 5 % méně než středoškoláků a lidí se základním vzděláním, jejichž poměr je vyrovnaný. Na rozdíl od roku 1993 je o 15 let později vliv vzdělání na tyto činnosti statisticky významný, avšak návštěva přátel zůstala podle vzdělání jen málo diferencovaná. V roce 2008 je také masa televizních diváků více

²⁰ Viz přílohy.

homogenizovaná a rozdíly mezi jednotlivými vzdělanostními kategoriemi těch, kteří pravidelně televizi sledují, nejsou statisticky významné.

V následujících kapitolách analytické části se při zkoumání mechanismů mezigenerační reprodukce životního stylu zaměřím nejprve na různá spektra volnočasových aktivit, které jedinec vykonává v dospělosti, a také na různé druhy socializace, mající na jeho pozdější aktivity vliv (tedy socializaci přímou, měřenou skrze kroužky, které dítě navštěvovalo na základní škole a zčásti také skrze aktivity, které vykonávali rodiče spolu s dítětem a socializaci nepřímou, reprezentovanou tím, co dělali rodiče ve svém vlastním volném čase). Tyto vztahy budu zjišťovat na generaci, vyrůstající v 90. letech, protože data zachycující toto období umožňují detailnější analýzu procesu mezigenerační reprodukce životního stylu. Ve druhé polovině analytické části se budu věnovat sledování kulturně-historické podmíněnosti procesu mezigenerační reprodukce životního stylu [Mohr, DiMaggio 1995; Kraaykamp, Nieuwbeerta 2000], a to na základě komparace dvou generačních skupin rodičů a jejich potomků: první skupiny potomků dospívajících v 70. letech 20. století, tedy v době vládnoucího komunistického režimu s jeho kulturně-společenskými specifiky, a druhé skupiny, kdy potomek prožíval dětství již v prostředí tržního kapitalismu a svobodné demokracie.

Mezigenerační reprodukce není jediným faktorem, který má vliv na utváření životního stylu. Jak jsem zmínila v kapitole 2.4, proces utváření životního stylu je velmi mnohotvárným a dlouhodobým procesem, v rámci kterého se může projevit nespočet různých efektů – ať už se jedná o čistě individuální prvky, jako je osobnost jedince (která je však do určité míry také ovlivněna socializací), fáze životního cyklu, nebo různé vnější strukturní okolnosti – zkrátka, všechny tyto efekty není možné zachytit. V tomto kontextu tedy nevnímám mezigenerační reprodukci jako výlučný mechanismus utváření životního stylu, pokusím se však určit míru, s jakou do tohoto procesu zasahuje.

3.6 Diferenciace životního stylu a mechanismy jeho mezigenerační reprodukce

Mechanismy přenosu životního stylu z rodičů na děti budu zkoumat skrze identifikaci faktorů, které ovlivňují trávení volného času dospělého jedince. K sekundární analýze použiji datový soubor Distinkce a hodnoty 2008. Ten jsem pro tyto účely použila z toho důvodu, že nabídka

proměnných týkajících se volného času je zde širší jak pro respondenty, tak pro jejich rodiče – především otázky související s rodinným zázemím respondenta a kulturními socializačními faktory v rodině, jako je druh aktivit, které prováděli rodiče spolu s dětmi, nebo typ kroužků, které dítě navštěvovalo během docházky na základní školu. Také škála otázek týkajících se volného času rodičů v době respondentova dospívání obsahuje mnohem širší nabídku aktivit oproti datům z výzkumu SSVE 1993. Jako analytickou metodu pro porovnání míry vlivu jednotlivých faktorů na preferované volnočasové aktivity respondenta jsem zvolila lineární regresní analýzu. Pomocí ní budu zkoumat vliv nezávislých proměnných na volnočasovou participaci těch, kteří dospívali (bylo jim mezi 14 a 15 lety) mezi lety 1989 – 1993. V této části práce se budu více soustředit na samotný mechanismus mezigenerační reprodukce životního stylu a socializační faktory rodinného zázemí, které do něj vstupují – proto prozatím ponechám historicko-sociologický kontext zkoumané generační skupiny stranou. Během analýzy budu ověřovat platnost následujících hypotéz²¹:

H1: V rámci procesu mezigenerační reprodukce vysokokulturní participace bude ve vztahu k vysokokulturní participaci potomka v dospělosti převažovat vliv kulturního zázemí rodiny nad vlivem socioekonomického zázemí rodiny, a také nad vlivem socioekonomického postavení potomka. Tato tendence se projeví také u ostatních dimenzí životního stylu.

H2: Podobný životní styl jako u rodičů, najdeme také u jejich potomků. Reprodukce a utváření způsobů trávení volného času tedy nebude omezena pouze na vysokokulturní aktivity.

H3: Participace rodičů na nějakém typu volnočasových aktivit bude mít na stejný typ volnočasových aktivit provozovaných potomkem v dospělosti větší vliv, nežli vliv tematicky zaměřených kroužků, které dítě navštěvovalo během docházky na základní škole, a aktivit, které provozovalo spolu s rodiči.

Pro každou ze závislých proměnných zkonstruuji v rámci regresní analýzy následující tematické regresní modely:

1. model socioekonomického rodinného zázemí
2. model volnočasové participace rodičů v době dospívání potomka
3. model volnočasového rodinného zázemí

²¹ Výčet všech testovaných hypotéz spolu s jejich teoretickými východisky je uveden v kapitole 3.1.

4. model socioekonomických charakteristik potomka

Cílem takto vytvořených modelů bude sledovat vliv jednotlivých prvků procesu mezigenerační reprodukce životního stylu na volnočasové aktivity potomka. V prvním modelu půjde o sledování vlivu socioekonomických charakteristik rodičů potomka v době, kdy mu bylo 14 let. Jako socioekonomické charakteristiky jsem vybrala vzdělání rodičů a index ISEI²², vyjadřující jejich zaměstnanecké postavení. Druhý model sleduje vliv trávení volného času rodiči v době potomkova dětství. Socioekonomický status rodičů a jejich trávení volného času jsem rozdělila do dvou zahnížděných modelů z důvodu možnosti sledování změn v míře vlivu modelu prvního po přidání modelu druhého. Díky tomu snáze identifikuji efekty, jaké mají faktory obsažené v jednotlivých modelech na trávení volného času potomkem v dospělosti. Třetím regresním modelem je model volnočasového rodinného zázemí, v rámci kterého budu sledovat vliv aktivit, které potomek provozoval spolu s rodiči, a které tak do určité míry vyjadřují efekty přímé socializace v rodině. Dále model obsahuje faktor kroužků, které dítě navštěvovalo během docházky na základní škole. Tento vliv také považuji za socializační efekt vedení dítěte k nějakým zájmům a aktivitám. Jako kontrolní faktor vztahující se k rodinnému zázemí potomka jsem do modelu přidala také faktor neúplné rodiny, tedy toho, zda potomek vyrůstal pouze s jedním nebo s oběma rodiči. Přítomnost či nepřítomnost obou rodičů by mohla mít na proces utváření životního stylu skrze socializaci vliv. Poslední, čtvrtý model následně zahrnuje faktory vlivu socioekonomického postavení potomka v dospělosti, a umožňuje tak určit míru efektu jeho vlastního společenského zařazení na jím provozované volnočasové aktivity. Do tohoto modelu jsem zahrnula vzdělání potomka a jeho index ISEI. Z důvodu věkového omezení vzorku dotazovaných na 30 až 34 leté je zkoumání vlivu životního cyklu bezpředmětné, proto jsem do analýzy nezahrnula respondentův věk, ale jako ukazatel určité životní fáze, mající vliv na míru participace na různých volnočasových aktivitách, jsem zvolila přítomnost dítěte v rodině respondenta [Kelly 1975]. Kontrolní proměnné, které do analýzy vstupují již v rámci prvního regresního modelu, jsou pohlaví potomka a velikost místa jeho bydliště v době výzkumu.

²² ISEI, neboli International Socio-Economic Index of Occupational Status, vytvořený na základě informací o vzdělání, zaměstnání a příjmu respondenta. Zdroj: <http://www.harryganzeboom.nl/ISCO08/qa-isei-08.htm>

3.6.1 Struktura volnočasových aktivit a konstrukce závislých proměnných

Zkoumání mechanismů mezigenerační reprodukce životního stylu je v rámci datového souboru Distinkce a hodnoty 2008 umožněno díky škále otázek týkajících se volnočasových aktivit. Výčet volnočasových činností je široký zejména v dotazníku pro potomky. Otázky týkající se volného času rodičů zahrnují méně aktivit, druh nabízených činností je však dostatečně rozmanitý. Pro potomky obsahuje škála následující činnosti: návštěvu divadel, koncertů a výstav; četbu knih; četbu časopisů a oddechové literatury; studium; sportování a cvičení; chození na pivo; návštěvu kaváren a restaurací; návštěvu diskoték a tanečních akcí; sledování televize, videa a DVD; domácí práce a práce na zahradě; pasivní odpočinek; setkávání s příbuznými; setkávání s přáteli a známými; péče o sebe; hraní na počítači a internet; péče o děti. Škála pro volný čas rodičů obsahuje návštěvu divadel, koncertů a výstav; sportování a cvičení; domácí práce a práce na zahradě; čtení knih; sledování televize; setkávání s přáteli a známými a chození do hospody, kaváren či restaurací.

Aby byla analýza přehledná a lépe interpretovatelná, je nejprve potřeba zredukovat počet vstupních proměnných. Pro tyto účely je vhodné použít metodu analýzy hlavních komponent, která seskupí větší množství proměnných do vzájemně podobných celků v podobě faktorových skóre²³. Do analýzy hlavních komponent jsem nejprve zahrнула všech 16 různých volnočasových činností, z nichž však 2 do vzniklých latentních dimenzí logicky nezapadaly: šlo o péči o sebe a péči o děti. Po vyřazení těchto dvou aktivit se objevily celkem tři jasně vymezené latentní dimenze způsobů trávení volného času: vysokokulturní, aktivně-společenská a domácí/pasivní. Zastoupení jednotlivých volnočasových činností, tvořících tyto dimenze, ukazuje následující tabulka:

Tabulka 1: Dimenze volnočasových aktivit potomka

Volnočasové aktivity	Latentní dimenze		
	Aktivní společnost	Vysoká kultura	Domácnost
Návštěva kaváren, restaurací	0,829	0,142	0,034
Chození na pivo	0,795	-0,122	-0,055
Návštěva diskoték, tanečních akcí	0,722	0,205	0,012

²³ Faktorová skóre mají podobu metrické proměnné nabývající hodnot <0 , 0 , >0 . Jejich hodnoty jsou rekódovány na z-skóre, tudíž zaniká jejich původní škála.

Setkávání s přáteli a známými	0,512	0,071	0,488
Četba knih	-0,235	0,742	0,101
Studium	0,013	0,738	-0,165
Divadla, koncerty, výstavy	0,187	0,724	-0,077
Četba časopisů, oddychové literatury	-0,182	0,589	0,26
Sportování, cvičení	0,284	0,575	-0,07
Hraní na počítači, internet	0,143	0,393	0,145
Sledování TV, video, DVD	-0,059	-0,081	0,714
Setkávání s příbuznými	0,146	0,129	0,68
Domácí práce, práce na zahradě	-0,345	0,109	0,596
Pasivní odpočinek	0,382	-0,088	0,468

Data Distinkce a hodnoty 2008, valid N (listwise) = 944

Latentní dimenzí s nejvyššími faktorovými zátěžemi u jednotlivých proměnných je dimenze, kterou jsem pojmenovala jako „aktivní společenskost“. Týká se aktivit, které lidé provozují mimo domov, většinou v okruhu dalších lidí – ať už přátel nebo ostatních návštěvníků různých podniků (mezi které patří kavárny, restaurace, hospody či diskotéky). Tato dimenze tedy vyžaduje nějakou společenskou aktivitu, tzv. „chození mezi lidmi“. Následující latentní dimenzí je „vysoká kultura“. Obsahuje intelektuálně náročnější činnosti jako je studium, četba, chození do divadla a na různé výstavy, ale také sportování a cvičení a hraní na počítači či trávení času na internetu. Tyto činnosti souvisí s kulturně a intelektuálně náročným životním stylem, který předpokládá jak kulturní rozhled, tak vysokou informovanost o dění kolem sebe a také péči o svou fyzickou kondici. Poslední latentní dimenzí je dimenze „domácí/pasivní“, tedy pro-rodinné a pasivní aktivity odehrávající se v domácnosti. Protože tyto dimenze lze interpretovat jako latentně uskupené celky v podobě třech různých možných podob životního stylu, budu s nimi dále pracovat v regresní analýze jako se závislými proměnnými.

3.6.2 Konstrukce nezávislých proměnných: rodinné zázemí a socioekonomické charakteristiky

Aby byly nezávislé proměnné pro vstup do regresní analýzy vyhovující, bylo potřeba je modifikovat. Proměnné vzdělání rodičů i vzdělání respondenta, dále pohlaví, místo bydliště, přítomnost obou rodičů během socializace a přítomnost dítěte v rodině respondenta jsem rekódovala na indikátorové (tzv. dummy) proměnné (nabývají hodnot 0 a 1, kdy 1 značí existenci mnou vybraného referenčního jevu, např. „má maturitu“, „má dítě“, „je muž“). Na

škálové proměnné týkající se kroužků, které potomek navštěvoval na základní škole, dále aktivit, které provozoval spolu s rodiči, a také volnočasových aktivit samotných rodičů v době potomkova dospívání jsem aplikovala také analýzy hlavních komponent. U kroužků se objevily dvě latentní dimenze, které jsem identifikovala jako dimenzi vzdělávací a kreativně-aktivní. Do dimenze vzdělávací spadají kroužky jazykové, počítačové a technické, do dimenze kreativně-aktivní pak kroužky umělecké, sportovní a skaut či pionýr. Co se týče aktivit s rodiči, pro úspěšné vytvoření menšího počtu latentních dimenzí bylo třeba vyřadit návštěvy sportovních akcí s rodiči, technické činnosti, vaření a ruční práce a chození do kostela. Mezi ostatními proměnnými se objevily taktéž dvě dimenze: domácí a kulturně-aktivní. Do domácích aktivit spadá péče o zahradu a domácí zvířata, sledování televize a poslech hudby a hraní společenských her. Mezi kulturně-aktivní činnosti se potom zařadila návštěva kulturních akcí, chození do kina, návštěva koncertů populární hudby, umělecké aktivity, návštěva ZOO, sportovní aktivity a výlety do přírody.

Počet jednotlivých proměnných zahrnutých ve škále volnočasových aktivit rodičů v době potomkových čtrnácti let bylo třeba také zredukovat. Cílem bylo vytvořit pokud možno stejné tři dimenze volnočasových aktivit, jaké vyvstaly díky metodě analýzy hlavních komponent u škály volnočasových aktivit potomka. Do analýzy jsem vstupovala se součtovými proměnnými volnočasových aktivit za otce i za matku. Po aplikaci této metody se jednotlivé proměnné skutečně seskupily do velmi podobných dimenzí, jako u volnočasových aktivit potomka – tedy do vysokokulturní, aktivně-společenské a domácí/pasivní dimenze volnočasových činností. Jejich rozdělení ukazuje následující tabulka:

Tabulka 2: Dimenze volnočasových aktivit rodičů

Volnočasové aktivity	Latentní dimenze		
	Vysoká kultura	Aktivní společnost	Domácnost
Rodiče: Divadla/koncerty	0,83	-0,024	-0,039
Rodiče: Sport	0,773	0,131	-0,181
Rodiče: Čtení knih	0,748	0,025	0,334
Rodiče: Přátelé, známí	0,218	0,764	0,162
Rodiče: Hospoda	-0,014	0,762	-0,279
Rodiče: TV	-0,209	0,549	0,529
Rodiče: Dom.práce/Zahrada	0,059	-0,072	0,81

Data Distinkce a hodnoty 2008: valid N (listwise) = 840 (z výpovědi potomka).

Jak je z tabulky patrné, problematickou proměnnou je sledování televize. Tato proměnná je zastoupená ve dvou dimenzích: aktivně-společenské a domácí (v obou dimenzích je faktorová zátěž výrazně větší než 0,4). Z důvodu poměrně úzké škály volnočasových aktivit rodičů je však tento problém velmi obtížně řešitelný, protože není možné žádnou z proměnných z analýzy hlavních komponent vyřadit – každá z nich má v rámci své dimenze logické zastoupení. Protože některé z volnočasových aktivit rodičů mohou tíhnout ke genderové nevyrovnanosti (například domácí práce či chození do hospody), provedla jsem analýzu hlavních komponent zvlášť pro otce i matku a porovnávala nesrovnalosti mezi jednotlivými dimenzemi. Účelem bylo pochopit původ této nejednoznačnosti ve zmíněných dvou dimenzích a určit, zda je zkreslení výrazné, či zda je možné v dalších analýzách pracovat i s takto vytvořenými dimenzemi. U otce ukázala analýza hlavních komponent nejednoznačnost proměnné sledování televize, která má signifikantní faktorovou zátěž jak v aktivně-společenské dimenzi (0,443), tak v dimenzi domácnosti (0,606). U matky má pak proměnná sledování televize výraznější faktorovou zátěž právě v aktivně-společenské dimenzi (0,734). Další rozdíl je patrný u proměnné chození do hospody, restaurace či kavárny. U matky má tato proměnná vysokou negativní faktorovou zátěž v dimenzi domácnosti (-0,615), zatímco u stejné aktivity provozované otcem se takováto výrazná diference neprojevuje. U otce je však chození do hospody na prvním místě žebříčku proměnných aktivně-společenské dimenze, kdežto u matky se chození do hospody v rámci aktivně-společenských volnočasových činností tolik neprojevuje, zato však existuje výrazná negativní souvislost s dimenzí domácí. Z rozboru roztřídění volnočasových aktivit do jednotlivých dimenzí u každého rodiče zvlášť tak vychází, že sledování televize u matky je spíše společenskou záležitostí (spolu se setkáváním s přáteli a známými), zatímco u otce jde více o činnost domácí/pasivní. U obou rodičů je však pro domácí dimenzi volnočasových aktivit reprezentativní proměnná domácí práce a práce na zahradě – logika jednotlivých dimenzí tedy narušena není. Z tohoto důvodu jsem se rozhodla ponechat škálu volnočasových aktivit rodičů v podobě latentních dimenzí, přestože začlenění proměnné sledování televize do domácí/pasivní dimenze u obou rodičů dohromady není jednoznačné²⁴. Právě ona latentní povaha mechanismu třídění jednotlivých proměnných do dimenzí je vyjádřena mimo jiné tím, že nepředpokládá pevně daný formát tohoto mechanismu, ale naopak zachycuje skryté struktury v datech, které se mohou různě překrývat. Je možné namítnout, proč jsem nepoužila raději součtové indexy jednotlivých proměnných, které jsou v daných dimenzích zastoupeny.

²⁴ Viz přílohy.

Důvody jsou dva: za prvé bych jednotlivé dimenze připravila právě o tuto latentní strukturu, která je vyjádřena faktorovými skóry a za druhé bych tímto nevyřešila problém vychýlení hodnot mnoha proměnných, které jsou ve škále volnočasových aktivit zastoupeny. Výrazně vychýlené zastoupení hodnot u proměnných, jako je třeba chození do divadla (kdy většina lidí nechodí do divadla téměř vůbec), by mohlo mít negativní vliv na průběh regresní analýzy, jejíž použití předpokládá ideálně normální rozložení hodnot proměnných.

Na základě aplikace analýzy hlavních komponent jsem nejen zredukovala počet nezávislých proměnných, vstupujících do regresních modelů, ale díky standardizaci faktorových skóre jsem také omezila případnou korelaci mezi nezávislými proměnnými, která může výsledky regresní analýzy zneprávnit. V takto definovaných regresních modelech budu zkoumat, jak se po přidání dalších faktorů, majících vliv na kulturní spotřebu potomka, mění vlivy faktorů stávajících.

Standardizace závislých a nezávislých proměnných, jejíž průběh jsem popsala výše, slouží především k transformaci proměnných do takové podoby, která je vhodná k provedení lineární regresní analýzy. Regresní analýza je nástroj citlivý na typ vstupních proměnných a také na rozložení jejich hodnot, pro její úspěšnou aplikaci je třeba použít spojitě proměnné, nebo „dummy“ proměnné mající podobu nějaké referenční kategorie. Závislé proměnné tedy tvoří dimenze trávení volného času potomka v dospělosti (vysokokulturní, aktivně-společenská a domácí/pasivní), a nezávislé proměnné jsou rozděleny ve čtyřech regresních modelech: 1. modelu socioekonomického rodinného zázemí, 2. modelu volnočasové participace rodičů v době dospívání potomka, 3. modelu volnočasového rodinného zázemí a 4. modelu socioekonomických charakteristik potomka. Výsledky lineární regrese pak umožní porovnávat měnící se vlivy jednotlivých nezávislých proměnných při přidání dalšího regresního modelu – dokáží tedy určit, jaké charakteristiky mají na závislé proměnné největší vliv, a jak tyto charakteristiky mění míru vlivu ostatních faktorů. V následujících kapitolách se zaměřím na jednotlivé dimenze trávení volného času.

3.6.3 Vysokokulturní dimenze způsobu trávení volného času

Prvním zkoumaným ukazatelem je vysokokulturní dimenze trávení volného času potomkem. Výsledky regresní analýzy ukazuje následující tabulka:

Tabulka 3: Vysokokulturní dimenze způsobů trávení volného času

	Stand. Coeff.		Stand. Coeff.		Stand. Coeff.		Stand. Coeff.	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Model	1		2		3		4	
Vzdělání rodiče: bez maturity	-,182	,000	-,063	,165	-,057	,200	-,018	,673
ISEI rodiny původu	,133	,006	,028	,539	,019	,675	-,015	,724
vesnice	-,094	,012	-,069	,041	-,049	,150	-,035	,288
muž	-,220	,000	-,202	,000	-,188	,000	-,173	,000
"vysoká kultura" rodiče			,442	,000	,307	,000	,276	,000
"aktivní společenskost" rodiče			-,035	,296	-,040	,234	-,026	,420
"domácnost/pasivita" rodiče			-,018	,597	-,007	,859	-,012	,749
aktivity s rodiči: Kulturní/Aktivní					,120	,011	,109	,017
aktivity s rodiči: Doma factor					,033	,401	,023	,540
kroužky: vzdělávací factor					,139	,000	,088	,012
kroužky: Kreativně-aktivní					,053	,140	,055	,117
Přítomen jen jeden z rodičů					,045	,179	,052	,110
vzdělání resp. bez maturity							-,105	,012
ISEI respondent							,149	,001
Má dítě							-,115	,001
Adjusted R2		0,15		0,30		0,33		0,38
Sig. F Change		,000		,000		,000		,000

Data: Distinkce a hodnoty 2008, valid N (listwise) = 671

Z charakteristik, které mají na vysokokulturní participaci v dospělosti největší vliv, se jako nejsilněji působící projevil čtvrtý model sdružující socioekonomické charakteristiky potomka v kombinaci s faktory (modely) předešlými. Příčiny vysokokulturní participace v dospělosti jsou pak nejspokojivěji vysvětlitelné na základě kulturního rodinného zázemí, pohlaví respondenta, jeho současných socioekonomických charakteristik a také rodinné situace (má-li dítě). Největší relevanci modelu číslo 4 ukazuje hodnota R^2 , která činí 38% míru, se kterou soubor nezávislých proměnných vysvětluje varianci proměnné závislé. Mezi modely 1 až 4 můžeme porovnat měnící se vlivy jednotlivých nezávislých proměnných vždy po přidání každého dalšího regresního modelu. Na základě tohoto porovnání ztrácí model číslo 1, tedy model socioekonomického rodinného zázemí, hned po přidání modelu číslo 2 (modelu obsahujícího faktor volnočasové participace rodičů) na významu. Tento posun značí, že roli socioekonomických charakteristik rodiny původu, především vzdělání, částečně přebírají v procesu reprodukce kulturně zaměřeného životního stylu vysokokulturní volnočasové aktivity rodičů v době potomkova dětství. Jejich význam pak spolu s intervencí modelu

kulturního rodinného zázemí mírně klesá, avšak stále si ponechává nejvyšší míru vlivu. V rámci modelu rodinného zázemí (model číslo 3) se jako významný ve vztahu k vysokokulturní participaci potomka ukázal faktor aktivit, které provozovali rodiče s dítětem. Pokud se rodiče s dítětem věnovali aktivně-kulturním činnostem (jako jsou návštěvy kulturních akcí, chození do kina, návštěvy koncertů, návštěvy ZOO, umělecké aktivity, sport a výlety za památkami či do přírody), má tento druh socializace v budoucnu pozitivní vliv na to, zda potomek v dospělosti tráví svůj volný čas kulturně zaměřenými aktivitami. Neméně důležitý je pak vliv vzdělávacích kroužků (jazykových, počítačových a technických), které dítě navštěvovalo během docházky na základní školu. Ten je sice ve třetím regresním modelu silnější, nežli vliv aktivit s rodiči, v modelu číslo 4 se však tento vztah otočí a vliv obou těchto aktivit oslabí.

Vliv kulturní socializace a participace na vzdělávacích kroužcích klesne v posledním regresním modelu číslo 4, kde do analýzy vstupují současné socioekonomické charakteristiky potomka (měřené pomocí vzdělání a socioekonomického statusu). Čím vyšší socioekonomický status jedinec má, tím spíše bude ve svém volném čase upřednostňovat různé vysokokulturně laděné činnosti. Vliv socioekonomických charakteristik respondenta však zasahuje do regresního modelu při nízkém poklesu vlivu faktorů socializace v rodině a „kulturnosti“ jeho rodičů. Jedinec, který vyrůstal v „kulturně příznivém“ rodinném zázemí, a jehož rodiče sami trávili svůj volný čas praktikováním vysokokulturních aktivit, bude spíše provozovat podobný druh činností, a to bez ohledu na socioekonomický status rodiny původu a s ne až tak zásadním vlivem socioekonomického statusu jeho samotného. Přítomnost dítěte v rodině respondenta mu potom do určité míry znemožňuje trávit čas kulturně náročnou formou. Ve věku 30 – 34 let se dá očekávat poměrně nízký věk potomka, který je v rodině přítomen. Péče o malé dítě zásadně ukrajuje z objemu disponibilního volného času, a tedy i času, který by jedinec případně mohl věnovat vysokokulturním aktivitám. Z hlediska pohlaví je potom vysokokulturní participace převážně ženskou záležitostí, což souvisí také s vyšším negativním efektem přítomnosti dítěte – péči o dítě většinou zastává v rodině žena.

Obecně tedy můžu konstatovat, že kulturní socializace v rodině má spolu s vysokokulturními volnočasovými činnostmi, kterým se věnovali jeho rodiče, významný vliv na to, že se potomek sám v dospělosti bude ve svém volném čase podobným aktivitám věnovat. V souvislosti s tím tedy mohu potvrdit hypotézu H1 o převaze kulturního zázemí rodiny původu nad socioekonomickými charakteristikami jak rodičů, tak potomka v dospělosti, a to ve vztahu k participaci na vysokokulturní dimenzi volnočasových aktivit kterou v dospělém věku uplatňuje.

3.6.4 Aktivně-společenská dimenze způsobu trávení volného času

Od vysokokulturní participace nyní přejdu k další dimenzi volnočasových činností, tedy k aktivně-společenskému způsobu trávení volného času. Tato dimenze zahrnuje činnosti jako návštěvu kaváren a restaurací, diskoték a tanečních akcí, setkávání s přáteli a chození na pivo. Především z důvodu poslední zmíněné činnosti je tato dimenze do určité míry vychýlená ve prospěch mužské části populace – tento fakt je třeba brát v potaz při interpretaci vlivu pohlaví na aktivně-společenskou dimenzi jako celek.

Tabulka4: Aktivně-společenská dimenze způsobů trávení volného času

	Stand. Coeff.		Stand. Coeff.		Stand. Coeff.		Stand. Coeff.	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Model	1		2		3		4	
Vzdělání rodiče: bez maturity	-,097	,044	-,092	,046	-,090	,050	-,097	,028
ISEI rodiny původu	-,135	,005	-,113	,014	-,111	,015	-,118	,008
vesnice	-,058	,111	-,027	,425	-,006	,868	-,004	,913
muž	,406	,000	,396	,000	,408	,000	,349	,000
"vysoká kultura" rodiče			,041	,285	-,044	,377	-,026	,596
"aktivní společenskosť" rodiče			,220	,000	,212	,000	,197	,000
"domácnost/pasivita" rodiče			-,240	,000	-,212	,000	-,196	,000
aktivity s rodiči: Kulturní/Aktivní					,134	,006	,136	,004
aktivity s rodiči: Doma factor					-,032	,434	-,033	,398
kroužky: vzdělávací factor					,014	,701	-,021	,550
kroužky: Kreativně-aktivní					-,003	,930	,040	,266
Přítomen jen jeden z rodičů					-,013	,706	-,016	,626
vzdělání resp. bez maturity							,047	,276
ISEI respondent							-,030	,495
Má dítě							-,267	,000
Adjusted R2		0,18		0,28		0,29		0,35
Sig. F Change		,000		,000		,106		,000

Data: Distinkce a hodnoty 2008, valid N (listwise) = 671

Participace na aktivně-společenských volnočasových aktivitách má z hlediska příčin jejího uplatňování v dospělosti oproti vysokokulturní participaci odlišný charakter. Na rozdíl od vysokokulturních aktivit má na aktivně-společenské činnosti vliv kromě volnočasové

participace rodičů také socioekonomické zázemí rodiny původu, ovšem bez průkazného vlivu socioekonomických charakteristik potomka v dospělosti. Pokud některý z rodičů dosáhl minimálně maturitního vzdělání, projeví se tento faktor ve vztahu k aktivně-společenské participaci potomka v dospělosti pozitivně, zatímco socioekonomický status rodičů měřený indexem ISEI má vliv negativní. Participace na aktivně-společenských činnostech předpokládá určitou schopnost komunikace a argumentace, proto je možné, že se v této souvislosti projevil vliv vzdělanějších rodičů, kteří by měli být schopni dítěti předat lepší komunikační předpoklady nežli rodiče nevzdělaní. Nejde však o nějakou „prestižní záležitost“, proto se nejspíše projevil vliv socioekonomického statusu rodičů jako negativní – čím nižší jejich status je, tím spíše bude jejich potomek v dospělosti navštěvovat kavárny a chodit za přáteli či do hospody. Pozitivní vliv mají také kulturně-aktivní činnosti, které potomek v dětství provozoval spolu s rodiči. Vliv tohoto druhu socializace se v porovnání s vlivem rodičovské dimenze volného času dokonce ukázal jako silnější než u dříve zkoumané dimenze vysokokulturního životního stylu potomka. Jedná se tedy o přenos nějakého předpokladu společenskosti, který do určité míry vyžaduje konverzační schopnosti a přehled, které, předpokládáme, jsou výraznější u vzdělanějších lidí.

. Stejně jako u předchozí dimenze se i zde prokázal pozitivní vliv podobně zaměřené volnočasové činnosti rodičů v době, kdy dotazovaný dospíval. Pokud tedy rodiče tráví v době dětství potomka svůj volný čas aktivně-společenskými činnostmi, je pravděpodobné, že stejným činnostem se následně bude potomek věnovat v dospělosti. Naopak negativní souvislost se objevila u dimenze domácích aktivit rodičů. Pokud tedy rodiče tráví většinu volného času v domácnosti a nejsou příliš společensky aktivní, jejich potomek si ani v dospělosti neosvojí aktivně-společenský životní styl. Vliv aktivně-společenského způsobu života rodičů je silnější než vliv socializace skrze aktivity provozované spolu s rodiči – opět se tedy potvrzuje přenos životního stylu z rodičů na potomka v podobě participace na společenských aktivitách a dlouhodobý efekt tohoto vlivu, projevující se i v potomkově dospělém životě. Přítomnost dítěte v rodině potomka má potom, stejně jako u vysokokulturní volnočasové participace, na činnosti jako je návštěva kaváren, restaurací, diskoték, chození na pivo či setkávání s přáteli, negativní vliv. Přítomnost dítěte tedy omezuje jak kulturní, tak také společenské aktivity jedince.

Na základě výsledků regresního modelu pro aktivně-společenskou dimenzi volného času potomka tedy mohu částečně potvrdit hypotézu H1 týkající se nadřazenosti faktoru kulturního zázemí rodiny socioekonomickým charakteristikám jak rodiny původu, tak potomka – vliv socioekonomického faktoru rodičů sice přetrvává, avšak vliv stejně zaměřených

volnočasových aktivit rodičů se projevil nad rámec vlivu socioekonomických charakteristik potomka. Hypotézu H2 týkající se toho, že podobný životní styl jako u rodičů najdeme také u jejich potomků, potvrdit lze, ale je důležité zohlednit také poměrně silné efekty jiných faktorů, které přímo nesouvisejí s rodinou původu. Platnost hypotézy H3 lze na základě analýzy také potvrdit: faktor participace rodičů na aktivně-společenských činnostech má na stejně zaměřené činnosti potomka významnější vliv, než přímé socializační efekty, jako jsou, v tomto případě, aktivně-kulturní činnosti, které rodiče dělali spolu s potomkem. Interakci s rodiči nelze od jejich volnočasových aktivit oddělit, tudíž nemůžeme s jistotou mluvit o efektu nápodoby, můžeme však předpokládat jeho alespoň částečný vliv. V souvislosti s aktivně-společenskými činnostmi tedy můžeme o mezigenerační reprodukci životního stylu uvažovat.

3.6.5 Domáci/pasivní dimenze způsobu trávení volného času

Poslední sledovanou dimenzi volnočasových aktivit tvoří činnosti provozované v rámci domácnosti, tedy domácí práce a práce na zahradě, setkávání se s příbuznými, a dále pasivní sledování televize a odpočinek. Jedná se o aktivity, jejichž provozování je spíše rutinní záležitostí a například oproti vysokokulturní volnočasové dimenzi nevyžaduje téměř žádné intelektuální či kulturní předpoklady.

Tabulka 5: Domáci/pasivní dimenze způsobů trávení volného času

	Stand. Coeff.		Stand. Coeff.		Stand. Coeff.		Stand. Coeff.	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Model	1		2		3		4	
Vzdělání rodiče: bez maturity	-,010	,843	-,039	,423	-,040	,403	-,056	,251
ISEI rodiny původu	-,074	,149	-,032	,503	-,031	,519	-,020	,674
vesnice	,109	,005	,072	,047	,051	,168	,046	,210
muž	-,221	,000	-,199	,000	-,198	,000	-,207	,000
"vysoká kultura" rodiče			-,081	,045	-,014	,797	-,003	,956
"aktivní společenskost" rodiče			,202	,000	,193	,000	,188	,000
"domácnost/pasivita" rodiče			,319	,000	,278	,000	,279	,000
aktivity s rodiči: Kulturní/Aktivní					-,063	,214	-,059	,246
aktivity s rodiči: Doma factor					,078	,067	,082	,054
kroužky: vzdělávací factor					-,125	,001	-,108	,006
kroužky: Kreativně-aktivní					,027	,488	,027	,493
Přítomen jen jeden z rodičů					,073	,045	,069	,055
vzdělání resp. bez maturity							,059	,208
ISEI respondent							-,036	,456
Má dítě							,033	,379
Adjusted R2		0,06		0,20		0,22		0,22
Sig. F Change		,000		,000		,001		,150

Data: Distinkce a hodnoty 2008, valid N (listwise) = 671

Dimenze domácích či pasivních volnočasových aktivit není jako jediná ze zkoumaných dimenzí volného času ovlivněna socioekonomickými charakteristikami jak rodiny původu, tak ani potomka v dospělosti. Na této dimenzi volnočasových aktivit participují více ženy a slabý vliv se prokázal také u faktoru velikosti současného bydliště respondenta – lidé bydlící na vesnici tak budou svůj volný čas trávit spíše právě v domácím prostředí. Příčinou by mohly být nedostatečné možnosti jiných způsobů vyžití na vesnicích, jako je třeba návštěva různých kulturních zařízení či restaurací a „nočního života“, charakteristické ve větších městech.

Také v této dimenzi se jako nejvýznamnější ukazatel předpokladu participace na domácích a pasivních aktivitách ukazuje způsob trávení volného času rodiči potomka v době jeho dětství. Největší vliv mají opět (tedy stejně jako u předchozích dvou sledovaných dimenzí volného času) podobně zaměřené činnosti rodičů v této době. Zde však musíme zohlednit problém nejednoznačnosti domácí/pasivní a aktivně-spoolečenské dimenze rodičů, který jsem zmiňovala v kapitole 3.6.2. Tento problém se týká projevení významné faktorové zátěže proměnné sledování televize u obou těchto dimenzí. Z tohoto důvodu se

pravděpodobně pozitivně projevilo ve vztahu k domácím aktivitám potomka také aktivně-společenské trávení volného času rodiči. Jeho vliv je však téměř 1,5 krát slabší, nežli vliv domácích aktivit rodičů, mezi které patří jak sledování televize, tak také domácí práce a práce na zahradě. Sledování televize má v rámci domácí volnočasové dimenze u potomka nejvyšší faktorovou zátěž, což by mohlo být příčinou vztahu také s aktivně-společenskou dimenzí volného času rodičů, ve které se také projevila významnější faktorová zátěž proměnné sledování televize. Při zohlednění tohoto nedostatku je výsledek ten, že i na trávení volného času v domácnosti, ať už domácími pracemi či sledováním televize, má určující podmiňující vliv (i při kontrole faktorů pohlaví, místa bydliště či socioekonomického statusu a vzdělání jak rodičů, tak potomka) to, že rodiče v době potomkova dětství trávili svůj volný čas velmi podobným způsobem. To, že participace na domácích volnočasových aktivitách v dospělosti nevyžaduje přílišné kognitivní a intelektuální předpoklady, by mohl naznačovat negativní vliv ukazatele návštěvy vzdělávacích kroužků v dětství. Velmi slabý vliv se ukázal také u faktoru neúplné rodiny. Jestliže jedinec vyrůstal za přítomnosti jen jednoho z rodičů, bude mít větší tendence k participaci na domácích a pasivních volnočasových aktivitách. Tento vliv je však nepatrný – proto není třeba rozsáhlejší interpretace.

Na základě sledování faktorů majících vliv na domácí a pasivní způsob trávení volného času mohu potvrdit všechny tři hypotézy, vztahující se k procesu utváření životního stylu. Tedy že faktor kulturního zázemí rodiny je nadřazen socioekonomickým charakteristikám jak rodičů, tak také potomka (H1), dále že podobný životní styl, jaký najdeme u rodičů, se v dospělosti projeví také u potomka (H2) a na závěr, vliv domácí/pasivní dimenze rodičů má větší vliv, nežli jiné socializační faktory, jako jsou aktivity s rodiči či kroužky, které potomek navštěvoval na základní škole (H3). U této dimenze však efekt přímé výchovy téměř nelze od efektu aktivit rodičů oddělit, jestliže se jedná především o činnosti jako je sledování televize, jde spíše o kolektivní aktivity v rámci rodiny – tedy není možné určit, kdy se rodiče dívají na televizi „sami pro sebe“, a kdy k této činnosti potomka vedou. Druhá možnost je v tomto případě velmi nepravděpodobná.

Obecný trend, který se projevilo u všech sledovaných volnočasových dimenzí, bych mohla shrnout takto – ve všech případech se prokázala jako silně ovlivňující právě ta dimenze volnočasových aktivit rodičů (v době, kdy bylo potomkovi 14 let), kterou pak potomek v dospělosti sám praktikuje. Jednodušeji řečeno: jedinec má v dospělosti předpoklad pro provozování těch volnočasových aktivit, kterým se věnovali jeho rodiče v době, kdy dospíval, a to i při kontrole vlivu socioekonomických faktorů. Výsledky analýz naznačují, že především u dimenze vysokokulturní a domácí/pasivní bychom mohli hovořit o částečném vlivu

nápodoby toho, co dělali rodiče, a také o dlouhodobých efektech tohoto socializačního faktoru. Jakmile do analýzy vstoupí faktory volnočasových aktivit rodičů, vysvětlovací schopnost obou těchto modelů vzroste zhruba dvakrát více. Aktivně-společenská dimenze trávení volného času pak není tolik ovlivněna socializačními efekty, jako spíše efekty charakteristik vztahujících se k dospělému životu potomka, jako je pohlaví a rodinná situace. Přesto i zde se efekt nápodoby do určité míry projevil v podobě desetiprocentního nárůstu podílu vysvětlené variance u modelu s aktivně-společenskou dimenzí rodičů. Na závěr je však důležité připomenout, že mezigenerační reprodukce není jediným mechanismem utváření životního stylu, což také naznačuje nepříliš vysoký podíl vysvětlené variance u všech třech sledovaných dimenzí (v průměru činí podíl vysvětlovací schopnosti všech faktorů zahrnutých do analýzy necelých 30%). Z větší části je tedy tento proces zprostředkován jinými faktory, kterými může být jak osobnost jedince, vliv prostředí, možnosti volby nebo různých zděděných předpokladů.

3.7 Komparace procesů utváření životního stylu v 70. a 90. letech 20. století

V předchozí analýze datového souboru z roku 2008 jsem ukázala, že pro kulturní reprodukci a reprodukci životního stylu obecně (vyjádřeného tím, jaké aktivity si člověk vybírá pro vyplnění volného času, kterým disponuje), je důležitým faktorem, majícím vliv na to, jaký životní styl jedinec v dospělosti sleduje, to, co dělali jeho rodiče ve svém volném čase v době jeho dospívání. Sociální a ekonomický kapitál jedince i rodiny původu má samozřejmě na výběru volnočasových činností také svůj nezanedbatelný podíl – nemusí však mít vliv určující. V následující kapitole práce se zaměřím na její stěžejní část, tedy komparaci procesů utváření životního stylu v rámci dvou odlišných generací.

Tyto dvě mnou zkoumané generace potomků a jejich rodičů odlišuje ze socio-historického hlediska zásadní změna kontextu jejich působení v rámci české společnosti, a tou je revoluce v roce 1989, pád komunistického režimu v Československu a následné hospodářské a společenské změny, které provázely přechod ke kapitalismu. Těmto událostem jsem se v obecném měřítku věnovala v kapitole 2.2, nyní však svou pozornost zaměřím na základní jednotky sociologické analýzy, kterými jsou rodina a jedinec.

3.7.1 Socio-historický kontext zkoumaných věkových skupin.

Cílem následující analýzy je identifikace rozdílů ve vztazích působících při mezigenerační reprodukci životního stylu v rámci dvou zkoumaných generací potomků a jejich rodičů. Tedy určit, zda mají změny ve struktuře společnosti během zkoumaného období, které je vymezeno jako 70. a 90. léta 20. století, vliv na kulturní socializaci a její dopady na životní styl potomka, zasadit tyto případné odlišnosti do dobového sociálního kontextu a pokusit se určit jejich příčiny. Pro uvědomění si širší významu a dopadu probíhajících společenských změn ve sledovaném období na jedince a rodinu bych nyní ráda přiblížila jednotlivé věkové kohorty těch, kteří jsou v mé analýze zahrnuti.

První zkoumanou kategorií je generace lidí, kteří prožili dospívání ještě za doby minulého režimu. Jedná se o lidi narozené mezi lety 1958 – 1964, tedy zčásti ještě v době poválečného baby boomu. Období svého dospívání prožívali zhruba v letech 1972 až 1979 (konkrétně jde o dobu, kdy jim bylo kolem čtrnácti let – právě na toto období jsou v obou výzkumech směřovány otázky týkající se volnočasových aktivit provozovaných jejich rodiči). Socializace potomka, získání vzdělání a také část procesu utváření jeho sítě vztahů tedy proběhly ještě za minulého režimu. Díky tomu, že výzkum proběhl v roce 1993, tudíž jsou preference způsobů trávení volného času respondentů měřeny jako činnosti, jež jsou prováděny ve velké míře na základě svobodné volby jedince, je možné lépe porovnat efekty socializace, odehrávající se za socialismu v období normalizace na již svobodnou participaci na volnočasových aktivitách. Možnosti rodičů, co se týče identifikace s nějakým životním stylem a výběru volnočasových aktivit, které jej reflektují, byly v době jejich měření (tedy v době, kdy bylo potomkovi 14 let), omezené oficiální státní ideologií. Navíc šlo o specifickou generaci, která zažila světovou válku. Také možnosti dosahování vzdělání a získání vyššího socioekonomického statusu byly omezené. V této atmosféře také vychovávali své dítě: bylo jednak méně možností jejich vlastního vyžití v době mimo práci, jednak také užší škála aktivit, které mohli dělat společně s dítětem (kdy jedním z nejvíce omezujících faktorů byla nemožnost cestovat a poznávat tak alternativní způsoby života), a v neposlední řadě bylo také omezeno množství a rozsah informací, které se dítě dozvíдалo ve škole. Potomek vychovávaný v takto rigidním socialistickém systému pak během dospělosti zažil kapitalistický převrat, díky kterému se mu otevřely dosud nepoznané možnosti, jak naložit se svým časem.

Druhou zkoumanou generací jsou lidé, kteří se narodili v letech 1974 až 1978 a dospívali mezi lety 1989 a 1993, tedy v období pádu komunistického režimu a společenských

a ekonomických změn, které po jeho pádu bezprostředně následovaly (respektive eskalovaly – společenská změna vedoucí k otevřenému projevení nesouhlasu s totalitní vládou a jejímu odmítnutí začala probíhat již v období před Sametovou revolucí, viz kapitola 2.2). Jde o generaci lidí, jejichž rodiče žili po většinu svého života v socialistické společnosti, která ale období intenzivního formování své osobnosti trávila již ve svobodné individualistické atmosféře. Měli také možnost cestovat, svobodně rozvíjet svůj názor a vkus a nebyť diskriminováni politickou ideologií při výběru vzdělání. V době jejich dospívání už byly tyto možnosti otevřené také jejich rodičům (snad kromě zmíněné volby vzdělání). V devadesátých letech pak dochází k rozvoji informačních technologií a postupnému zavádění internetu na úroveň domácností, což opět obohatilo možnosti trávení volného času. Vliv rodinného zázemí na volný čas potomka tak budu u každého datového souboru zkoumat na základě toho, že socializace sledovaných generačních kohort probíhala za odlišných společensko-hospodářských okolností, avšak volnočasové zaměření potomků v době výzkumů bylo v obou případech zasazeno již do kontextu „otevřené společnosti“. Změní se spolu se sociálním a kulturním kontextem také mechanismy mezigenerační reprodukce životního stylu?

3.7.2 Standardizace dat ke komparaci v čase

Předmětem samotné komparace jsou opět regresní modely, tentokrát jak za data Distinkce a hodnoty 2008, tak také za datový soubor SSVE z roku 1993. Protože tyto dva datové soubory nebyly pořízeny v rámci jednoho panelového výzkumu, bylo třeba je přizpůsobit tak, aby bylo možné jednotlivé výsledky porovnat. Příprava obou datových souborů ke komparaci se tak neobešla bez nutných kompromisů, které si vyžádala právě poměrně velká rozdílnost způsobu jejich pořízení. Prvním krokem přípravy datových souborů na možnost komparace bylo vytvoření filtru věkové skupiny u dat SSVE 1993. Protože výzkum Distinkce a hodnoty byl proveden pouze s lidmi ve věku 30 – 34 let, bylo třeba omezit také věkovou skupinu u druhého datového souboru. I přes velké množství celkového počtu respondentů výzkumu SSVE 1993 ($N = 4\,737$) však bylo nutné porovnávanou věkovou skupinu o něco rozšířit z důvodu dostatečného množství sledovaných případů. Rozhodla jsem se tedy pro rozšíření porovnávané věkové skupiny o kategorie 29 a 35 let, tedy o jeden rok z každé „strany“ rozsahu z roku 2008²⁵. Věková skupina tak sice v rámci obou datových

²⁵ Při vyfiltrování stejné věkové kategorie jako u souboru Distinkce a hodnoty, tedy 30 – 34 letých, byl celkový počet respondentů souboru SSVE 1993 v rámci této kategorie příliš malý ($N < 500$).

souborů přesně neodpovídá, navýšení vzorku o 29 a 35-leté by však z hlediska vlivu životního cyklu na pozorované činnosti nemělo hrát významnou roli. Výsledný počet případů, se kterým v analýze pracuji, je $N = 654$.

Asi největším úskalím v analýze mnou zvolené problematiky reprodukce životního stylu je velmi úzká škála otázek v datovém souboru SSVE 1993 na volnočasové aktivity rodičů respondenta v době, kdy dospíval. Na rozdíl od dat z roku 2008 se tato škála nezaměřuje na podobný typ aktivit, jaké obsahuje otázka na volný čas respondenta, ale je značně omezena výčtem pouze těch činností, které spadají do vysoké kultury. Konkrétně se jedná o návštěvnost muzeí, výstav a divadel, poslech klasické hudby, čtení krásné literatury a návštěvu knihoven. Z tohoto důvodu je také omezena možnost porovnání působení ostatních dimenzí volnočasových aktivit rodičů na aktivity potomka, jaké jsem učinila u datového souboru Distinkce a hodnoty 2008. Komparace se tedy bude týkat především vlivu vysokokulturní dimenze volného času rodičů na životní styl potomka v dospělosti.

Aby se jednotlivé dimenze volnočasových aktivit daly vůbec porovnat, bylo třeba sjednotit obsah otázek a jejich výčet tak, aby byly v obou datových souborech totožné. Co se týče vysokokulturních aktivit rodičů v době respondentova dospívání, bylo třeba z obou dat vyčlenit pouze shodné činnosti, kterými jsou: četba knih a návštěva divadel, koncertů, muzeí a výstav. Protože v datech Distinkce a hodnoty byla návštěva divadel, koncertů a výstav součástí jedné otázky, bylo třeba spojit tyto činnosti také v souboru SSVE 1993, kde tvořily otázky dvě. Vznikla tak jednotná proměnná, která spolu s četbou knih tvoří vysokokulturní dimenzi volnočasových aktivit rodičů. Pro otázky cílené na volnočasové činnosti potomka bylo třeba aplikovat stejný postup. Na jeho základě vyvstaly po uplatnění PCA dvě latentní dimenze volnočasových aktivit: vysokokulturní a aktivně společenská. Vysokokulturní dimenze zahrnuje shodně pro oba datové soubory následující aktivity: četbu knih, studium a návštěvu divadel, koncertů a výstav. Aktivně-společenská dimenze pak sestává z návštěvy kaváren, restaurací, diskoték a tanečních zábav a setkávání se s přáteli. Původní výčet volnočasových činností v obou souborech je tímto značně omezen, bez tohoto opatření by však smysluplná komparace nebyla možná. Dalším nedostatkem dat SSVE 1993 je chybějící škála otázek na účast na mimoškolních aktivitách potomka, jako jsou různé kroužky, a také výčet aktivit, které provozovali rodiče přímo s dítětem. Model rodinného zázemí se tak bohužel omezí pouze na to, zda potomek vyrůstal v úplné či neúplné rodině – a zda má nepřítomnost jednoho z rodičů vliv na proces přenosu způsobů trávení volného času.

Poslední překážkou bylo vytvoření porovnatelné dimenze domácích volnočasových aktivit. V datovém souboru Distinkce a hodnoty 2008 je tato dimenze poměrně hojně

zastoupena, zatímco u dat z výzkumu SSVE 1993 ji tvoří pouze činnosti jako výkon náročné fyzické práce na zahradě a věnování se rukodělným koníčkům. Tyto činnosti nekorespondují s výčtem aktivit u druhého datového souboru, tudíž jakákoli komparace je v tomto případě nemožná. Rozhodla jsem se tedy pro vytvoření alternativní dimenze, obsahující faktor sledování televize. Tento faktor jsem musela nejdříve sjednotit tak, aby byl komparovatelný. V datech z výzkumu Distinkce a hodnoty 2008 je sledování televize součástí škály otázek týkajících se volnočasových aktivit respondenta, zatímco v datovém souboru SSVE 1993 je intenzita sledování televize uvedena v samostatné otázce. Z tohoto důvodu je také metrika proměnné sledování televize v obou datových souborech odlišná. Pro možnost sledování vlivu různých faktorů na tuto aktivitu, reprezentující domácí/pasivní dimenzi způsobu trávení volného času, bylo třeba škály odpovědí u této položky sjednotit. V datovém souboru pro rok 1993 byla položena otevřená otázka týkající se počtu hodin denního sledování televize, v datovém souboru z roku 2008 však byla uvedena stejná škála odpovědí jako u ostatních volnočasových aktivit.²⁶ Proměnnou sledování televize jsem u obou datových souborů standardizovala na hodnoty 0, 1, 2 a 3, vyjadřující počet hodin sledování televize na denní úrovni. Takový způsob vytvoření proměnné sice neodpovídá povaze ostatních dimenzí, vyjadřujících určitou latentní strukturu zahrnutých volnočasových aktivit, přesto je však možné alternativní model reprezentující aktivity v domácnosti za pomoci tohoto faktoru vytvořit, abychom se o tento významný prvek trávení volného času neochudili.

Samotná komparace je možná především díky tomu, že do regresních modelů vstupují s faktorovými skóry pro jednotlivé volnočasové dimenze. Díky tomu se smažou rozdíly mezi škálami odpovědí na otázky z baterie volnočasových aktivit (faktorová skóre jsou standardizovaná na index z-skóre, který v podstatě vyjadřuje podprůměrnou, průměrnou a nadprůměrnou intenzitu vykonávání jednotlivých činností²⁷). Do zkoumání vztahů vyskytujících se při přenosu aspektů životního stylu, jako jsou volnočasové aktivity, vstupují s následujícími předpoklady (hypotézami):

H4: V závislosti na souvisejících sociokulturních změnách nebude reprodukce životního stylu probíhat v obou zkoumaných obdobích stejně.

H5: Přejít od destratifikační politiky ke svobodné demokracii zaměřené na volný trh se projeví ve větší míře vlivu socioekonomického statusu rodičů.

²⁶ Tedy „vůbec ne“, „méně než dvakrát za rok“, „jedenkrát za měsíc“, „více než dvakrát za měsíc“, „jedenkrát týdně“, „více než dvakrát týdně“, „méně než dvě hodiny denně“ a „více než dvě hodiny denně“.

²⁷ Daň za takovéto indexové rozložení je „ztráta“ škály původní proměnné, což znesnadňuje interpretaci metrických ukazatelů v regresi, jako je nestandardizovaný koeficient Beta. Pro možnost spolehlivého porovnání jednotlivých ukazatelů mezi oběma datovými soubory je však takové opatření vhodné.

V rámci komparační regresní analýzy jsem v zásadě vybuodovala stejné čtyři modely, které jsem použila u samostatné analýzy dat z výzkumu Distinkce a hodnoty 2008. Pro připomenutí se jedná o model socioekonomického rodinného zázemí, model volnočasové participace rodičů v době dospívání potomka, model volnočasového rodinného zázemí a model socioekonomických charakteristik potomka. Model volnočasového rodinného zázemí jsem pak kvůli standardizaci proměnných byla nucena omezit pouze na model vysokokulturní dimenze rodičů. Z modelu kulturního zázemí rodiny jsem ze stejného důvodu musela vyřadit faktory aktivit s rodiči a kroužků. Model se tak omezil na faktor rodinné situace v době dětství potomka, vyjádřený tím, zda vyrůstal s oběma, či jen s jedním z rodičů.

3.7.3 Vysokokulturní dimenze volného času: 70. a 90. léta

Jako první se budu soustředit na proměny reprodukce vysokokulturního životního stylu a s ním souvisejících volnočasových aktivit. Interpretované hodnoty ukazuje následující tabulka:

Tabulka 6: Srovnání vlivů jednotlivých faktorů na vysokokulturní dimenzi potomka, 70. a 90. léta 20. století

rok	1993		2008		1993		2008		1993		2008		1993		2008	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Model	1				2				3				4			
Vzdělání rodiče: bez maturity	-,142	,006	-,158	,001	-,077	,106	-,062	,150	-,080	,095	-,061	,157	,022	,616	-,019	,644
ISEI rodiny původu	,200	,000	,147	,001	,057	,245	,036	,411	,049	,323	,033	,452	-,025	,577	-,022	,597
vesnice	-,110	,010	-,081	,020	-,063	,110	-,073	,022	-,064	,106	-,073	,022	,006	,879	-,055	,073
muž	-,132	,002	-,210	,000	-,138	,000	-,188	,000	-,138	,000	-,189	,000	-,116	,001	-,169	,000
"vysoká kultura" rodiče					,417	,000	,405	,000	,415	,000	,411	,000	,344	,000	,361	,000
Přítomen jen jeden z rodičů									-,043	,269	,048	,135	-,003	,923	,049	,109
vzdělání resp. bez maturity													-,206	,000	-,062	,120
ISEI respondent													,296	,000	,227	,000
Má dítě													-,044	,197	-,095	,002
Adjusted R2	0,13		0,13		0,26		0,26		0,26		0,26		0,41		0,33	
Sig. F Change	,000		,000		,000		,000		,269		,135		,000		,000	

Data SSVE 1993: valid N (listwise) = 518, Distinkce a hodnoty 2008: valid N (listwise) = 757

V obou sledovaných letech se jako nejvýraznější faktor, ovlivňující vysokokulturní participaci potomka v dospělosti, projevil stejný způsob trávení volného času jeho rodiči v době jeho dětství. Míra vlivu socioekonomických charakteristik rodiny původu se pak v rámci obou generačních skupin ukáže jako statisticky nevýznamná (jak u vzdělání, tak u ISEI rodičů), jakmile do analýzy vstoupí právě faktor jejich vysokokulturní volnočasové participace. To vede k závěru, že i přes společenské změny, které vymezují kontext první a druhé generační skupiny, probíhá přenos životního stylu skrze životní styl rodičů (od kterého však nelze vliv jejich socioekonomického statusu odpoutat), v tomto případě měřený jako participace na vysokokulturních aktivitách. Mohu tak vyvrátit hypotézu H5 o posílení vlivu socioekonomických charakteristik rodiny původu společenskými změnami, které se v českém kontextu odehrály mezi 70. a 90. lety 20. století (navíc vliv socioekonomického postavení rodiny původu v rámci prvního modelu oslabil). Pokles podílu vysvětlené variance o 8 % ve čtvrtém modelu mezi dvěma zkoumanými lety by mohl napovídat o postupujícím procesu rozvolněnosti mezi kulturním habitem a sociálním statutem. Nižší podíl vysvětlené variance v roce 2008 naznačuje menší schopnost nezávislých faktorů, zahrnutých do analýzy, vysvětlit

rozdíly v diferenciaci vysokokulturní participace potomka. Znamená to, že vysoká kultura je oproti roku 1993 méně jasně vymezená po stránce „typu“ lidí, kteří na ní participují – jinými slovy, v roce 2008 se lidé, provozující vysokokulturní aktivity, více „rozptýlili“ a participují také na jiných typech volnočasových činností. Této tezi nahrává také oslabení vlivu socioekonomických charakteristik potomka mezi lety 1993 a 2008, a zánik vlivu jeho vzdělání, kdy v roce 1993 mělo nízké vzdělání na participaci na vysokokulturních aktivitách poměrně silný negativní efekt, zatímco v roce 2008 zmizel efekt vzdělání úplně. V kontextu vlivu vysokokulturních volnočasových aktivit rodičů respondenta je pak trend mezi lety 1993 a 2008 takový, že vliv aktivit rodičů slabě posílil při oslabení vlivu socioekonomických charakteristik potomka.

To, že respondent v době výzkumu vychovával potomka, se prokázalo jako statisticky významné pouze v roce 2008, kdy má přítomnost dítěte v rodině negativní vliv na frekvenci provozování vysokokulturních aktivit. Model rodinného zázemí potomka se ani v jednom ze sledovaných let neprokázal jako mající na jeho vysokokulturní participaci vliv. To, zda potomek vyrůstá s oběma, nebo pouze s jedním z rodičů, tedy nijak neovlivňuje proces mezigenerační reprodukce životního stylu. Z hlediska genderu je tendence podílení se na vysokokulturně zaměřených volnočasových aktivitách spíše ženskou záležitostí.

Socioekonomický status potomka se v obou případech ukázal jako mající poměrně silný vliv na jím provozované kulturně náročné volnočasové činnosti (což dokazuje i největší podíl vysvětlené variance tohoto modelu), v porovnání s vlivem vysokokulturních aktivit rodičů je však o poznání slabší²⁸. Kulturní socializace tedy, nehledě na politickou a hospodářskou transformaci společnosti, působí na utváření životního stylu formou jeho mezigenerační reprodukce. Z důvodu nižší vysvětlené variance modelu 90. let však můžu uvažovat o změně okolností, za jakých mezigenerační reprodukce životního stylu probíhala, a které měly dopad na její slabší podíl při vysvětlení diferenciaci v rámci vysokokulturní dimenze. Částečně tedy mohu potvrdit platnost hypotézy H4 která říká, že mechanismus mezigenerační reprodukce životního stylu nebude probíhat stejně.

²⁸ V roce 1993 měly na vysokokulturní volnočasové činnosti respondenta stejně zaměřené aktivity rodičů 1,17 krát větší vliv než jeho socioekonomický status, v roce 2008 pak 1,5 krát.

3.7.4 Aktivně-společenská dimenze volného času: 70. a 90. léta

U dimenze aktivně-společenského trávení volného času potomkem je komparace značně omezena kvůli velmi nízkému procentu vysvětlené variance jednotlivých regresních modelů.²⁹ Velmi nízké procento vysvětlené variance v regresní analýze značí úzké spektrum faktorů, které by mohly participaci na aktivně-společenských činnostech vysvětlovat. Jako největší nedostatek v tomto případě vidím nepřítomnost faktoru stejně zaměřených volnočasových aktivit rodičů, které měly na potomka vliv v době jeho dětství a také nepřítomnost faktoru přímé socializace, měřené skrze aktivity, které provozovali rodiče spolu s dítětem. Tato skutečnost ztěžuje interpretaci výsledků. Hypotézu čtvrtou i pátou tak v souvislosti s aktivně-společenskou dimenzí volnočasových aktivit zamítám.

Tabulka 7: Srovnání vlivů jednotlivých faktorů na aktivně-společenskou dimenzi potomka, 70. a 90. léta 20. století

rok	1993		2008		1993		2008		1993		2008		1993		2008	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Model	1				2				3				4			
Vzdělání rodiče: bez maturity	,038	,491	-,088	,068	,057	,302	-,088	,073	,052	,345	-,088	,074	,050	,375	-,098	,044
ISEI rodiny původu	,078	,155	-,068	,160	,036	,530	-,067	,176	,021	,716	-,068	,169	,019	,744	-,079	,107
vesnice	-,091	,047	-,048	,186	-,077	,092	-,048	,186	-,078	,086	-,048	,186	-,088	,058	-,037	,300
muž	,055	,210	,182	,000	,054	,223	,182	,000	,054	,218	,181	,000	,039	,383	,130	,000
"vysoká kultura" rodiče					,123	,015	-,002	,959	,119	,018	,000	1,00	,113	,026	,020	,627
Přítomen jen jeden z rodičů									-,079	,075	,018	,623	-,084	,061	,007	,835
vzdělání resp. bez maturity													-,030	,600	,110	,018
ISEI respondent													-,042	,462	,030	,532
Má dítě													-,123	,006	-,203	,000
Adjusted R2		0,01		0,03		0,02		0,03		0,02		0,03		0,03		0,08
Sig. F Change		,069		,000		,015		,959		,075		,623		,041		,000

Data SSVE 1993: valid N (listwise) = 518, Distinkce a hodnoty 2008: valid N (listwise) = 757

²⁹ Nejvyšší podíl vysvětlené variance u modelu s volnočasovými aktivitami rodičů činí v roce 1993 2%, pro rok 2008 je pak nejrelevantnější model se stratifikačními charakteristikami respondenta, který vysvětluje 4% varianci vlivu na závislou proměnnou.

Z hlediska dvou různých generací, zažívajících proces reprodukce životního stylu v kontextu dvou historických období, které od sebe dělí společenská a hospodářská transformace systému, je v obou zkoumaných letech nejlépe porovnatelným model čtvrtý, tedy model se socioekonomickými charakteristikami potomka. Charakteristiky socioekonomického rodinného zázemí se projevíly pouze u generace, prožívající dětství v 90. letech, a to v podobě slabého pozitivního vlivu vyššího vzdělání rodičů (zakončeného minimálně maturitou). Vyšší vzdělání samotného potomka však v roce 2008 pozitivní vliv má. Příčinou by mohla být proměna struktury participantů v této dimenzi volnočasových aktivit: v roce 1993 se vliv vzdělání na diferenciaci v chození do restaurací, kaváren a na diskotéky neprojevil, zato o 15 let později ano, kdy byla tato aktivita typičtější pro lidi s nižším vzděláním. Vliv vzdělání na návštěvu přátel se pak v obou letech ukázal jako nevýznamný.

Velmi nízké procento vysvětlené variance u čtvrtého modelu v roce 1993 znemožňuje věcnou interpretaci těchto výsledků v roce 2008 se potom v rámci aktivně-společenské dimenze trávení volného času projevují spíše charakteristiky potomka, vztahující se k jeho dospělému životu. Vliv mužské převahy účasti na těchto aktivitách po vstupu ostatních faktorů do analýzy mírně poklesl, avšak jeho intenzita je v porovnání s faktory vzdělání rodičů i respondenta nejvyšší. Přítomnost dítěte v rodině v době výzkumu se na rozdíl od předchozí zkoumané volnočasové dimenze ukázala jako statisticky významná v obou letech, a v obou letech má na trávení volného času ve společnosti negativní vliv. Z důvodu nejasných výsledků modelu pak nemohu potvrdit čtvrtou ani pátou hypotézu.

3.7.5 Sledování televize: 70. a 90. léta

Protože standardizace dat neumožnila do komparační analýzy zahrnout domácí/pasivní volnočasovou sféru, do analýzy jsem použila alternativní dimenzi sledování televize. Jelikož mělo sledování televize v dimenzi domácích a pasivních aktivit v roce 2008 nejvyšší faktorovou zátěž, předpokládám možnost zastoupení této dimenze právě faktorem sledování televize.

Tabulka 8: Srovnání vlivů jednotlivých faktorů na sledování televize potomkem, 70. a 90. léta 20. století

rok	1993		2008		1993		2008		1993		2008		1993		2008	
	Stand Coeff.	Sig.	Stand Coeff.	Sig.	Stand Coeff.	Sig.	Stand Coeff.	Sig.	Stand Coeff.	Sig.	Stand Coeff.	Sig.	Stand Coeff.	Sig.	Stand Coeff.	Sig.
	Beta		Beta		Beta		Beta		Beta		Beta		Beta		Beta	
Model	1				2				3				4			
Vzdělání rodiče: bez maturity	,134	,015	,005	,911	,134	,015	-,006	,897	,137	,013	-,008	,868	,102	,069	-,025	,608
ISEI rodiny původu	-,011	,843	-,092	,058	-,012	,839	-,077	,119	,000	,998	-,075	,130	,035	,543	-,057	,252
vesnice	,027	,551	,067	,068	,027	,550	,066	,072	,028	,534	,065	,075	-,003	,942	,059	,104
muž	,066	,134	-,067	,066	,066	,134	-,070	,056	,065	,139	-,068	,060	,060	,174	-,071	,057
"vysoká kultura" rodiče					,002	,962	-,050	,224	,005	,924	-,057	,172	,035	,490	-,041	,327
Přítomen jen jeden z rodičů									,062	,162	-,055	,129	,044	,323	-,055	,132
vzdělání resp. bez maturity													,030	,590	,061	,202
ISEI respondent													-,179	,002	-,040	,414
Má dítě													,015	,733	,073	,049
Adjusted R2	0,02		0,01		0,02		0,01		0,02		0,02		0,04		0,02	
Sig. F Change	,008		,007		,962		,224		,162		,129		,001		,030	

Data SSVE 1993: valid N (listwise) = 518, Distinkce a hodnoty 2008: valid N (listwise) = 757

Nejprve je třeba opět upozornit na velmi nízkou vysvětlovací schopnost všech modelů, která je způsobena jednak nepřítomností odpovídající dimenze volnočasových aktivit rodičů, jednak velmi homogenní, nestrukturovanou skupinou televizních diváků.

V roce 1993 můžeme sledovat slabý vliv socioekonomických charakteristik rodiny původu v rámci prvního modelu, konkrétně pozitivní vliv faktoru nižšího vzdělání rodičů, který se však v ostatních modelech stává statisticky nevýznamným. V rámci modelu čtvrtého se projevil také negativní vliv socioekonomického statusu potomka. Čím nižší tento status byl, tím spíše se ve volných chvílích věnoval sledování televize. V roce 2008 se potom projeví spíše faktory spojené s dospělým věkem potomka, konkrétně vliv pohlaví – ženy byly v tomto roce náruživějšími divačkami. S tím by mohl souviset také pozitivní vliv přítomnosti dítěte v rodině respondenta: vyšší sledovanost se nejspíše projevuje u matek na mateřské dovolené, uvážíme-li, že zkoumaná věková kategorie se pohybuje mezi 30 a 34 lety. V souvislosti s těmito výsledky bychom mohli uvažovat o slábnoucím vlivu socioekonomického statusu jak potomka, tak rodičů na sledování televize mezi lety 1993 a 2008. Z důvodu téměř nulové vysvětlovací schopnosti všech modelů však musím hypotézu čtvrtou i pátou zamítnout.

Nízké podíly vysvětlené variance v obou letech značí, že zahrnuté ukazatele nemají dostatečnou schopnost vysvětlit rozdíly projevující se v rámci závislé proměnné, kterou je sledování televize. Stručně řečeno, na televizi se dívá téměř každý, z tohoto důvodu nelze v takto nediferencované skupině vymezit nějaké konkrétní předpoklady, které ke sledování televize vedou.

4 SHRNU TÍ A ZÁVĚRY

Rozrůzněnost životních stylů vzniká na základě mnoha podmínek a předpokladů: životní fáze, genderu, možností voleb determinovaných namnoze kontextem norem sociálního okolí, ekonomického kapitálu i zděděných předpokladů (habitu), tj. sociální třídy. Některé z těchto faktorů v čase a prostou posilují svůj vliv, jiné naopak oslabují. Životní styl je totiž utvářen v konkrétním historickém kontextu, na jehož pozadí je určována nabídka příležitostí a vytvářen soubor aktuálních norem. Cílem této práce byla identifikace alespoň části z těchto faktorů, které se podílejí na diferenciaci a utváření životního stylu, zejména pak těch mechanismů, které souvisí s jeho mezigenerační reprodukcí. Zvláštní pozornost byla při tom věnována proměně tohoto procesu v kontextu dvou zčásti odlišných kulturně-historických období konce reálného socialismu a počátku svobodné kapitalistické společnosti.

Tyto cíle jsem sledovala za pomoci sekundární analýzy dat a to ve věkové kohortě třicetiletých (30-35 let). Vymezením takto úzké věkové skupiny je eliminován vliv věku, resp. životní fáze na proces utváření životního stylu. Data pocházejí z reprezentativních dotazníkových šetření Sociální stratifikace ve východní Evropě z roku 1993 a Distinkce a hodnoty z roku 2008. V prvním případě období dospívání dotázaných probíhalo v 70. letech minulého století, v druhém případě na začátku 90. let.

Životní styl jsem operacionalizovala jako různé způsoby trávení volného času. Samozřejmě, že výběr volnočasových aktivit není jedinou charakteristikou toho, jaký životní styl jedinec zastává, jedná se však o jeden z důležitých a poměrně distinktivních aspektů. Strukturu volnočasových aktivit, korespondující s různými druhy životního stylu, jsem se snažila zachytit pomocí čtyř dimenzí: vysokokulturní (chození do divadla, na výstavy a na koncerty, četba, studium), aktivně-společenské (návštěva kaváren, restaurací a tanečních akcí,

setkávání se s přáteli) a domácí/pasivní (péče o domácnost a zahradu, pasivní odpočinek) a sledování televize.

Při identifikaci faktorů ovlivňujících utváření životního stylu jsem se zaměřila především na mechanismy mezigenerační reprodukce. Rodina je výchozím bodem procesu začleňování se do společnosti, má významný vliv na utváření hodnot, zájmů a postojů, které bude jedinec zastávat v dospělosti. K rodinnému prostředí se tedy vážou některé mechanismy, pomocí kterých rodiče (vědomě i nevědomě) více či méně ovlivňují budoucí životní styl svých potomků. Rodinné vlivy lze v té nejobecnější rovině vymezit jako sociálně-psychologické a ekonomické (stejně vlivy však lze pozorovat také v perspektivě osobnostních rysů a ekonomického kapitálu potomka, nejedná se tedy pouze o rodinné prostředí, ve kterém tyto faktory figurují). Sociálně-psychologické faktory se vztahují k primární socializaci, v níž rodiče uplatňují svůj vliv jak přímo, skrze cílené vedení dítěte k nějakým aktivitám, zájmům a hodnotám, tak také nepřímo prostřednictvím „nápodoby“, kdy dítě vnímá a osvojuje si nevědomky to, co rodiče dělají. Ekonomické faktory se vztahují k materiálním podmínkám života a jsou podmíněny ekonomickým kapitálem rodiny, který umožňuje participaci na některých náročnějších volnočasových aktivitách jak rodičů, tak i u dětí. Cílem analýzy bylo odlišit vliv rodiny původu, a to z hlediska sociálně-psychologického i ekonomického, od efektu některých charakteristik v dospělosti. Jsem si však vědoma toho, že tyto vlivy od sebe nelze jednoznačně oddělit, tedy alespoň ne v průřezovém typu dat, se kterými jsem pracovala (kupříkladu vzdělání je do značné míry determinováno kulturním kapitálem, tedy mj. právě volnočasovými aktivitami rodičů).

V analýze jsem použila lineární regresní modely pro každou z dimenzí způsobu trávení volného času, v nichž byly testovány hypotézy s využitím tzv. zahrnutých modelů. Pomocí sledování podílů vysvětlené variance jednotlivých modelů a vlivů faktorů v nich zahrnutých jsem se snažila najít odpověď na následující otázky: Participují-li rodiče na určitých typech vysoké či masové/nízké kultury, reprezentovaných volnočasovými aktivitami, přejímají jejich zájmy také jejich děti; jinými slovy, uplatňují děti v dospělosti podobný životní styl jako jejich rodiče? Mění se mechanismy mezigenerační reprodukce životního stylu v závislosti na kulturní a sociální změně?

V dimenzi vysokokulturních volnočasových aktivit a domácího/pasivního způsobu trávení volného času se výrazně projevil vliv stejně zaměřených rodičovských volnočasových aktivit v době dětství potomka, které jsou obsaženy v zahrnutém modelu č. 2. Přestože participaci na vysoké kultuře podmiňují také socioekonomické charakteristiky potomka, gender i biografické faktory (tedy to, zda má dítě), vztahující se k modelu č. 4, vliv kulturního

zázemí v rodině, reprezentovaný především volnočasovými aktivitami rodičů, se projevil i nad rámec těchto charakteristik. Také kulturně zaměřená interakce mezi rodiči a potomkem, a jeho participace na vzdělávacích (jazykových, počítačových a technických) kroužcích během docházky na základní školu, jež byly součástí modelu č. 3, zvyšuje účast na vysoké kultuře v dospělosti. Vliv interakce s rodiči (aktivity s nimi) a jejich vlastní volnočasové aktivity nelze zcela oddělit, kombinace efektu obou však obecně značí významný vliv rodinného kulturního zázemí. Na trávení volného času doma, tedy domácí práce, sledování televize nebo pasivní odpočinek, mají předchozí stejně zaměřené aktivity rodičů vliv ještě výraznější. Protože se u této dimenze neprojevily efekty socioekonomických charakteristik jak rodičů v zahrnutém modelu č. 1, tak ani potomka ve čtvrtém modelu, můžeme určující míru vlivu přisuzovat kulturnímu zázemí rodiny.

Charakteristiky vztahující se k dospělosti (tj. ty které můžeme označit z části jako emancipované od rodiny původu³⁰) se silněji projevily pouze u dimenze aktivně-společenského způsobu trávení volného času. Více nežli v jiných dimenzích má na tyto aktivity vliv gender (to je však způsobeno tím, že tato dimenze zahrnuje typicky mužskou aktivitu „chození na pivo“), a také to, má-li člověk vlastního potomka. Aktivně-společenská dimenze trávení volného času je tak typická zejména pro mladé bezdětné muže. Nejedná se tedy zřejmě o sféru trávení volného času, která by byla silněji ovlivněna efektem nápodoby stejně zaměřených volnočasových aktivit rodičů, ale takovou, na kterou mají vliv spíše okolnosti životních podmínek, nezávislých na působení rodiny původu. Přesto však vliv možného mechanismu nápodoby aktivit rodičů spolu s vlivem interakce z tohoto vztahu zcela nevymizel, jen je oslaben jinými okolnostmi vztahujícími se k dospělosti.

Je však důležité připomenout, že mechanismy utváření životního stylu od raného dětství až po dospělost nejsou podmíněny pouze rodinným zázemím. Skutečnost, že variance v hodnotách indikátorů životního stylu vysvětluje v průměru všech dimenzí přibližně necelých 30 %, ukazuje, že na to, jakým způsobem se jedince rozhodne trávit svůj volný čas, mají vliv také další, zde nedefinované faktory. S největší pravděpodobností se jedná o charakteristiky vztahující se k dospělosti (osobnost, vliv vrstevníků atd.). U všech sledovaných dimenzí však v rámci mechanismů mezigenerační reprodukce a utváření životního stylu hraje důležitou roli odpovídající aktivita rodičů, což ukazuje na působení mechanismu nápodoby. Jakmile totiž do analýzy vstoupil druhý model s indikátory

³⁰ Jde pochopitelně jen o částečnou emancipaci, neboť dosažené vzdělání je nejen závislé na vzdělání rodičů resp. jejich socioekonomickém statusu ale také, jak upozorňuje teorie kulturní reprodukce, do značné míry na kulturním kapitálu rodičů, tj. mj. i na určitých formách trávení volného času.

volnočasových aktivit rodičů, jeho vysvětlující schopnost ve všech sledovaných dimenzích vzrostla přibližně dvojnásobně. Efekt nápodoby se nejsilněji projevoval u dimenze domácích aktivit, resp. pasivních forem trávení volného času (vysvětlená variance zde po přidání stejné dimenze volnočasových aktivit rodičů vzrostla z 6 % u prvního modelu na 20 % u druhého).

Podobně tomu bylo i u dimenze vysokokulturní, kde stejný způsob trávení volného času rodičů zvýšil vysvětlovací schopnost druhého modelu jednou tolik (z 15 % na 30 %). Nadto 3 % variance vysvětluje model č. 3 s aktivitami s rodiči a návštěvou kroužků, zatímco na charakteristiky vztahujících se k dospělému životu, vyjádřené ve čtvrtém modelu, připadá pouhých 5 %. Socializační efekty ovšem nepůsobí tak silně v aktivně-spoločenské dimenzi trávení volného času, zde se uplatňují spíše charakteristiky v dospělosti. Přesto i zde se efekt nápodoby do určité míry projevil v podobě poměrně výrazného skokového nárůstu podílu vysvětlené variance u modelu s aktivně-spoločenskou dimenzí rodičů (o 10 %).

V souvislosti s výsledky mohou u vysokokulturní a domácí/pasivní sféry potvrdit svou první hypotézu o nadřazenosti faktoru kulturního zázemí rodiny socioekonomickým charakteristikám jak rodiny původu, tak v dospělosti. Tuto hypotézu lze částečně potvrdit také u dimenze aktivně-spoločenské. V ní se faktor stejně zaměřených volnočasových aktivit rodičů projevil nad rámec socioekonomických charakteristik potomka, avšak vliv socioekonomického faktoru rodičů přetrvával (byl však slabší nežli vliv toho, jakým způsobem trávili volný čas rodiče). Druhá hypotéza o podobnosti životního stylu potomka s životním stylem rodičů také u jiných, nežli vysokokulturních aktivit byla potvrzena u domácí/pasivní dimenze a částečně také u dimenze aktivně-spoločenské, kde se však výrazně projevovaly také charakteristiky potomka, spojené s jeho dospělostí.

Větší význam vlivu odpovídajících sfér volnočasových aktivit rodičů, nežli vlivu dalších socializačních faktorů, jako je provozování těchto aktivit s rodiči (interakce) či návštěva kroužků (socializace mimo rodinu), naznačující efekt nápodoby, předpokládala třetí hypotéza. Ta mohla být potvrzena u všech volnočasových dimenzí. Utváření životního stylu je tedy otázkou mezigenerační reprodukce. Určit její konkrétní podobu je ovšem v podstatě nemožné. Odehrává se jak prostřednictvím nápodoby, tak přímého vedení k určitým aktivitám. A přestože tyto dva vlivy není možné identifikovat zvlášť, lze s určitou opatrností výrazný projev faktoru způsobů trávení volného času rodiči interpretovat jako náznak efektu nápodoby. U vysokokulturní participace, reprezentované například návštěvou divadel, můžeme tento efekt chápat také jako dlouhodobé vystavení kulturnímu prostředí, vytvářející habitus potomka. Pravidelná návštěva divadel rodiči tak mohla mít vliv i dávno potom, co socializační vazby na rodinu oslabily.

V obecné rovině se mi tak podařilo potvrdit některá specifika procesu mezigenerační reprodukce životního stylu, která ve své analýze stejných dat z roku 2008 uvádí Věra Patočková, Ondřej Špaček a Jiří Šafr [Šafr et al. 2012]. Jde především o odlišný vliv socioekonomického postavení v různých sférách trávení volného času, dále také slabší vliv těch charakteristik potomka, které se vztahují k jeho dospělosti – tj. emancipaci a částečnému uvolnění vazeb s rodinou původu (například to, že potomek sám vychovává dítě, či jeho vlastní socioekonomické postavení, i když vliv rodiny původu v tomto případě nelze zcela vyloučit) – oproti rodinným socializačním efektům, především vlivu toho, jakým aktivitám se rodiče věnovali ve svém volném čase. Má práce však přináší nový prvek v dosavadním zkoumání mezigenerační reprodukce životního stylu v české společnosti v podobě zachycení dynamiky tohoto procesu, odehrávajícího se na pozadí dvou různých kulturně-historických kontextů.

Cílem druhé části analýz bylo zjistit, zda se popsané mechanismy mezigenerační reprodukce životního stylu mění v závislosti na změně společenské, hospodářské i politické situace. První generační skupinu tvořili lidé, kteří prožívali dětství v 70. letech 20. století (třicátníci ve výzkumu z roku 1993). Během tohoto období se česká společnost nacházela v područí socialistického systému, charakterizovaného destratifikační politikou, jejímž cílem bylo dovršení nivelizace třídních struktur, režimem dohledu a nesvobody a také omezenou nabídkou spotřebního zboží a služeb. Druhá generační skupina je situována do období o patnáct let později, tedy do období, ve kterém česká společnost procházela jednou z nejdůležitějších transformací druhé poloviny 20. století. Po pádu komunistického režimu v roce 1989 se léta 90. nesla v duchu velkých společenských, hospodářských a politických změn. Místo nepružného socialismu nastoupil tržní kapitalismus a svobodná demokracie – systém, který poskytoval zdánlivě neomezenou nabídku možností, co se individuálních voleb týče.

Výsledky porovnávací zjednodušený model mezigenerační reprodukce mezi dvěma sledovanými kohortami ukazují na specifčnost procesu reprodukce životního stylu. Odlišnosti jsou patrné především u vysokokulturní dimenze. U obou generací měla vysokokulturní participace rodičů (která jediná byla zahrnuta ve zjednodušeném zahnízděném modelu č. 2) na stejně zaměřenou participaci potomka velký vliv, naznačující možné uplatnění mechanismu nápodoby volnočasových aktivit. Zajímavým výsledkem je to, že míra vysvětlené variance se u prvního, druhého i třetího modelu pohybovala v naprosto stejných podílech u obou sledovaných let (tedy 13 % pro první model, 26 % pro model druhý a 26 % pro model třetí shodně v obou letech). Ve čtvrtém modelu, zahrnujícím charakteristiky

potomka v dospělosti, míra vysvětlené variance v obou letech vzrostla, avšak v roce 2008 se projevila jako výrazně slabší. Konkrétně mezi lety 1993 a 2008 poklesla o 8 % (ze 41 % na 33 %). V 90. letech (třicátníci v roce 2008) oproti letům 70. (třicátníci z roku 1993) slabě posílil socializační efekt nápodoby skrze aktivity rodičů, a zároveň poklesl vliv socioekonomických charakteristik v době dospělosti. U dospělých z počátku 90. let se v míře vysokokulturní participace projevily navíc vlivy vzdělání, avšak pokud uvažujeme souběžně vliv socioekonomického statusu, který mezi dvěma zkoumanými lety mírně oslabil, v prvním desetiletí 21. století vzdělání nehraje výraznější roli.

Porovnatelnost dimenze aktivně-spoločenského způsobu trávení volného času a sledování televize³¹ byla značně omezena především velmi nízkými vysvětlovacími schopnostmi u obou dimenzí, a to v obou sledovaných letech. Ty můžeme přičíst zčásti absenci odpovídajících volnočasových dimenzí rodičů, zčásti také vlivu jiných faktorů, které do analýzy nevstupují. Nejvyšší dosažený podíl vysvětlené variance činil u dimenze aktivní společnosti 3 % v roce 1993, ten se ale během patnácti let bezmála ztrojnásobil (na 8 %). V rámci této dimenze se pak projevují především charakteristiky vztahující se k dospělosti potomka. V roce 2008 se reprodukce životního stylu v této dimenzi částečně potvrdila, o 15 let dříve ji však prokázat nelze. Sledování televize je zakotveno v sociální struktuře ještě méně a zdá se, že dokonce postupně oslabuje, v roce 1993 dosáhl poslední model podílu 4 % a v roce 2008 pouhých 2 %. Obecně je struktura televizních diváků nediferencovaná – dívání se na televizi je natolik masovou záležitostí (v letech 1993 sledovalo televizi alespoň hodinu denně 97 % všech dotázaných třicátníků, o 15 let později tento podíl činil 86 %), že na základě dostupných faktorů nelze určit žádné diferenciační prvky, mající na tuto aktivitu vliv.

Na základě zjištěných údajů týkajících se změn v procesu utváření a přenosu vybraných způsobů trávení volného času nelze potvrdit hypotézu pátou, předpokládající posílení vlivu socioekonomického statusu rodičů na základě přechodu od destrukční politiky ke svobodné demokracii, který se odehrál v kontextu zkoumaných období. U aktivně-spoločenské sféry trávení volného času a také u sledování televize ztěžují interpretaci výsledků nízké podíly vysvětlené variance jednotlivých modelů. Potvrdit čtvrtou hypotézu, která předpokládala, že procesy mezigenerační reprodukce nebudou ve zkoumaných obdobích probíhat stejně, mohou pouze v případě vysokokulturní dimenze trávení volného času.

Výsledky komparace mechanismu mezigenerační reprodukce vysokokulturní dimenze životního stylu mezi 70. a 90. lety 20. století mne vedou k závěru, že v 90. letech tento

³¹ Sledování televize je zde alternativou k dimenzi domácí/pasivní, neboť datová omezení neumožňovala tuto dimenzi vytvořit srovnatelně pro oba datové soubory.

mechanismus přetrvává, avšak nižší vysvětlovací schopnost modelu z roku 2008, ukazující na oslabení vlivu socioekonomických charakteristik v dospělosti, značí nárůst podílu jiných vlivů, zasahujících do procesu utváření životního stylu. Od 90. let dochází k postupné individualizaci životních stylů. V nemalé míře k ní přispívá obecný nárůst podílu úplného sekundárního a terciárního vzdělání, probíhající pozvolna od poloviny 90. let. Různorodost společnosti založené na principech svobodného trhu a demokracie a především všeprostopujícího konsumerismu se projevuje v rozšiřující se síti vzorců spotřebního chování a s ním spojeného způsobu života. Vlivy spjaté s pozicí v sociální struktuře sice mohly za patnáct let kapitalismu oslabit, avšak silný vliv vysokokulturní rodičovské orientace zůstal zachován, ba dokonce mírně posiluje. Můžeme tedy pozorovat trend přetrvávajícího, možná i mírně posilujícího mechanismu mezigenerační reprodukce životního stylu.

Pestrost podmínek a předpokladů utváření životního stylu je v zásadě nekonečná, pokrýt všechny možné aspekty tohoto procesu proto není prakticky možné. Mnohotvárnost těchto mechanismů v celé jejich šíři tak nelze na základě omezených možností dostupných dat z reprezentativních šetření zachytit, což ani nebylo ambicí této práce. Přesto výsledky ukazují, že mechanismus mezigenerační reprodukce životního stylu se v české společnosti projevuje. Nejspíše dlouhodobě přetrvává a to přesto, že v 90. letech, pro které byla příznačná pluralita kulturních norem a forem, zřejmě došlo k určitému oslabení vlivu vlastního sociálního postavení v dospělosti na diferenciaci životních stylů, které můžeme chápat jako projev individualizace. Otázkou zůstává, jak se tento trend bude vyvíjet v následující generaci, která vyrůstala již podmínkách nejen rozvinutého kapitalismu, ale také nástupu nových informačních technologií, které významným způsobem poznamenávají jak způsob trávení volného času v dětství a adolescenci tak i podobu socializace.

5 SEZNAM CITOVANÝCH ZDROJŮ

Allaste, Airi-Allina (ed.). 2013. „Back in the West“: Changing Lifestyles in Transforming Societies.“ *Baltische Studien zur Erziehungs und Socialwissenschaft*, Band 25. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Arnett, Jeffrey Jensen. 1995. „Broad and Narrow Socialization: The Family in the Context of Cultural Theory.“ *Journal of Marriage and Family* 57 (3): 617 – 628.

Bandura, Albert. 1986. *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Best, Shaun. 2010. *Leisure Studies: Themes and Perspectives*. London: SAGE.

Bourdieu, Pierre. 1973. „Cultural Reproduction and Social Reproduction.“ Pp. 71 – 84 in Richard Brown (ed.). *Knowledge, Education and Social Change: Papers in the Sociology of Education*. London: Tavistock.

Bourdieu, Pierre. 2010. *Distinction. A Social Critique of The Judgement of Taste*. London: Routledge.

Bourdieu, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.

Clarke, John, Chas Critcher. 1993. *The Devil makes work*. London: Macmillan.

Dumazedier, Joffre. 1962. *Vers une civilisation du loisir?* Paris: Éditions du Seuil.

Dumazedier, Joffre. 1966. „Volný čas.“ *Sociologický časopis* 2 (3): 443 – 447.

Franc, Martin, Jiří Knapík. 2013. *Volný čas v českých zemích 1957 – 1967*. Praha: Nakladatelství Academia.

Filipcová, Blanka. 1965. „Člověk – práce – volný čas.“ *Sociologický časopis* 4: 375 – 391.

Friedlanderová, Hana, Milan Tuček a MEDIAN. 2000. *Češi na prahu nového tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Ganzeboom, Harry B. G. 1982. „Explaining Differential Participation in High-Cultural Activities – a Confrontation of Information-Processing and Status-Seeking Theories.“ Pp. 186

- 205 in Werner Raub (ed.). *Theoretical Models and Empirical Analyses. Contributions to the Explanation of Individual Action and Collective Phenomena*. Utrecht: E.S.-Publications.
- Gershuny, Jonathan. 2000. *Changing Times. Work and Leisure in Postindustrial Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Havelka, Miloš, Karel Müller. 1996. „Procesy transformace a teorie modernizace.“ *Sociologický časopis* 32 (2): 143 – 157.
- Hewston, Miles, Wolfgang Stroebe. 2006. *Sociální psychologie. Moderní učebnice sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Hrzal, Ladislav (ed.). 1978. *Socialistický způsob života*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Chaney, David. 1996. *Lifestyles*. London: Routledge.
- Jaspers, Eva, Marcel Lubbers, Jannes de Vries. 2008. „Parents, Children and the Distance between Them: Long Term Socialization Effects in the Netherlands.“ *Journal of Comparative Family Studies* 39 (1): 39 – 58.
- Kalinová, Lenka. 2012. *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969 – 1993*. Praha: Nakladatelství Academia.
- Katrňák, Tomáš, Petr Fučík. 2010. *Návrat k sociálnímu původu: Vývoj sociální stratifikace české společnosti v letech 1989 až 2009*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, Masarykova univerzita.
- Kelly, John R. 1975. „Lifestyles and Leisure Choices.“ *The Family Coordinator* 24 (2): 185 – 190.
- Kraaykamp, Gerbert, Paul Nieuwbeerta. 2000. „Parental Background and Lifestyle Differentiation in Eastern Europe: Social, Political and Cultural Intergenerational Transmission in Five Former Socialist Countries.“ *Social Science Research* (29): 92 – 122.
- Lahire, Bernard. 2005. „Distinctions culturelles et la lutte de soi contre soi: ‚Détester la part populaire de soi‘.“ *Hermès, La Revue* 42 (2): 137 – 143.
- Mohr, John, Paul DiMaggio. 1995. „The Intergenerational Transmission of Cultural Capital.“ *Social Stratification and Mobility*. (14): 167 – 199.

- Možný, Ivo. 2009. *Proč tak snadno? Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha: Sociologické nakladatelství Slon.
- Otáhal, Milan. 2012. „O vztahu společnost k normalizačnímu vedení.“ Pp. 247 – 284 in Oldřich Tůma, Tomáš Vilímek (eds.). *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i..
- Pakulski, Jan, Malcolm Waters. 1996. „The Reshaping and Dissolution of Social Class in Advanced Society.“ *Theory and Society* 25 (5): 667 – 691.
- Rojek, Chris (ed.). 2006. *A Handbook of Leisure Studies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Scott, David, Fern K. Willits. 1998. „Adolescent and Adult Leisure Patterns: A Reassessment.“ *Journal of Leisure Research* 30 (3): 319 – 330.
- Shannon, Charlene S., Susan M. Shaw. 2008. „Mothers and Daughters: Teaching and Learning about Leisure.“ *Leisure Sciences* 30: 1 – 16.
- Simpkins, Sandra D., Andrea E. Vest, Melissa Y. Delgado, Chara D. Price. 2012. „Do School Friends Participate in Similar Extracurricular Activities?: Examining the Moderating Role of Race/ethnicity and Age.“ *Journal of Leisure Research* 44 (3).
- Sztompka, Piotr. 1996. „Pohled zpět: Rok 1989 jako kulturní a civilizační zlom.“ *Sociologický časopis* 32 (1): 5 – 20.
- Šafr, Jiří. 2009. „Status Attainment in the Czech Republic after 1990: Role of Cultural and Socioeconomic Resources and Upbringing in the Family of Origin.“ *Studia sociální struktury Working Papers* 17. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i..
- Šafr, Jiří. 2012. „Životní styl po roce 1989.“ Pp. 231 - 265 in Věra Patočková, Daniel Čermák, Kateřina Vojtíšková a kol. *Kultura v krajích České republiky*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- Šafr, Jiří. 2012. „Is there only one Cultural Capital? Cultural Resources in Class Reproduction and Identity.“ Pp. 40 – 59 in Libor Prudký (ed.). *Values, stratification, transformation*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Šafr, Jiří a kolektiv. 2012. *Mechanismy mezigenerační reprodukce nerovností*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR.

Večerník, Jiří. 1997. „Transformační procesy v socio-ekonomické perspektivě.“ *Sociologický časopis* 33 (3): 259 – 272.

Vinopal, Jiří. 2007. „Role paměti při zodpovídání výzkumných dotazů.“ *Naše společnost* 1: 25 – 29.

Zeijl, Elke, Yolanda te Poel, Manuela du Bois-Reymond, Janita Ravesloot et al. 2000. „The Role of Parents and Peers in the Leisure Activities of Young Adolescents.“ *Journal of Leisure Research* 32 (3).

5.1 Elektronické zdroje

Česká televize. „Česká televize v datech.“ [online, cit. 28. 4. 2015]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/historie/ceskoslovenska-televize/cst-v-datech/>

Gaboriau Patrick, Phillipe Gaboriau. 2006. „Bernard Lahire, La Culture des individus. Dissonances culturelles et distinction de soi.“ *L'Homme* [online]. 177 – 178 [cit. 4. 2. 2015]. Dostupné z: <http://lhomme.revues.org/2313>

Krumpár, Pavel. 2007. „Reakce České televize na změny na mediálním trhu v České republice v roce 1994, způsobené nástupem komerčních televizních vysílatelů.“ *Bakalářská práce* [online]. Brno: Ústav filmu a audiovizuální kultury [cit. 16.4. 2015]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/145605/ff_b/MUNI_BcIV_Krumpar_final.txt

Harry Ganzeboom's Home Page. „Questions and Answers About ISEI-08.“ [online, cit. 2. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.harryganzeboom.nl/ISCO08/qa-isei-08.htm>

Stebbins, Robert. 1992. *Amateurs, Professionals, and Serious Leisure*. [online]. Montreal, Quebec: McGill-Queen's University Press [cit. 22.4.2015] Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/cuni/reader.action?docID=10141883>

Šafr, Jiří, Kateřina Vojtíšková, Milan Tuček, Ivo Bayer. „Distinkce a hodnoty 2008 – výzkum sociální diferenciacie a hodnotových struktur, Design výzkumu a model vztahů.“ [online, cit. 6. 1. 2015]. Dostupné z: http://sdilenihodnot.soc.cas.cz/getfile.php?file=14045700&filename=Distinkce08_design.pdf

UCLA College. „Social Stratification in Eastern Europe after 1989: General Population Survey.“ [online, cit. 11. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.sscnet.ucla.edu/issr/da/SSEE/SSEE.intro.html>

6 PŘÍLOHY

Tab. 6.1: Regresní model pro kontrolu validity výpovědi potomka o volnočasových aktivitách rodičů v době jeho 14 let. Závislá proměnná: vysokokulturní aktivity rodičů, z výpovědi rodičů.

Model		Stand. Coeff.	Sig.
		Beta	
	Vysokokulturní aktivity potomka	,085	,050
	Vysokokulturní aktivity rodiče, z výpovědi potomka	,597	,000

Data Distinkce a hodnoty 2008: valid N (listwise) = 790

Tab. 6.2: Regresní model pro kontrolu validity výpovědi potomka o volnočasových aktivitách rodičů v době jeho 14 let. Závislá proměnná: aktivně-spoločenské činnosti rodičů, z výpovědi rodičů

Model		Stand. Coeff.	Sig.
		Beta	
	Aktivně-spoločenské činnosti potomka	,129	,004
	Aktivně-spoločenské činnosti rodiče, z výpovědi potomka	,390	,000

Data Distinkce a hodnoty 2008: valid N (listwise) = 790

Tab. 6.3: Regresní model pro kontrolu validity výpovědi potomka o volnočasových aktivitách rodičů v době jeho 14 let. Závislá proměnná: domácí aktivity rodičů, z výpovědi rodičů

Model		Stand. Coeff.	Sig.
		Beta	
	Domácí aktivity potomka	,050	,260
	Domácí aktivity rodiče, z výpovědi potomka	,438	,000

Data Distinkce a hodnoty 2008: valid N (listwise) = 790

Tab. 6.4: Podíl čtenářů podle vzdělanostních kategorií, rok 2008

q3rB Četba knih * vzd3 Vzdělání Resp. 3k. Crosstabulation

		vzd3 Vzdělání Resp. 3k.			Total
		1 ZŠ+VY	2 SŠ	3 VŠ	
q3rB Četba knih	1 Vůbec ne	34,0%	15,8%	9,2%	23,3%
	2 > 2x za rok	20,8%	19,7%	13,1%	19,3%
	3 1x měsíc	10,0%	11,3%	8,5%	10,3%
	4 > 2x měsíc	11,0%	18,0%	14,6%	14,4%
	5 1x týdně	10,6%	8,4%	10,8%	9,7%
	6 > 2x týdně	9,7%	18,5%	29,2%	15,9%
	7 < 2 hod. denně	2,6%	6,2%	10,0%	5,1%
	8 > 2 hod. denně	1,3%	2,2%	4,6%	2,1%
Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Data: Distinkce a hodnoty, valid N (listwise) = 971

Tab. 6.5: PCA, struktura volnočasových aktivit provozovaných otcem, rok 2008

Rotated Component Matrix^a

	Component		
	1	2	3
q52Oa_Divadla Divadla - vč otec	0,803	-0,052	-0,017
q52Ob_Sport Sport - vč otec	0,737	0,154	-0,159
q52Od_Knihy Knihy - vč otec	0,72	-0,072	0,319
q52Og_Hospoda Hospoda - vč otec	-0,143	0,805	-0,128
q52Of_Pratele Pratele - vč otec	0,223	0,785	0,162
q52Oc_Zahrada Zahrada - vč otec	0,068	-0,115	0,805
q52Oe_TV TV - vč otec	-0,086	0,443	0,606

Tab. 6.6: PCA, struktura volnočasových aktivit provozovaných matkou, rok 2008

Rotated Component Matrix^a

	Component		
	1	2	3
q52Ma_Divadla Divadla - vč matka	0,822	-0,024	-0,004
q52Mb_Sport Sport - vč matka	0,755	0,011	-0,246
q52Md_Knihy Knihy - vč matka	0,702	0,166	0,335
q52Mf_Pratele Pratele - vč matka	0,232	0,769	-0,144
q52Me_TV TV - vč matka	-0,229	0,734	0,294
q52Mc_Zahrada Zahrada - vč matka	0,088	0,152	0,724
q52Mg_Hospoda Hospoda - vč matka	0,192	0,459	-0,615